

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича**

Володимир Никифорак

ДОГОВІР СТРАХУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

**Чернівці
"Рута"
2002**

УДК: 347.764
ББК: 67.9(4УКР)304.212.1
Н-627

Друкується за ухвалою Вченої ради Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Рецензенти: **Шевченко Я.М.**, доктор юридичних наук, професор, академік Академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України (Інститут держави і права імені В.М.Корецького НАН України);
Луць В.В., доктор юридичних наук, професор, академік Академії правових наук України (Прикарпатський університет імені В.С.Стефаника).

Никифорак Володимир Михайлович

Н-627 Договір страхування відповідальності. – Чернівці: Рута, 2002. – 248 с.
ISBN 966-568-541-4

У монографії на основі досягнень юридичної науки, узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду розкриваються особливості цивільно-правової відповідальності як об'єкта страхування; дається визначення поняття договору страхування цивільної відповідальності; аналізується правовий статус сторін та інших учасників договору страхування відповідальності; обґрунтовується порядок укладення, зміни та припинення договору страхування відповідальності; досліджуються основні види договору страхування цивільної відповідальності.

Для викладачів, аспірантів і студентів вищих навчальних закладів, працівників і клієнтів страхових компаній.

ББК: 67.9(4УКР)304.212.1

ISBN 966-568-541-4

© Видавництво "Рута", 2002
© Никифорак В.М., 2002

З М І С Т

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. Відповідальність як об'єкт страхування	13
1.1. Висновки до розділу	48
РОЗДІЛ 2. Загальна характеристика договору страхування відповідальності	52
2.1. Поняття договору страхування відповідальності	52
2.2. Сторони договору страхування відповідальності. Їхні права та обов'язки	68
2.3. Правовий статус інших учасників договору страхування відповідальності	86
2.4. Порядок укладення, зміни та припинення договору страхування відповідальності	93
2.5. Висновки до розділу	110
РОЗДІЛ 3. Правове регулювання окремих видів договору страхування відповідальності	115
3.1. Страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів	115
3.2. Страхування відповідальності перевізника (авіаперевізника, морського перевізника, автоперевізника, залізниць	138
3.3. Страхування відповідальності при наданні професійних послуг	160
3.4. Страхування відповідальності товаровиробників (продавців, виконавців) за шкоду, завдану третім особам, внаслідок використання неякісних товарів (робіт, послуг).....	173
3.5. Страхування відповідальності підприємств- володільців джерел підвищеної екологічної небезпеки	182
3.6. Страхування відповідальності при здійсненні космічної діяльності	195
3.7. Висновки до розділу	202
ВИСНОВКИ	209
БІБЛІОГРАФІЯ	217
РЕЗЮМЕ	244
SUMMARY	246
CONTENTS	247

ВСТУП

Страховання відповідальності – молодий вид страхування, якому трохи більше 100 років. Його розвиток йде в ногу з технічним прогресом і підкріплюється різними законами, оскільки торкається, по суті, всіх сфер життя. Імпульсом для розвитку страхування відповідальності в якості самостійного виду страхування послужив швидкий промисловий розвиток: фабричний спосіб виробництва неминуче тягнув за собою збільшення ризиків при використанні засобів виробництва. У свою чергу, розвиток транспортних засобів також зумовив появу і підвищення ризиків, пов'язаних з використанням цих засобів. Страхові компанії, які займалися страхуванням відповідальності, активно почали створюватися в останній третині ХІХ ст. в багатьох західних країнах. 1875 року був створений “Всезагальний німецький страховий союз”. Його керівник, Карл Готлоб Мольт, вважається творцем страхування відповідальності. Він першим визначив різницю між ризиком нещасного випадку і ризиком відповідальності.

Страховання відповідальності залишається одним з найважливіших видів страхування на Заході і сьогодні. Його обсяги збільшуються з кожним роком. Цьому сприяє цілий ряд причин: 1) усвідомлення громадянами своїх законних прав; 2) покращення благоустрою населення і, як наслідок, – збільшення загальної суми платоспроможності і розмірів збитку; 3) збільшення числа факторів, що викликають збитки, пов'язані з індустріалізацією суспільства, розвитком техніки та технологій; 4) нові ініціативи законодавчої влади; 5) можливість широкого тлумачення в судочинстві категорії збитку і як наслідок цього отримання права на відшкодування збитків.

Страховання відповідальності буде займати провідні позиції також і в майбутньому в зв'язку з посиленням відповідальності за забруднення навколишнього природного середовища, відповідальності виробника товарів тощо. Створення ядерних, повітряних, фармацевтичних страхових пулів достатньо

чітко накреслює перспективи подальшого розвитку цього виду страхування.

Страховання відповідальності в Україні – новий вид страхування, найчастіше не підкріплений відповідними нормативними актами. Так, зокрема, діючий Цивільний кодекс України взагалі не виділяє такого виду страхування, як страхування відповідальності. Суттєвим кроком уперед у питанні законодавчого врегулювання страхової діяльності в Україні взагалі і страхування відповідальності зокрема було прийняття в 1996 році Закону України “Про страхування”. Вперше, з часів переходу України до ринкової економіки, було виділено третій (поряд з майновим та особистим) вид страхування – страхування відповідальності. Його об’єктом Закон визначив майнові інтереси, пов’язані з обов’язком страхувальника відшкодувати заподіяну ним шкоду особі або її майну, а також шкоду, заподіяну юридичній особі. Крім того, статтею 7 Закону України “Про страхування” передбачено 34 види обов’язкового страхування, 16 з яких стосується страхування відповідальності.

Сутність страхування відповідальності полягає в тому, що – згідно з умовами договору – страховик приймає на себе зобов’язання відшкодувати збитки, заподіяні страхувальником третім особам. Зі сказаного випливає, що договір страхування цивільної відповідальності відіграє важливу роль не лише для страхувальника, але й для потерпілих осіб, оскільки відшкодування заподіяних останнім збитків проводиться за рахунок коштів страхових компаній. Таким чином, за допомогою договору страхування цивільної відповідальності страхувальник уберігає себе від майнових стягнень (або суттєво зменшує їх розмір), що можуть бути застосовані до нього внаслідок його недбалості, або фактів, що тягнуть за собою відповідальність страхувальника перед третіми особами.

Страховання як система захисту майнових інтересів фізичних осіб, організацій і держави – важливий елемент ринкової економіки. Це обумовлено тим, що ринок об’єктивно містить безліч ризиків, серед яких є і такі, які пов’язані з можливістю заподіяння шкоди здоров’ю чи майну фізичних або юридичних осіб під час

здійснення різноманітних видів діяльності. У даному разі страхування являє собою найбільш гнучкий механізм відшкодування збитків, заподіяних у результаті певних обставин, оскільки страхові виплати проводяться в короткі терміни й у розмірах, встановлених угодою між страхувальником та страховиком.

Не зважаючи на це, страхування цивільної відповідальності в Україні ще не стало невід'ємною частиною економіки, а лише поволі наближається до такої ролі. Причиною цього є низька правова культура значної частини населення країни, недостатній досвід вітчизняних страхових організацій, труднощі із забезпеченням професійно підготовленими кадрами, хаотичність у розробці та прийнятті законів та інших нормативно-правових актів, відсутність державних заходів, які б стимулювали населення та юридичних осіб до більш широкого використання можливостей страхування взагалі і страхування цивільної відповідальності зокрема¹. Затверджена постановою Кабінету Міністрів України № 98 від 2.02.2001 р. “Програма розвитку страхового ринку України на 2001-2004 роки” покликана сприяти створенню ефективної системи страхового захисту майнових інтересів фізичних та юридичних осіб, забезпечити соціально-економічну стабільність у суспільстві та відновити довіру суспільства до страхування. До речі, відповідно до Програми, найбільш швидкі темпи прогноуються для розвитку майнового страхування та страхування відповідальності.

Вибір теми дослідження обумовлений також відсутністю належної уваги в юридичній вітчизняній літературі до питань, пов'язаних зі страхуванням відповідальності. В Україні немає жодної монографічної роботи, присвяченої всеохоплюючому дослідженню правового регулювання страхування цивільної відповідальності. А вирішення завдань розвитку національної системи страхування неможливе без наукового осмислення проблем, які склалися сьогодні в Україні щодо непропорційності між теорією та практикою страхування відповідальності. Правові аспекти страхування цивільної відповідальності –

¹ Докладніше див.: **Зубець А.** Основные причины отказа от страхования // Страховое ревю. – 2000. – Апрель. – С.11-13.

найменш досліджена ділянка в сфері страхових правовідносин, оскільки протягом останніх десятиріч цей вид страхування в Україні перебував на стадії свого становлення.

У науковій літературі проблема відносин зі страхування цивільної відповідальності переважно відображена епізодично, проте в своєму дослідженні ми не могли не послугуватись працями таких відомих вчених-юристів з загальних питань теорії цивільного права, як: А.М.Белякової¹, М.І.Брагинського², С.М.Братуся³, П.А.Варула⁴, В.В.Вітрянського, О.О.Красавчікова⁵, О.Е.Лейста⁶, В.В.Луця⁷, М.С.Малеїна⁸, Г.К.Матвеева⁹, В.А.Ойгензіхта¹⁰, Й.О.Покровського¹¹, І.С.Самощенко¹²,

¹ Див.: **Белякова А.М.** Гражданско-правовая ответственность за причинение вреда. Теория и практика. – М., 1986.

² Див.: **Брагинский М.И., Витрянский В.В.** Договорное право. Книга первая: Общие положения: Изд. 2-е, испр. – М., 1999.

³ Див.: **Братусь С.Н.** Юридическая ответственность и законность. – М., 1976.

⁴ Див.: **Варул П.** Методические проблемы исследования гражданско-правовой ответственности. – Таллин, 1986.

⁵ Див.: **Красавчиков О.А.** Юридические факты в советском гражданском праве. – М., 1958.

⁶ Див.: **Лейст О.Э.** Санкции и ответственность по советскому праву (теоретические проблемы). – М., 1981.

⁷ Див.: **Луць В.В.** Контракти у підприємницькій діяльності: Навч. посібник. – К., 1999; **Луць В.В.** Окремі види договірних зобов'язань: Текст лекцій. – Львів, 1992.

⁸ Див.: **Малеин Н.С.** Движение без опасности. – М., 1983; **Малеин Н.С.** Правонарушение: понятие, причины, ответственность. – М., 1985.

⁹ Див.: **Матвеев Г.К.** Основания гражданской ответственности. – М., 1970.

¹⁰ Див.: **Ойгензіхт В.А.** Проблема риска в гражданском праве. – Душанбе, 1972.

¹¹ Див.: **Покровский И.А.** Основные проблемы гражданского права. – М., 1998.

¹² Див.: **Самощенко И.С., Фарукшин М.Х.** Ответственность по советскому законодательству. – М., 1971.

А.П.Сергеева¹, В.О.Тархова², Ю.К.Толстого, М.Х.Фаруқшина, Я.М.Шевченко³ та ін.

До проблем майнового та особистого страхування, а також загальних питань страхування звертались такі вчені-юристи, як: М.І.Брагинський⁴, В.Д.Ларічев⁵, К.І.Пилов⁶, В.К.Райхер⁷, В.І.Серебровський⁸, Ю.Б.Фогельсон⁹, М.Я.Шиминова¹⁰ та ін.

Ґрунтовне дослідження сутності страхування відповідальності здійснив російський вчений-юрист В.Ґ.Ульянищев. У 1982 році ним була захищена кандидатська дисертація на тему: “Страхование внедоговорной гражданской ответственности в советском и иностранном праве”¹¹. У 1996 році цим же вченим був виданий підручник зі страхового права¹².

¹ Див.: Гражданское право. Учебник. Часть вторая. / Под ред. проф. А.П.Сергеева и Ю.К.Толстого. – М., 1997.

² Див.: Тархов В.А. Ответственность по советскому гражданскому праву. – Саратов, 1973.

³ Див.: Шевченко Я.Н. Правовое регулирование ответственности несовершеннолетних. – К., 1976.

⁴ Див.: Брагинский М.И. Договор страхования. – М., 2000.

⁵ Див.: Галагуза Н.Ф., Ларичев В.Д. Преступления в страховании: предотвращение, выявление, расследование. – М., 2000.

⁶ Див.: Пылов К.И. Комментарий к Закону Российской Федерации «О страховании». – М., 1995.

⁷ Див.: Райхер В.К. Общественно-исторические типы страхования. – Москва-Ленинград, 1947.

⁸ Див.: Серебровский В.И. Избранные труды. – М., 1997; Серебровский В.И. Очерки советского страхового права. – М., 1926.

⁹ Див.: Фогельсон Ю.Б. Введение в страховое право. – М., 1999.

¹⁰ Див.: Шиминова М.Я. Государственное страхование в СССР: Правовые вопросы. – М., 1987; Шиминова М.Я. Имущественное и личное страхование. – М., 1985; Шиминова М.Я. Компенсация вреда гражданам: Гражданско-правовое регулирование. – М., 1979; Шиминова М.Я. Основы страхового права России. – М., 1993; Шиминова М.Я. Права и обязанности граждан по договору страхования. – М., 1981.

¹¹ Див.: Ульянищев В.Г. Страхование внедоговорной гражданской ответственности в советском и иностранном праве. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1982.

¹² Див.: Ульянищев В.Г. Страхование право: Учеб. пособие. – М., 1996.

Особливо місце серед використаних джерел посідає книга І.Е.Шинкаренка “Страхование ответственности”¹. На даний час це, по суті, єдине монографічне дослідження особливостей страхування відповідальності. Інформаційна цінність даної книги підвищується ще й від того, що в ній наведений порівняльний аналіз стану страхування відповідальності в різних країнах: Росії, Англії, Німеччині, США та ін. Відзначимо, що багато напрацювань у сфері страхування зроблено вченими-економістами. Одним із перших фундаментальних досліджень радянських часів була книга К.Г.Воблого “Основы экономии страхования”², видана ще в 1925 році, і перевидана в 1995 році.

Нами ретельно було проаналізовано науковий доробок таких науковців, як: Т.Г.Александрової³, В.Д.Базилевича⁴, К.С.Базилевич⁵, О.Д.Заруби⁶, О.Б.Крутіка⁷, О.В.Мещерякової, Т.В.Нікітіної, І.В.Орлової⁸, А.П.Плешкова, Е.А.Уткіна⁹, В.В.Шахова¹⁰ та ін.

¹ Див.: Шинкаренко І.Є. Страхование ответственности: Справочник. – М., 1999.

² Воблый К.Г. Основы экономии страхования. – М., 1995.

³ Див.: Александрова Т.Г., Мещерякова О.В. Коммерческое страхование (справочник). – М., 1996.

⁴ Див.: Базилевич В.Д. Страховий ринок України. – К., 1998.

⁵ Див.: Базилевич В.Д., Базилевич К.С. Страхова справа. – К., 1997.

⁶ Див.: Заруба О.Д. Страхова справа: Підручник. – К., 1998.

⁷ Див.: Крутик А.Б., Никитина Т.В. Организация страхового дела: Учеб. пособие. – СПб., 1999.

⁸ Див.: Плешков А.П., Орлова И.В. Очерки зарубежного страхования. – М., 1997.

⁹ Див.: Справочник по страховому бизнесу / Под ред. проф. Уткина Э.А. – М., 1998.

¹⁰ Див.: Шахов В.В. Страхование: Учебник для вузов. – М., 1997.

У монографії широко використані наукові дослідження зарубіжних авторів, зокрема: Г.Альпа¹, Д.Бланда², К.Бурроу³, М.Дохерті⁴, А.Корбетт⁵, Р.Саватьє⁶, К.Сеппідіна⁷.

Характерною рисою досліджень страхових правовідносин є те, що вони часто розглядалися з точки зору навчального процесу. Одним із перших вітчизняних підручників зі страхової справи став підручник, підготовлений колективом авторів під керівництвом проф. С.С.Осадця, який був виданий у 1998 році. Заслуговує на увагу опублікований в цьому ж році підручник “Страхование” К.В.Шелехова і В.Д.Бігдаша. У 1999 році були опубліковані підручники за редакцією О.Л.Кашенко і В.А.Борисової⁸; П.Д.Біленчука і О.Ф.Філонюка⁹ та ін. Особливості страхової справи в Російській Федерації розкриті в численних російських підручниках, виданих за редакцією М.І.Басакова¹⁰;

¹ Див.: **Alpa, Guido**. L'assurance de responsabilite civile du professionnel en droit italien // Rev. intern. de droit compare. - P., 1993. - A. 45, № 1. - P.117-127.

² Див.: Страхование: принципы и практика / Составитель **Д. Бланд**: Пер. с англ. – М., 1998.

³ Див.: **Бурроу К.** Основы страховой статистики. (Перевод с немецкого). – М., 1996.

⁴ Див.: **Дохерти М.** Страхование ответственности за отдаленный вред // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. РЖ «Государство и право» Серия 4. – 1998. – № 1. – С.160-161.

⁵ Див.: **Корбетт А.** Возмещение вреда, причиненного неудачным лечением в Австралии // РЖ «Государство и право». Серия 4. – 1998. – № 2. – С.141-144.

⁶ Див.: **Саватьє Р.** Теория обязательств. Юридический и экономический очерк. /Пер. с франц. Р.О.Халфиной. – М., 1972.

⁷ Див.: **Сэпидин К.** Преобразование системы ответственности за небрежное лечение // РЖ «Государство и право» Серия 4. – 1993. – № 1. – С.78-79.

⁸ Див.: **Кашенко О.Л., Борисова В.А.** Соціально-економічні основи страхування: Навчальний посібник. – Суми, 1999.

⁹ Див.: **Біленчук Д.П., Біленчук П.Д., Залетов О.М., Клименко Н.І.** Страховое право Украины. Підручник для вищих навчальних закладів. За ред. проф. П.Д.Біленчука і О.Ф.Філонюка. – К., 1999.

¹⁰ Див.: Страховое дело в вопросах и ответах. Учебное пособие для

О.А.Гвозденка¹; В.Ф.Журавльова і Л.І.Лазаревої²; Л.І.Рейтмана³; Б.Ю.Сербиновського і В.М.Гарькуши⁴; Т.А.Федорової⁵; О.К.Шихова⁶ тощо. Справжньою енциклопедією страхування є книга “Страхование от А до Я”⁷, написана на базі російського законодавства.

Важливим джерелом дослідження стала велика кількість наукових публікацій в журналах та газетах. Більшість із них розкриває лише окремі (вибіркові) аспекти страхування цивільної відповідальності (практичний досвід). У процесі дослідження нами були використані матеріали судової практики, правила, договори страхування, статутні документи та інші матеріали страхових компаній НАСК “ОРАНТА”, ВАТ “Гарант-авто”, ЗАТ “АСКА” тощо.

Нормативну базу дослідження склали законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти України, законодавство зарубіжних країн, перш за все – Російської Федерації. Частково було використано також законодавство США, Англії, Італії, Німеччини, Латвії, Білорусі, Казахстану, Молдови тощо.

Головною метою монографічного дослідження є теоретичне опрацювання цивільно-правових проблем страхування цивільної відповідальності та обґрунтування пропозицій, спрямова-

студентов экономических вузов и колледжей. Составитель **М.И.Басков**. – Ростов-на-Дону, 1999.

¹ Див.: **Гвозденко А.А.** Основы страхования. Учебник. – М., 1998.

² Див.: **Журавлев В.Ф., Лазарева Л.И.** Обязательства по страхованию: Уч. пособие. – М., 1996.

³ Див.: Страхование дело. Учебник / Под ред. проф. **Рейтмана Л.И.** – М., 1992.

⁴ Див.: **Сербиновский Б.Ю., Гарькуша В.Н.** Страхование дело: Учебное пособие для вузов. Серия «Учебники, учебные пособия». – Ростов-на-Дону, 2000.

⁵ Див.: Основы страховой деятельности: Учебник / Отв. ред. проф. **Т.А.Федорова**. – М., 1999.

⁶ Див.: **Шихов А.К.** Страхование: Учебное пособие для вузов. – М., 2000.

⁷ Див.: Страхование от А до Я. Под ред. **Л.И.Корчевской, К.В.Турбиной**. – М., 1996.

них на вдосконалення правового регулювання цього виду страхування. Для досягнення вказаної мети автором були поставлені такі основні завдання: дослідити особливості цивільно-правової відповідальності як об'єкта страхування; проаналізувати елементи складу цивільного правопорушення та встановити наявність їх правового зв'язку із страхуванням відповідальності; визначити поняття договору страхування цивільної відповідальності, його правову сутність та мету; проаналізувати правовий статус сторін та інших учасників договору страхування відповідальності; теоретично обґрунтувати порядок укладення, зміни та припинення договору страхування відповідальності; дослідити основні види договору страхування цивільної відповідальності; виробити конкретні пропозиції, спрямовані на вдосконалення чинного законодавства у сфері страхування відповідальності.

Методологічну основу монографії склали наступні методи наукового дослідження: формально-логічний, порівняльно-правовий, статистичний, системно-функціональний та теоретико-прогностичний.

Наукова новизна монографії полягає в тому, що вона є першим в Україні комплексним дослідженням договору страхування цивільної відповідальності в ринкових умовах, в якому визначається правова природа договору страхування цивільної відповідальності, аналізуються його істотні умови та з'ясовуються особливості його видів, що отримали розвиток та поширення на страховому ринку України.

РОЗДІЛ I. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ СТРАХУВАННЯ

Страховання цивільної відповідальності є самостійним, широким і багатограним видом страхування. Його самостійність зумовлена як правовою природою інституту відповідальності в цілому, так і особливою технікою проведення страхування зокрема. Останнє в свою чергу пов'язане із специфікою об'єкта страхування, колом учасників договору страхування відповідальності, а також обсягом зобов'язань страховика. Так, на відміну від особистого страхування, яке проводиться на випадок настання певних подій (смерть, інвалідність, тимчасова непрацездатність та ін.); а також на відміну від майнового страхування, де об'єктом страхування виступають майнові інтереси, пов'язані з володінням, користуванням та розпорядженням майном, – об'єктом страхування відповідальності виступають законні майнові інтереси, пов'язані з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди особі або її майну, а також – шкоди, заподіяної юридичній особі¹. У даному разі треба чітко розмежовувати цивільну й кримінальну відповідальність. Мета цивільної відповідальності – відновлення майнової сфери потерпілого і покарання правопорушника шляхом покладення на нього обов'язку відшкодування заподіяної шкоди, а кримінальної – покарання особи, яка свідомо скоїла злочин чи правопорушення, шляхом позбавлення її волі, залучення до примусових виправних робіт на певний строк або ж застосування до неї іншого покарання. Таким чином, кримінальна відповідальність ні в якому разі не може виступати об'єктом страхування, оскільки жодна особа (в тому числі й страховик) не може й не повинна нести кримінальне покарання за злочин, вчинений іншою особою. Із вищесказаного можемо зробити висновок, що об'єктом страхування можуть бути лише ті майнові інтереси, які пов'язані з ризиком настання саме цивільно-правової відповіда-

¹ Див.: Закон України “Про страхування”. – Ст.4 // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 18. – Ст.78.; Цивільний кодекс України 2001 р. – Ст.999.

льності. З огляду на це, в розділі буде розкрито поняття та особливості цивільної відповідальності.

Розкриття поняття цивільної відповідальності, як об'єкта страхування, неможливе без звернення до загальнотеоретичних положень правової науки. Отже, як одному з різновидів юридичної відповідальності цивільно-правовій відповідальності властиві загальні ознаки першої. Традиційно юридична відповідальність трактується як реакція на правопорушення, котре полягає в заподіянні шкоди й порушенні інтересів, що охороняються законом¹. Правопорушення – це підстава відповідальності. Якщо його немає – немає і відповідальності. Щоправда, існує наукова теорія – йдеться про теорію позитивної юридичної відповідальності –, прихильники якої не погоджуються з подібним визначенням. Вони стверджують, що відповідальність може наступати також і при скоєнні дозволених діянь, а не лише з правопорушень². Тому, поняття правової відповідальності ними розглядається у двох аспектах: 1) відповідальність як обов'язок, встановлений законом (обов'язок правильно виконувати приписи закону); 2) відповідальність як обов'язок, який виникає внаслідок правопорушення і зводиться до відшкодування збитків, спричинених таким правопорушенням. Однак не можна не помітити тієї обставини, що подібне змішування понять дає можливість довільного тлумачення юридичної відповідальності і позбавляє її практичного значення в умовах правової держави. Відповідальність повинна наступати лише за навмисно скоєне протиправне діяння. В противному разі можна прийти до неприйняттого висновку про те, що особа, яка не скоїла правопорушення, вже несе відповідальність³. Через це теорія не була прийнята беззастережно і зустріла значний опір та критику зі

¹ Див.: **Малені Н.С.** Правонарушение: понятие, причины, ответственность. – М., 1985. – С.14, 130, 134.

² **Строгович М.С.** Сущность юридической ответственности // Советское государство и право. – 1979. – №5. – С.73.

³ **Самощенко И.С., Фарушкин М.Х.** Ответственность по советскому законодательству. – М., 1971. – С.42-43.

сторони інших науковців¹.

Дуже часто поняття відповідальності ототожнюється з іншими поняттями, такими як: оцінка, обов'язок, примус, негативні наслідки, ризик, осуд, санкція тощо. Однак таке ототожнення, як правило, призводить до помилок і невірних висновків. Так, наприклад, виглядає помилковою точка зору П.А.Варула, який ототожнює відповідальність з оцінкою². Оцінка, як традиційно прийнято вважати, – це завжди судження про когось чи про щось, отже – і про відповідальність. Виходячи з такої логіки, доречно припустити, що оцінка не може бути відповідальністю. Проте далі в своїй роботі П.А.Варул прийшов до висновку, що цивільно-правова відповідальність – це осуд з боку держави поведінки суб'єкта цивільного права, яка не відповідає вимогам цивільно-правових норм та договорів і полягає або в позбавленні даного суб'єкта певного суб'єктивного права, або ж – в накладенні на нього додаткового юридичного обов'язку. Аналогічними ознаками наділяє поняття відповідальності вчений-правознавець М.С.Малеїн. Цими ознаками, на його думку, є: державний примус, осуд правопорушення та його суб'єкта, наявність негативних наслідків для правопорушника³.

Важко погодитися і з позицією В.О.Тархова, який при визначенні поняття відповідальності виходить з того, що це обов'язок, необхідність давати звіт своїм діям, вчинкам і т.под.⁴. Проте загально відомо, що обов'язок звітувати існує й тоді, коли поведінка особи бездоганна і, відповідно, немає місця для її відповідальності, яка настає лише при скоєнні правопорушення. Концепція В.О.Тархова уподібнюється до концепції відповіда-

¹ Див.: **Краснов М.А.** Юридическая ответственность – целостное правовое явление // Советское государство и право. – 1984. – №3. – С.73-77; **Малеин Н.С.** Вказ. праця. – С.130-133; **Братусь С.Н.** Юридическая ответственность и законность. – М., 1976. – С.110-120.

² Див.: **Варул П.А.** Методологические проблемы исследования гражданско-правовой ответственности. – Таллинн, 1986. – С.39-42.

³ Див.: **Малеин Н.С.** Вказ. праця. – С.134.

⁴ **Тархов В.А.** Ответственность по советскому гражданскому праву. – Саратов, 1973. – С.7.

льності як усвідомлення обов'язку, який існує незалежно від наявності правопорушення. Але будь-яких практичних висновків зі своєї концепції в подальшому аналізі різних видів цивільно-правової відповідальності, яка виникає при порушенні договірних і позадоговірних обов'язків, В.О.Тархов не зробив.

Зовсім іншим є підхід С.М.Братуся, який, даючи визначення поняття юридичної відповідальності, вказує на те, що це “не сам по собі акт примусу, а опосередковане ним виконання обов'язку. Це його виконання в стані примусу”¹. У цитованій роботі С.М.Братусь розглядає також особливості цивільно-правового зобов'язання, яке виникло з делікту. Суть цих особливостей полягає в тому, що подібне зобов'язання виникає не з правомірного юридичного факту, а з правопорушення як порушення загального пасивного обов'язку утримуватися від посягань на чуже майно, життя і т. ін. Уже з самого моменту виникнення цього правовідношення у потерпілого виникає право на позов, тобто реальна можливість примусовим шляхом, всупереч волі зобов'язаної особи, отримати належну йому компенсацію. Однак обов'язок відшкодувати збитки може бути виконаний спричинювачем і добровільно, не дочекуючись пред'явлення позову, а “примус застосовується лише при ухиленні від добровільного виконання, і в цьому випадку настає відповідальність”².

Близькими між собою є поняття *відповідальність* і *санкція*. Часто вченими вони просто ототожнюються. Однак, слід зауважити, що не кожна санкція, передбачена законодавством на випадок порушення зобов'язання, є цивільно-правовою відповідальністю. Автор схильний дотримуватись тієї позиції, що поняття санкція та відповідальність співвідносяться як рід і вид, а отже, – містять різні наслідки порушення зобов'язання: “санкція, як поняття більш широке ніж відповідальність, при нормальному розвитку зобов'язання залишається лише в плані мож-

¹ Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность. – М., 1976. – С.95-96.

² Там само. – С.94-95.

ливості, а реалізація санкції, включаючи і відповідальність, є реальністю, котра настає після порушення зобов'язання”¹.

Таким чином, під *цивільно-правовою відповідальністю* слід розуміти санкції, пов'язані з додатковими обтяженнями (негативними наслідками) для правопорушника (вони є для нього свого роду покаранням за скоєне правопорушення)². Ці санкції можуть мати вияв у позбавленні правопорушника певних прав, в заміні невиконаного обов'язку новим, у приєднанні до невиконаного обов'язку нового додаткового, зменшенні чи позбавленні майнового блага – причому все це забезпечується можливістю застосування державного примусу³. Лише в такому розумінні цивільно-правова відповідальність може виступати в якості об'єкта страхування, адже метою страхування відповідальності є згладжування та зменшення впливу тих негативних майнових наслідків, які покладаються на порушника-страхувальника за ненавмисно скоєне правопорушення.

Окрім загальних ознак, цивільно-правовій відповідальності (як окремому виду юридичної відповідальності) властиві й свої специфічні риси, котрі мають істотне значення для страхування.

По-перше, найважливішою ознакою цивільно-правової відповідальності є її відновлювальний (компенсаційний) характер⁴. Це забезпечує потерпілому право вимагати від винної в заподіянні збитків особи їх відшкодування в повному обсязі (за винятком тих випадків, коли законодавством передбачена обмежена відповідальність⁵). У свою чергу, винна особа повинна

¹ Попондопуло В.Ф. Обязательство и ответственность в гражданском праве // Вестник Ленинградского ун-та. Вып.3. Экон., филос., право. - 1980. - №17. - С.90.

² Див.: Гражданское право. Учебник. Часть 1. / Под ред. А.П.Сергеева, Ю.К.Толстого. – М., 1996. – С.524.

³ Див.: Шевченко Я.Н. Средства защиты в гражданском праве // Советское государство и право. – 1977. – №7. – С.58.

⁴ Див.: Собчак А.А. О некоторых спорных вопросах общей теории правовой ответственности // Правоведение. – 1968. – №1. – С.50-51.

⁵ Див.: Закон України “Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку” від 08.02.1995 р. – Ст.75 // Відомості Верховної Ради. –

відновити попередній майновий стан потерпілого за рахунок своїх коштів та засобів, що в результаті призводить до зменшення майнових благ першої¹.

По-друге, цивільно-правова відповідальність – це презумпційована винна відповідальність. Це означає, що (на відміну від кримінального права, де діє принцип невинності) в цивільному праві діє принцип винності. З самого початку розгляду цивільної справи особа вважається винною, поки не доведе свою невинність.

По-третє, цивільно-правова відповідальність – як і будь-який інший вид юридичної відповідальності – виконує каральну функцію. Майновий характер цивільної відповідальності виражається в сплаті грошей чи наданні певного майна, тобто – в настанні для правопорушника певних негативних майнових наслідків². Таким чином цивільна відповідальність впливає на правопорушника через його майнову сферу, і її реалізація призводить до зменшення майнових інтересів правопорушника³. Саме тому, з метою захистити себе від майнових витрат, особи звертаються до страхових компаній. Потреба в страховому захисті може бути зумовлена різними обставинами як суб'єктивними, так і об'єктивними. До перших, наприклад, можна віднести низький професійний рівень чи бездіяльність страхувальника (лікаря, адвоката, нотаріуса та ін.). А до других – підвищену небезпеку промислових підприємств, транспортних засобів і т.д.⁴. Через укладення договору страхування цивільної відповідальності обов'язок по відшкодуванню збитків може бу-

1995. – № 12. – Ст.81.

¹ Див.: **Белякова А.М.** Гражданско-правовая ответственность за причинение вреда. Теория и практика. – М., 1986. – С. 10-11.

² Див.: **Варул П.** Вказ. праця. – С.44-45, 58-59.

³ Див.: **Савицкая А.Н.** Функции гражданско-правовой ответственности // Вестник Львовского университета. Серия юридическая. Вып.17. – 1978. – С.39.

⁴ Див.: Страховое дело в вопросах и ответах. Учебное пособие. Составитель **М.И.Басаков.** – Ростов-на-Дону, 1999. – С.64-65.

ти перекладений на страховика¹. Тому, в разі настання страхового випадку (спричинення страхувальником шкоди третім особам), страховик займається вирішенням майнових спорів з потерпілими особами і відшкодовує їм збитки.

По-четверте, обсяг цивільно-правової відповідальності не залежить від ступеня вини порушника і від ступеня суспільної небезпеки його дій, а в ряді випадків при накладенні цивільної відповідальності – вина взагалі не враховується². Ці випадки охоплюються поняттям *безвинної відповідальності*. Її сутність полягає в тому, що в наявності є і протиправні дії, і шкода, завдана певній особі, і навіть – причинний зв'язок між діями та шкодою, але немає вини. У таких випадках, особа, як правило, усвідомлює можливість настання негативних наслідків, проте, вважає, що їх можна легко уникнути. Прикладом такої відповідальності є відповідальність власників транспортних засобів (джерел підвищеної небезпеки). Звільнення від безвинної відповідальності можливе лише у двох випадках: по-перше, внаслідок непереборної сили; а по-друге, – за наявності умислу самого потерпілого (Цивільний кодекс України – ст.450). В усіх інших випадках, володілець джерела підвищеної небезпеки (транспортного засобу) зобов'язаний відшкодувати збитки потерпілій особі (навіть якщо перебував у стані афекту). Однак, як свідчить практика, не кожен власник спроможний відшкодувати потерпілій особі її втрачений заробіток, витрати на лікування та ще багато чого іншого. У зв'язку з цим, в Україні, з 15.01.1994 року, згідно з указом Президента України, було введено обов'язкове страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів. Перевага даного виду страхування полягає в тому, що страховику набагато легше покрити подібні збитки за рахунок значних за розміром страхових фондів, які формуються на основі страхових внесків страхувальників. І хоча сучасний стан вітчизняного ринку страхових послуг ще не в змозі повною мі-

¹ Див.: **Шахов В.В.** Страхование: Учебник для вузов. – М., 1997. – С.174-175.

² Див.: **Собчак А.А.** О некоторых спорных вопросах общей теории правовой ответственности // Правоведение. – 1968. – №1. – С.50.

рою забезпечити високу якість цих послуг¹, однак, поступово він все ж таки наближається до європейських стандартів.

По-п'яте, в багатьох випадках цивільно-правова відповідальність не виникає у зв'язку з добровільним відшкодуванням винною особою третім особам збитків, тобто без втручання судових чи інших державних органів. Обумовлено це, як правило, тим, що заподіювач добровільно відшкодовує збитки, оскільки боїться додаткових витрат і мір відповідальності, що можуть бути накладені судом. Договір страхування відповідальності може вирішити і цю проблему, якщо в ньому передбачити обов'язок страховика відшкодувати (окрім збитків третіх осіб) ще й судові витрати. Від страхувальника вимагається лише чітке виконання передбачених договором обов'язків, основним серед яких є повне та своєчасне внесення страхових платежів; але й їх розмір завжди набагато менший, аніж страхове відшкодування, яке виплачується страховиком у разі настання страхового випадку. Більше того, страхові виплати можуть проводитись і без судового розгляду справи. У такому разі страховик, страхувальник та потерпіла особа можуть самостійно вирішити питання про розмір і порядок відшкодування завданих страхувальником збитків.

По-шосте, цивільно-правова відповідальність виконує превентивну функцію. Можливість застосування мір відповідальності, тобто саме існування правової норми – яка передбачає відповідальність за правопорушення – вже, як правило, виступає стимулом для правомірної поведінки осіб.

Юридичні проблеми, пов'язані з інститутом цивільно-правової відповідальності, мають велике значення для страхування відповідальності. Так, при страхуванні відповідальності, страховиком здійснюється страхова виплата в межах витрат особи (відповідальність якої застрахована), які виникають у зв'язку з обов'язком останньої відшкодувати завдані нею збитки потерпілій особі. Тому для страхової компанії важливо знати, яким чином визначаються ймовірна відповідальність страхувальника, стосовно якої укладається договір страхування, її роз-

¹ Докладніше див.: **Шангина Л.** Этот мир годится только для страхования // Зеркало недели. – 2000. – №17. – С.7.

мір, а також – чи встановлені законом граничні межі такої відповідальності тощо. Коли укладається договір страхування, слід також враховувати, що розмір відповідальності, порядок його визначення, міри відповідальності, котрі застосовуються до страхувальника, варіюються в залежності від того, який правовий статус страхувальника, на території якої країни він може завдати шкоди, закон якої держави буде застосований при настанні відповідальності.

Істотний інтерес для страхування цивільної відповідальності має, звичайно, і склад цивільно-правового порушення, який в юридичній науці радянського періоду протягом багатьох років вважався необхідною і загальною підставою цивільно-правової відповідальності¹. Таку позицію поділяють і більшість сучасних науковців².

Склад правопорушення є тим юридичним фактом, який породжує правовідношення між правопорушником та потерпілим і наділяє певними правами потерпілого та обов'язками правопорушника з відшкодування збитків, завданих протиправними діями. Якщо ж розглядати склад правопорушення з точки зору страхування, то в такому разі він є ще й підставою виникнення у страховика обов'язку здійснити виплату страхового відшкодування за договором страхування цивільної відповідальності.

Як бачимо, ймовірне деліктне зобов'язання з відшкодування збитків є однією з причин виникнення зобов'язання між страховиком і страхувальником. Основна різниця між розглядуваними зобов'язаннями полягає в тому, що в першому з них збитки зобов'язаний відшкодувати особисто правопорушник, а в другому – цей обов'язок умовно перекладається на страховика. При цьому правом звернутися до страхової компанії за страховим відшкодуванням наділений не лише страхувальник, але й

¹ Див.: **Красавчиков О.А.** Юридические факты в советском гражданском праве. - М., 1958. - С.57; **Матвеев Г.К.** Основания гражданской ответственности. - М., 1970. - С.5.

² Гражданское право. В 2-х томах. Том 1. Учебник / Под ред. **Е.А.Суханова.** - М., 1993. - С.175; Гражданское право. Учебник. Часть первая. / Под ред. **А.П.Сергеева, Ю.К.Толстого.** - С.490.

потерпіла особа, якщо вона володіє відповідними доказами щодо спричинення збитків.

Вирішення питання про склад цивільного правопорушення та його елементи призвело до появи у наукових колах двох підходів. Так, одні науковці стверджують, що питання повинно вирішуватись за аналогією з кримінальним правом, тобто в якості елементів складу цивільного правопорушення вони виділяють об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт і суб'єктивну сторону. На наш погляд, такий підхід не є достатньо обґрунтованим на тій підставі, що значення складу правопорушення та окремих його елементів в цивільному праві інше, аніж в кримінальному. Тому намагання проведення повної аналогії в цих галузях видається нам недоцільним.

Саме тому стосовно окремих видів порушених суб'єктивних цивільних прав – а також суб'єктів, що допустили їх порушення – законодавство сформулювало обов'язкові загальні вимоги, дотримання яких є обов'язковим для застосування цивільно-правової відповідальності. Такими встановленими законом вимогами є умови цивільно-правової відповідальності. До їх числа належать: протиправність (дій чи бездіяльності), наявність шкоди, причинний зв'язок між порушенням суб'єктивних прав та шкодою – і вина правопорушника¹.

Деякі автори висувають також думку, згідно з якою склад цивільного правопорушення є не лише загальною, але навіть єдиною підставою відповідальності. Отже, в тих випадках, коли немає повного складу правопорушення, не може бути й мови про відповідальність правопорушника. Як правило, такий (повний) склад прийнято називати “генеральним деліктом”². З цим можна було б погодитись, якщо б цивільному праву була відома лише винна відповідальність (як, наприклад, кримінальному). Але в цивільному праві має місце як винна, так і безвинна відповідальність. Крім того, передбачається також існування від-

¹ Див.: Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая. – М., 1999. – С.704-705; Матвеев Г.К. Вказ. праця. – С.57-58.

² Див.: Гражданское право России. Ч.2. Обязательственное право. / Под ред. О.Н.Садикова. – М., 1997. – С.631.

повідальності за наслідки шкідливих дій, здійснених у стані крайньої необхідності (Цивільний кодекс України – ст.445). У поданих ситуаціях немає повноцінного складу, а присутній так званий усічений склад, який також є достатньою підставою відповідальності. Однак, чи можна тоді в даному разі користуватися терміном відповідальність? Так, наприклад, Б.Т.Базилев виділяє поряд з відносинами відповідальності *компенсаційні (відновлювальні)* правовідношення, які також належать до охоронного типу¹. Г.К.Матвеев, у свою чергу, називає подані випадки “обов'язком відшкодувати збитки чи сплатити штраф”². У принципі, ця позиція видається вірною, оскільки зазвичай відповідальність настає при наявності повного складу правопорушення, проте судово-господарська практика ще не дає підстав змінювати давно усталену термінологію. Перед судом, як відомо, рівними є усі.

Одним із найважливіших елементів складу правопорушення, на думку більшості вчених-правознавців, є протиправність. Це означає, що особа може бути притягнута до відповідальності лише за протиправну поведінку. При цьому деякі автори розуміють протиправність як вчинення недозволених дій, тобто дій, які заборонені об'єктивним правом³. Г.К.Матвеев доповнює це визначення тим, що протиправними є також і порушення відповідних суб'єктивних прав громадян та організацій, котрі охороняються об'єктивним правом. Проте такий підхід носить лише формальний характер, так як не пов'язує між собою змісту правових заходів та поведінки людей. Тому був розроблений інший підхід, відповідно до якого протиправними слід вважати діяння, які суперечать правовим нормам, а також – бездіяльність (нездійснення передбачених законом дій⁴). До протиправних дій (бездіяльності) у загальному розумінні, слід віднести як невикон-

¹ **Базилев Б.Т.** Юридическая ответственность как охранительное правоотношение // Советское государство и право. – 1980. – № 8. – С.123.

² **Матвеев Г.К.** Вказ. праця. – С.7.

³ Див.: **Шершеневич Г.Ф.** Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.). – М., 1995. – С.392.

⁴ Див.: **Малеин Н.С.** Вказ. праця. – С.8.

нання (або неналежне виконання договору), так і заподіяння позадоговірної шкоди особі чи її майну.

Положення про протиправність невиконання чи неналежного виконання договору можна виводити як зі змісту норм, що містять загальні положення права зобов'язань (наприклад, ст.151 Цивільного кодексу України), так і з норм, які регулюють відносини, котрі виникають з окремих договорів. Однак цивільне законодавство не може містити вичерпного переліку всіх заборонених дій. Такий перелік можна зустріти лише в деяких імперативних нормах цивільного права. Через це, як справедливо зауважує В.П.Грібанов¹, цивільне право містить велику кількість норм диспозитивного характеру, які надають можливість учасникам цивільного обороту на свій розсуд визначати відповідні права і обов'язки, а також коло обмежень, порушення яких вважається протиправною поведінкою (в даному випадку вжито термін *поведінка*, оскільки він включає в себе поняття діяння та бездіяльності). Отже, в зазначеній ситуації визначення протиправності вчиненого діяння (бездіяльності) здійснюється вже на підставі умов договору, а не приписів закону. До протиправних деякі автори відносять також дії, які хоча й не передбачені конкретною нормою права, проте суперечать загальним началам і змісту цивільного законодавства².

Разом з тим, варто було б уточнити сам термін *бездіяльність*. З юридичної точки зору бездіяльність не може бути зведена до простої пасивності суб'єкта. У правовому розумінні вона становить собою нездійснення конкретної дії, тобто такої, яка передбачалась певною нормою як обов'язок. Бездіяльність, як і дії, характеризується однією сутністю: і те, й інше може супроводжуватись вольовими та інтелектуальними моментами та викликати протиправний результат, тобто певні зміни в об'єктивному світі. Отже, бездіяльність може бути визнана протиправною, коли вона допускається особою, яка могла і повинна була діяти, що в результаті призвело до порушення прав інших осіб.

¹ Див.: Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. – С.706-707.

² Див.: Шинкаренко И.Э. Страхование ответственности. – С.33.

Слід зауважити, що страхова практика містить немало прикладів протиправної бездіяльності. Так, відповідно до статті 12 Закону України “Про захист прав споживачів” продавець (виробник, виконавець) зобов'язаний надати споживачеві усю необхідну інформацію про товар (роботи, послуги). Порушення цього обов'язку може потягти за собою неправильне використання товару, через що останній може вийти з ладу або ж завдати споживачеві збитків. Як бачимо, бездіяльність продавця (як страхувальника за договором страхування відповідальності за якість продукції) в даному разі може стати підставою притягнення його до цивільної відповідальності, а отже, – і потягти за собою виплату страхового відшкодування.

Водночас ми не можемо не визнати той факт, що в Законі України “Про страхування” поняття бездіяльності взагалі не фігурує. Подібна ситуація аж ніяк не відповідає сучасним реаліям. Так, наприклад, пункт 1 статті 26 вказаного закону визначає, що підставою для відмови страховика у виплаті страхового відшкодування є навмисні дії страхувальника або особи (на користь якої укладено договір страхування), спрямовані на настання страхового випадку. Розгляд даної статті, як вважаємо, дозволяє виявити в ній ряд неточностей.

По-перше, якщо законодавець встановив, що підставою для відмови страховика здійснити виплату страхового відшкодування є навмисні дії страхувальника, застрахованої особи чи вигодонабувача, спрямовані на настання страхового випадку, то аналогічні наслідки можуть виникнути і через навмисну бездіяльність цих осіб.

По-друге, якщо підставою для відмови страховика здійснити виплату страхового відшкодування є навмисні дії, а на наш погляд, і бездіяльність страхувальника, і застрахованої особи чи вигодонабувача, спрямовані на настання страхового випадку, то не менш небезпечні наслідки можуть виникати у зв'язку з нежиттям цими особами заходів по зменшенню збитків.

Враховуючи масовість, поширеність та типовість подібних прикладів на практиці, а також беручи до уваги їх суспільне значення в справі покращення захисту майнових інтересів фізи-

чних та юридичних осіб при настанні страхових випадків, – нам видається доречним таке тлумачення п.1 ст.26 Закону України “Про страхування”: підставою для відмови страховика у виплаті страхового відшкодування є навмисні дії (бездіяльність) страховальника або особи, на користь якої укладено договір страхування, спрямовані на настання або збільшення збитків від страхового випадку.

Як уже зазначалося, у цивільному праві діє принцип генерального делікту. Згідно з цим принципом, факт заподіяння шкоди вважається протиправним, якщо заподіювач шкоди не доведе, що мав права на дії, які спричинили шкоду. Даний принцип був прийнятий ще французьким цивільним кодексом. Визначення делікту містилося в ст.1382 Кодексу, у відповідності до якої “будь-яка дія людини, яка завдає шкоди іншій, зобов’язує того, з чієї вини шкода настала, до відшкодування збитків”¹. Протиправно заподіяні збитки підлягають відшкодуванню в усіх випадках, а шкода, спричинена правомірними діями, – лише у випадках, прямо передбачених законом (Цивільний кодекс України – ст.445). Одним із прикладів відповідальності за шкоду, викликану правомірними діями, можуть служити передбачені Кодексом торговельного мореплавства зобов’язання щодо розподілу збитків, які зводяться загальною аварією. Згідно з правилами про загальну аварію, збитки, які настали під час морського перевезення в результаті цілеспрямованих пошкоджень, здійснених з метою рятування судна, фрахту та вантажу від загальної небезпеки, розподіляються між судном, фрахтом та вантажем співрозмірно до їх вартості. Зауважимо, що випадки загальної аварії також покриваються страховими полісами тому що відповідно до ст.26 Закону України “Про страхування”, збитки, завдані внаслідок навмисних дій страховальника і пов’язані із захистом майна, життя, здоров’я ..., повинні бути відшкодовані страховиком.

На спеціальних умовах будується відповідальність власника джерела підвищеної небезпеки, відповідальність професій-

¹ Див.: **Шевченко О.О.** Історія держави і права зарубіжних країн: Хрестоматія для студентів юрид. вузів та факультетів. – К., 1995. – С.106.

ного охоронця тощо. Для виникнення цих видів відповідальності не вимагається наявність вини заподіювача шкоди. Відповідальність, яка настає без вини, традиційно іменується “безумовною” або “суворою”¹. Говорячи про відповідальність без вини, І.С.Самощенко звертає увагу на те, що така відповідальність “впливає не з факту вчинення правопорушення, а зі спеціальних юридичних підстав – лише на об’єктивних началах”². Однак він не заперечує того, що і в самому факті заподіяння випадкової шкоди джерелом підвищеної небезпеки має місце відступ від положень закону, тобто – протиправність, хоча й невинна. Ось чому власне і настає відповідальність володільця джерела підвищеної небезпеки як санкція за ці, по суті, негативні наслідки протиправних дій (бездіяльності).

Окремі автори вважають, що навіть за відсутності вини доречно ставити питання про необачну поведінку. Аргументують вони свою позицію наступним чином. Дії суб’єкта створюють певні умови, конкретну ймовірність нанесення шкоди. Ця можливість перетворюється в дійсність і саме в допущенні такого перетворення, котре є результатом небезпечної протиправної поведінки, полягає весь ризик, тобто – суб’єктивна підстава цивільно-правової відповідальності. У тому, щоб даний ризик не реалізувався, якраз і зацікавлений страхувальник – потенційний заподіювач шкоди³.

Особи, діяльність яких пов’язана з підвищеною небезпекою для оточуючих (транспортні організації, промислові та будівельні підприємства, власники автотранспортних засобів і т. ін.), зобов’язані відшкодувати шкоду, спричинену джерелом підвищеної небезпеки, якщо не доведуть, що заподіяна шкода виникла внаслідок непереборної сили або умислу потерпілого (Цивільний кодекс України – ст.450). Страхування цивільної відповідальності в таких випадках просто необхідне. У багатьох

¹ Страхування: Підручник. Кер-к авт. кол. С.С.Осадець. – С.328-329.

² **Ойгензихт В.А.** Проблема риска в гражданском праве. – Душанбе, 1972. – С.206-207.

³ Див.: **Постникова С.** Опасные действия // Страхование ревью. – 1997. – № 1. – С.44.

країнах різні види страхування відповідальності проводять в обов'язковій формі саме в зв'язку із їх соціальним аспектом. Це означає, що на законодавчому рівні акцент робиться на захисті порушених прав потерпілих осіб та відновленні їх майнової сфери. І хоча це не є першочерговою метою страхування відповідальності, однак, саме завдяки їй, даний вид страхування в багатьох країнах набув значного поширення та розвитку. Можна констатувати, що і в Україні останнім часом намітилась тенденція до зростання ролі страхування відповідальності, оскільки в обов'язковій формі зараз проводиться вже шістнадцять видів страхування відповідальності. Поступово всі вони знайдуть своїх постійних споживачів на страховому ринку України, після чого їх здійснення в обов'язковій формі вже буде непотрібним.

Не можна залишити поза увагою і наступне питання: як-що поведінка є протиправною, тобто такою, що суперечить нормам чинного законодавства і порушує законні права й обов'язки, то яким чином відповідальність за неї може виступати об'єктом страхування? У даному разі, щоб дати відповідь на поставлене питання необхідно з'ясувати співвідношення понять інтерес і діяння, адже для позначення об'єкта страхування законодавець використовує термін майновий інтерес. Коли ми виходимо з того, що протиправність є характеристикою діяння, то чи можна в такому випадку говорити про протиправність інтересу як певного наміру, бажання? Так, у деякому розумінні можна. Однак треба пам'ятати, що страхування цивільно-правової відповідальності покриває лише збитки, які були завдані не навмисними¹, а необережними діями страхувальника (не говорячи вже про випадки безвинної відповідальності). Якщо ж шкода заподіюється навмисними діями, то страховик має повне право відмовитись від виплати страхового відшкодування, і весь тягар відповідальності лягає на страхувальника. Тому вважати, що страхування відповідальності – це страхування протиправних інтересів, на нашу думку, не вірно.

Наступною умовою цивільно-правової відповідальності є

¹ Див.: **Козинів А.** Страхование противоправных интересов // *Страховое ревю.* – 1999. – № 2. – С.21.

наявність шкоди. Будь-яка протиправна поведінка, яка може стати причиною для притягнення особи до відповідальності, як правило, призводить до якихось шкідливих наслідків, як для організацій, так і для окремих громадян.

Виходячи з норм цивільного законодавства, можна зробити висновок про те, що “нешкідливих”¹ протиправних дій не буває. Виключеннями є лише випадки невиконання договірних зобов'язань, коли результат невиконання не виражається в точно встановленій майновій шкоді. Відповідальність боржника, який неналежним чином виконував умови договору, обмежується штрафними санкціями незалежно від наявності так званих реальних збитків.

Стосовно визначення поняття шкода, у правовій літературі сформувалася досить усталена думка. Під шкодою, як правило, розуміють “зменшення або знищення майнових чи немайнових (особистих) благ, що охороняються законом”². Однак у такому широкому розумінні ця дефініція може мати різне смислове значення. Так, термін шкода вживається як для визначення наслідків правопорушення, які виразилися в пошкодженні чи знищенні майна потерпілого, – так і при посяганні на життя та здоров'я особи (навіть у тих випадках, коли це не пов'язано з втратою заробітку чи інших засобів існування). Крім того, цей термін часто використовується і для позначення моральних страждань та переживань особи. Тому, враховуючи характер шкоди, вона може бути майновою або моральною. Майновою вважається та шкода, “яка має певну економічну цінність і виражається у грошах”³. Таке грошове вираження майнової шкоди в страхуванні прийнято називати *збитками*⁴. Під збитками розу-

¹ Матвеев Г.К. Вказ. праця. – С.37.

² Див.: Зобов'язальне право / Під ред. О.В.Дзери. – К., 1998. – С.113; Маленн Н.С. Вказ. праця. – С.8-9; Тархов В.А. Ответственность по советскому гражданскому праву. – С.137-139; Шинкаренко И.Э. Страхование ответственности. – С.33.

³ Цивільне право України: Підручник. Книга друга. / За ред. О.В.Дзери, Н.С.Кузнєцової. – С.615.

⁴ Див.: Журавлев Ю.М., Секерж И.Г. Страхование и перестрахо-

міють витрати, які понесла особа, чи понесе в майбутньому для відновлення порушеного права, втраченого чи пошкодженого майна (реальний збиток), а також суди відносимо неoderжані доходи, які вона могла б отримала за звичайних умов цивільного обігу за умови, якщо б її право не було порушене (упущена вигода)¹. Упущену вигоду іноді визначають як непрямий збиток, похідний від прямого збитку, який є наслідком неможливості використання втраченого чи пошкодженого майна за призначенням. Непрямий збиток – це, наприклад, неoderжаний внаслідок понесеного прямого збитку дохід чи додаткові витрати, необхідні для відновлення виробничого процесу в повному обсязі ...”². Зауважимо, що непрямий збиток страховиком не відшкодовується. Не покриваються також втрати (штрафи, неустойка і т. ін.) у зв’язку з порушенням потерпілим (внаслідок завданої йому шкоди) строків поставки товарів чи виконання робіт (надання послуг), інших зобов’язань за контрактами. Що ж стосується ризику заподіяння моральної шкоди, то він, як правило, теж не підлягає страхуванню за договором страхування відповідальності. Але якщо вже страхувальник чи страховик узгодять в договорі інше, то вказані вище випадки відповідальності можуть бути в певній мірі прийняті на страхування за додаткову страхову премію³.

Форми вираження майнової шкоди можуть бути різними, як то: шкода, заподіяна майну громадян та організацій; тілесні травми; екологічна шкода; фінансові втрати. Так, шкода майну означає пошкодження чи знищення будь-якого майна третіх осіб (включаючи і тварин). При цьому шкода повинна бути конкретною – а не гіпотетичною – і заподіяною безпосередньо страхувальником. Під тілесними травмами розуміють будь-яку шкоду,

вание. – С. 13.

¹ Див.: Романовский Г.Б., Романовская О.В. Актуальные проблемы правового закрепления ответственности нотариуса // Нотариус. – 2000. – № 1. – С.72; Додонов В.Н., Каминская Е.В., Румянцев О.Г. Словарь гражданского права / Под ред. В.В.Залесского. – М., 1997. – С.39.

² Агеев Ш.Р., Васильев Н.М., Катырин С.Н. Страхование: теория, практика и зарубежный опыт. – М., 1998. – С.318, 322.

³ Див.: Страхование дело в вопросах и ответах. – С.320-321.

заподіяну при посяганні на життя і здоров'я третіх осіб, включаючи смерть.

Величезною за розмірами може бути екологічна шкода. Визначення екологічної шкоди, її попередження та захист від неї особливо актуальні сьогодні, адже через наслідки екологічних катастроф на підприємствах заподіюється непоправна шкода як людям, так і навколишньому природному середовищу взагалі. Отже, екологічна шкода означає “збиток, завданий навколишньому середовищу внаслідок раптового чи непередбачуваного викиду забруднюючих речовин: газів, парів, рідин, нафтопродуктів, а також неатмосферних опадів”¹. Власники підприємств – джерел підвищеної небезпеки ніколи не зможуть самостійно покрити збитки від катастроф, так як це потребує створення значних резервних фондів. Держава також не спроможна взяти на себе всієї відповідальності. Тому, як правило, укладення договору страхування відповідальності володільців джерел підвищеної екологічної небезпеки сприяє усуненню фінансових проблем за рахунок того, що у страховій компанії в наявності є значний за розміром страховий фонд. З метою забезпечення максимального страхового захисту інтересів страхувальників, страховиком може бути задіяна також система перестраховування, або ж він може об'єднатися з іншими страховиками у страховий пул з метою надання більш широкого покриття.

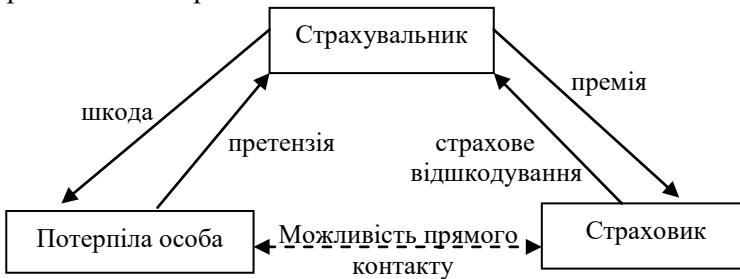
Обов'язок доведення наявності та розміру збитків покладається згідно з законодавством на потерпілу особу (відповідно до пунктів 2-4 ст.625 Цивільного кодексу України 2001 року розмір збитків доводить кредитор). Якщо інше не передбачено законом (іншими правовими актами, або договором), під час визначення збитків беруться до уваги ринкові ціни, що існували на день добровільного задоволення вимоги кредитора, а якщо вимога не буде задоволена добровільно – у день подання позову. Суд може задовольнити вимогу щодо відшкодування збитків, врахувавши ринкові ціни, що існували на день ухвалення рішення.

Безперечним є той факт, що особа, яка вчинила пору-

¹ Шинкаренко И.Э. Страхование ответственности. – С.95.

шення суб'єктивного цивільного права, може і повинна нести відповідальність лише за наслідки, спричинені зазначеним правопорушенням, тобто – однією із умов відповідальності є наявність причинного зв'язку між правопорушенням та його негативними наслідками.

При страхуванні цивільної відповідальності від причинного зв'язку прямопропорційно залежить обов'язок страховика стосовно виплати страхового відшкодування за договором страхування. Для прикладу, якщо між поведінкою правопорушника (страхувальника) і певними негативними наслідками немає причинного зв'язку, у останнього не виникає обов'язку щодо їх відшкодування. А це означає, що страховик також не зобов'язаний виконувати договірний обов'язок з виплати страхового відшкодування. Таким чином, при розгляді питання про відповідальність страхувальника, сміливо можна говорити про наявність двох причинних зв'язків, а саме: 1) причинний зв'язок між діями (бездіяльністю) страхувальника і шкодою; 2) причинний зв'язок між шкодою та виплатою страхового відшкодування. У результаті виникає трикутник правовідношень “страхувальник – страховик – потерпілий”¹.

Питання про причинний зв'язок є найбільш складним із питань відповідальності. Як вказує В.О.Тархов, складність встановлення причинного зв'язку “викликана перш за все тим, що у всезагальному зв'язку та взаємодії, які існують у природі та суспільстві, нелегко буває встановити, що саме є причиною певного

¹ Страхование ответственности. Сост. **Н.М. Фомичева**. – СПб., 1998. – С.7-8.

шкідливого результату”¹. Як правило, наявність поняття “причинного зв’язку” як невід’ємного елемента складу цивільного правопорушення не викликає сумнівів і вирішується в літературі позитивно: “без зв’язку між протиправною дією як причиною та шкідливим її результатом як наслідком не буває цивільних правопорушень”².

Шкода, завжди є результатом цілого ланцюжка взаємопов’язаних послідовних подій, поєднання яких і породжує її³. У цей ланцюжок включається безліч обставин, і тому дуже часто виникає необхідність встановлення не однієї, а двох та більше ланок причинного зв’язку. Для розмежування причинних зв’язків на такі, які можуть бути умовою відповідальності та недостатні для цього, в юридичній літературі було розроблено декілька теорій причинного зв’язку. Автори теорії *рівноцінних умов* підкреслювали, що для юридичної оцінки всі умови настання наслідку рівноцінні.

Для пояснення цієї теорії можна навести наступний приклад. У нас в наявності є певна кількість умов, і невідомо, яка з них стала причиною негативних наслідків. Припустимо, що однієї з умов не існувало. Якщо при цьому негативні наслідки все одно настали, то це не причина, а якщо не наступили – значить це і є причина. Аналізуючи цю теорію, Р.Саватьє зауважує, що вона повинна бути відкоригована двома застереженнями: 1) відповідальність не покладається на особу, яка вчинила винну дію, якщо в числі послідовних подій у ланцюзі причинності вона дуже віддалена від отриманого результату; 2) причинний зв’язок між винними діями та збитком повинен бути адекватним, тобто логічним і невивадковим (типовим)⁴.

Найбільш ранніми серед інших були теорія необхідної умови і адекватна теорія. Сутність першої полягає в тому, що

¹ **Тархов В.А.** Ответственность по советскому гражданскому праву. – С.108.

² **Матвеев Г.К.** Основания гражданской ответственности. – С.58-59.

³ Див.: **Саватьє Р.** Теория обязательств. Юридический и экономический очерк. – М., 1972. – С.356.

⁴ Див.: **Саватьє Р.** Вказ. праця. – С.357.

поведінка відповідальної особи розглядається під кутом зору, чи є дана поведінка необхідною ланкою в ланцюзі причин, котрі призвели до шкідливих наслідків. Тим самим, причиною протиправного результату може бути будь-яка обставина, за відсутності якої результат був би відсутнім. Це призводить до відповідальності за дуже віддалені від аналізованого випадку події, оскільки ланцюг причинно-наслідкових зв'язків, керуючись даною теорією, можна продовжувати до безкінечності. Виходячи з цього, представники вказаної теорії намагаються обмежити ланцюг причинно-наслідкових зв'язків за допомогою суб'єктивних критеріїв. При цьому вирішення питання про юридичне значення причинного зв'язку ставиться в залежність від вини та протиправності. Прихильники адекватної теорії, визнаючи, що всі причини є діючими, пропонують брати до уваги лише такі, які враховуються життєвим досвідом з позицій ймовірності та можливості¹.

Теорія необхідного та випадкового причинного зв'язку виникла дещо пізніше. Цивілісти, які підтримали дану теорію (наприклад, Б.С.Антімонов, Л.А.Лунц, Е.А.Флейшиц), стверджують, що підставою відповідальності за результат може бути лише необхідний причинний зв'язок між неправомірною поведінкою та наявними наслідками. Якщо ж причинність носить випадковий характер, то для притягнення особи до відповідальності немає достатніх об'єктивних передумов². З філософської точки зору ця теорія викликає ряд заперечень, оскільки і необхідність, і випадковість не завжди виражають таку форму взаємозв'язку явищ як причинність. Крім того, теорія не виділяє кожну обставину, яка передувала результатіві, а характеризує лише процес розвитку подій у цілому.

Усі розглянуті вище концепції причинного зв'язку відображають окремі аспекти такого багатогранного поняття як причинний зв'язок між вчиненим правопорушенням та його негативними наслідками. Тому, на наш погляд, концепції не суперечать одна одній, а, швидше, доповнюють одна одну, і всі

¹ Див.: **Тархов В.А.** Вказ. праця. – С.113.

² Див.: **Брагинский М.И., Витрянский В.В.** Договорное право. – С.716.

сприяють осмисленню поняття причинного зв'язку. Досить характерним є те, що всі названі автори в пошуках підтвердження своїх поглядів знаходять у судовій практиці приклади, які повністю відповідають одній із концепцій. Ми вважаємо, що в кожній теорії причинного зв'язку є раціональне зерно, тому різні за змістом теоретичні погляди на причинний зв'язок можуть бути використані для визначення необхідних прийомів та способів встановлення причинного зв'язку в якійсь конкретній ситуації, що мають місце при страхуванні відповідальності.

Діючий Цивільний кодекс України при визначенні складу цивільного правопорушення виражає вимогу наявності причинного зв'язку шляхом вказівки на особу, яка заподіяла шкоду¹. В окремих складах цивільного правопорушення, що передбачені спеціальними нормами глави 40 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), причинний зв'язок має свої особливості. Він налічує не одну, а дві і більше ланок. Так, при відповідальності за ст.447 ЦК України, у причинний зв'язок входять: причинний зв'язок між поведінкою неповнолітнього і шкодою; між діями неповнолітнього і поведінкою осіб, які несуть відповідальність. А при шкоді здоров'ю необхідним є причинний зв'язок між протиправною поведінкою і завданням шкоди здоров'ю; між шкодою для здоров'я – і втратою працездатності.

Отже, підсумовуючи все вище наведене, можна зробити висновок, що під *причинним зв'язком* слід розуміти певний, об'єктивно існуючий зв'язок між явищами, за наявності якого одне, попереднє явище (причина) за певних умов породжує інше явище, тобто наслідок². Іншими словами, для страховика важливо, чи спрацював принцип доміно. Страховик повинен встановити фактичну причину настання страхового випадку – заподіяння шкоди третім особам. Під фактичною причиною розуміють активно діючу причину, яка розпочинає ланцюг подій (дій),

¹ Див.: Цивільне право України: Підручник. Книга друга. / За ред. **О.В.Дзери, Н.С.Кузнєцової**. – С.621-622.

² Див.: Гражданский кодекс Украины (научно-практический комментарий). – С.640; **Шинкаренко И.Э.** Страхование ответственности. – С.36.

що призводять до певного результату без втручання будь-якої іншої сили чи джерела¹.

Суб'єктивною умовою складу цивільного правопорушення є вина заподіювача шкоди. Розглядаючи дану умову, одні автори підкреслюють її необхідність та обов'язковість для притягнення особи до відповідальності². Інші – навпаки, говорять про те, що в більшості випадків взагалі “немає потреби доводити вину”³, якщо вона очевидна. Тут, на нашу думку, важливим найчастіше є доведення самого факту наявності вини, і лише у визначених законом випадках необхідним є також встановлення її форми і ступеня. До таких випадків відносимо і страхування цивільної відповідальності, адже страховик покриває збитки третіх осіб лише в тому разі, коли вони були завдані страхувальником ненавмисно. Іноді на страховика може бути покладено обов'язок здійснити страхові виплати і за наявності в діях страхувальника умислу чи грубої необережності. Однак у цьому разі страховик отримує право вимагати від страхувальника повернення виплачених сум.

Питанню вини в цивільному праві приділено значну увагу. Проте з усієї маси визначень, які ми знаходимо в юридичній літературі, можна виділити найбільш характерні. Вина – це певний стан психіки суб'єкта, який полягає в його негативному ставленні до інтересів суспільства. Вина – це психічне ставлення людини до вчиненого нею протиправного діяння чи бездіяльності, а також до результату цих дій, яке виражається у певному негативному ставленні до суспільних інтересів⁴. Вина – це пси-

¹ Докладніше див.: **Гришин Г.** Принципы страхования // Страхование ревью. – 1996. – Апрель. – С.6.

² Див.: **Брагинский М.И., Витрянский В.В.** Договорное право. - С.721-759; **Варул П.** Вказ. праця. - С.67; **Матвеев Г.К.** Вказ. праця. - С.76, 242; Цивільне право України: Підручник. Книга друга. /За ред. **О.В.Дзери, Н.С.Кузнєцової.** - С.622-624.

³ Основы страховой деятельности: Учебник. / Гл. ред. **А.Т.Федорова.** – М., 1999. – С.554; **Саватье Р.** Теория обязательств. Юридический и экономический очерк. – М., 1972. – С.331.

⁴ Див.: **Матвеев Г.К.** Вказ. праця. – С.183-187.

хічне ставлення особи до своєї поведінки та її результату у вигляді умислу чи необережності¹. Вина – це негативне ставлення до правомірної поведінки². Не менш цікавим є коментар В.В.Вітрянського, який вважає, що потерпілому байдуже до того, яким був психічний стан у правопорушника при заподіянні шкоди. Потерпілого цікавить лише відшкодування завданої йому шкоди. Зумовлено це, на його думку, особливостями цивільно-правової відповідальності, для врегулювання якої не можна в багатьох випадках застосувати норми кримінального права³. Слід погодитись із тим, що всі ці визначення в певній мірі мають право на існування. Однак поки що визначення форми вини в цивільному праві здійснюється за аналогією до кримінального. Так, залежно від психічних елементів, що складають зміст вини, визначають її форми – умисел та необережність.

Виникає питання, чи потрібен взагалі такий поділ у цивільному праві? Адже існує думка, що форма вини правопорушника не впливає на міру його майнової відповідальності: незалежно від того, чи вчинив він протиправну дію навмисно, чи з необережності, він зобов'язаний понести відповідальність за шкідливі наслідки⁴.

Якщо розглядати цю позицію в загальному плані, то з нею можна і погодитись. Цивільне законодавство дійсно не надає формам вини такого значення, як кримінальне, де за скоєння злочину з необережності передбачено менш суворе покарання, ніж за умисний злочин. Однак навряд чи доречно стверджувати, що цивільне право, покладаючи майнову відповідальність на правопорушника, робить це завжди незалежно від ступеня його вини. Таке твердження суперечить чинному законодавству, яке в цілому ряді випадків зосереджує увагу на відповідальності за наслідки лише навмисних протиправних дій або ж дій, вчинених

¹ Див.: **Тархов В.А.** Ответственность по советскому гражданскому праву. – С.72.

² Див.: **Варул П.** Вказ. праця. – С.47.

³ Див.: **Брагинский М.И., Вітрянский В.В.** Договорное право. – С.722.

⁴ Див.: **Лейст О.Э.** Санкции в советском праве. – С.70.

як з умислом, так і з грубої необережності (наприклад, ст.ст.327, 418, 454 Цивільного кодексу України). У наведених статтях законодавець частіше розмежовує необережність на грубу та просту, в той час як умисел вживається як загальне поняття без поділу його на прямий та евентуальний. Просто в цьому немає необхідності. І справа тут не лише в тому, що види умислу, як у цілому форми вини, не впливають на розмір відповідальності. При умисному цивільному правопорушенні “правопорушник ні прямо, ні евентуально не ставить собі за мету завдати шкоду... Усвідомлюючи соціальне значення своєї поведінки та можливі її наслідки, правопорушник не намагається їх досягти – він намагається досягти іншого результату, корисного для нього самого”¹. Однак, розглядаючи ці два види умислу одночасно, слід зауважити, що психологічно вони повністю не співпадають один з одним. “Вони співпадають юридично”².

На відміну від умислу, необережна вина – є більш поширеною формою вини в цивільному праві, оскільки вона межує з “випадком”, за наявності якого відповідальності взагалі не виникає. Саме тому від вирішення питання необережної вини дуже часто залежить успішне вирішення більшості цивільних справ, в тому числі пов’язаних із страхуванням відповідальності.

Поділ вини на умисел та необережність, а особливо поділ необережності на просту і грубу, прямо впливає на результат вирішення спору з приводу виплати страхового відшкодування за договором страхування відповідальності. З огляду на це, страховик при укладенні договору повинен попередити страхувальника про те, що умисно заподіяні збитки страховому відшкодуванню не підлягають. Це ж саме стосується грубої необережності. Так, наприклад, страховик може бути звільнений від обов’язку з виплати страхового відшкодування за договором страхування професійної відповідальності, якщо доведе, що шкода виникла через нечесність, шахрайство чи кримінальні дії страхувальника. З іншого боку, збитки, заподіяні третім особам

¹ Цивільне право України. Книга друга./ За ред. **О.В.Дзери, Н.С.Кузнєцової**. - С.622-623.

² **Матвеев Г.К.** Вказ. праця. – С.255.

внаслідок простої необережності страхувальника, підлягають обов'язковому покриттю за рахунок грошових фондів страховика. Так, для прикладу, у червні 2001 р. до Печерського відділення НАСК "Оранта" у м. Києві надійшла заява від Національної телекомпанії України про перерахування на її рахунок страхового відшкодування для покриття збитків, заподіяних 21 травня 2001 р. автомобілю телекомпанії "Форд-Ескорт" внаслідок аварії, яка сталася з вини водія автомобіля "Фольксваген-Гольф" В.Г.Белановського (страхувальника за договором страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів). Згідно з довідкою ДАІ Подільського РУВС м. Києва, дорожньо-транспортна пригода виникла внаслідок ненавмисного порушення В.Г.Белановським п.16.10 Правил дорожнього руху України. Страховим актом №8/12 від 1.06.2001 р. вказана ДТП була визнана страховим випадком, передбаченим договором страхування цивільної відповідальності, в результаті чого НАСК "Оранта" здійснила виплату страхового відшкодування Національній телекомпанії України у сумі 4659 грн.¹

Слід зауважити, що при встановленні необережної вини виникає чимало труднощів. Основна складність полягає у з'ясуванні психологічного змісту необережної дії чи бездіяльності. Особливістю психологічного процесу при необережності є те, що при вчиненні таких необережних дій особа легковажно не передбачає шкідливих наслідків своїх дій, а тому не бажає їх; або ж, передбачаючи шкідливі наслідки, вона не лише не бажає їх, але й помилково сподівається попередити (усунути). Таким чином, легковажність та необґрунтоване сподівання попередити шкоду складають специфіку необережної вини. Але вказана специфіка характеризує лише психологічний процес необережної вини. Інша його риса – це зневаження своїм обов'язком не завдавати шкоди. Особа, яка заподіяла шкоду, могла й повинна була передбачити та усунути її, але не зробила для цього достатніх розумових чи фізичних зусиль. Ці особливості необережної вини відрізняють її від умисної.

¹ Див.: Поточне діловодство Київської міської дирекції НАСК "Оранта". Справа №1395 від 5 червня 2001 р.

Діючий Цивільний кодекс України встановлює, що особа, яка не виконала зобов'язання або виконала його неналежним чином, несе майнову відповідальність лише при наявності вини (умислу або необережності), крім випадків, передбачених законом або договором (ст.209)¹. Крім того, стаття 440 твердить: “Той, хто заподіяв шкоду, звільняється від її відшкодування, якщо доведе, що шкоду заподіяно не з його вини”. Отже, в цивільному праві, на відміну від кримінального, діє презумпція вини, згідно з якою відсутність вини має доводитись самим правопорушником. Суть цієї презумпції полягає в тому, що правопорушник вважається винним доти, поки не доведе свою невинність. Для виникнення відповідальності потерпілий зобов'язаний довести факт здійснення проти нього правопорушення, наявність у нього збитків та наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою і збитками².

Разом з тим, в окремих нормах, що регулюють майнові відносини, містяться правила, які передбачають обов'язок заподіювача збитків відшкодувати їх незалежно від вини, в тому числі й без вини. Ця позиція законодавця неодноразово піддавалась критиці, внаслідок чого в наукових колах сформувалося кілька теорій, спрямованих на з'ясування сутності безвинної відповідальності.

Згідно з “теорією двох начал”, норми майнової відповідальності ґрунтуються на вині та спричиненні як рівноправних начал. Така теорія в кінцевому результаті призводить до визнання спричинення в якості підстави цивільно-правової відповідальності, що є недопустимим. Тому пізніше деякі автори самі відмовились від неї³.

Представники “теорії винного начала з виключенням” вважають, що основний принцип відповідальності за вину має (і повинен мати) деякі виключення у вигляді окремих випадків безвинної відповідальності. На захист безвинної відповідально-

¹ Див.: Цивільний кодекс України 2001 року. – Ст.616, п.2 ст.1185.

² Див.: Страхування: Підручник. / Кер-к авт. кол. С.С.Осадець. – С.328.

³ Див.: Варул П. Вказ. праця. – С.47-48.

сті ця теорія висуває три основні аргументи: 1) її нібито стимулюючий характер; 2) необхідність забезпечення майнових інтересів потерпілого; 3) термінологія закону, яка називає обов'язок відшкодування випадково завданої шкоди “відповідальністю”¹. Але, здається, що жодне з цих положень по суті не може повністю обґрунтувати відповідальність без вини. Так, наприклад, пояснення того, що невинна відповідальність власника джерела підвищеної небезпеки встановлена з метою стимулювання підвищеної уваги, особливої обережності осіб та організацій, які здійснюють таку діяльність, є суперечливим. Якщо закон вимагає від власника джерела підвищеної небезпеки особливої уважності та обережності (а при порушенні цього обов'язку покладає відповідальність), то однозначно можна прийти до висновку, що відповідальність заснована на вині. Проте відомо, що власник джерела підвищеної небезпеки несе відповідальність навіть без вини.

У зв'язку з розглядом питання про безвинну відповідальність власника джерела підвищеної небезпеки, вважаємо за необхідне звернутись до тези М.С.Малеїна про те, що “законодавцю слід розділити відповідну статтю на дві частини, одна з яких передбачала б відповідальність за вину, а інша – обов'язок відшкодування шкоди на підставі ризику”². Обґрунтування своєї позиції М.С.Малеїн показує на такому простому прикладі: якщо громадянин – власник джерела підвищеної небезпеки – завдав шкоди іншому і постраждав сам у результаті аварії, що сталася з вини заводу-виробника автомашини, то факт стягнення з нього відшкодування шкоди на користь потерпілого не повинен оцінюватись негативно, оскільки його поведінка була бездоганною. Разом з тим, норма діючого законодавства не робить ніяких розмежувань з приводу підстав виникнення зобов'язання: власник джерела підвищеної небезпеки зобов'язаний відшкодувати завдану шкоду незалежно від вини. Таким чином, будь-яка поведінка (як винна, так і невинна) веде до однакового результату.

¹ Див.: Самощенко І.С., Фарукшин М.Х. Ответственность по советскому законодательству. – С.73; Малеин Н.С. Правонарушение: понятие, причины, ответственность. – М., 1985. – С.155.

² Малеин Н.С. Вказ. праця. – С.137-138.

Другий аргумент на користь невинної відповідальності полягає у посиленні на необхідність захисту майнових інтересів потерпілого: заподіювач невинний, але він все ж таки залишається заподіювачем, а тому – зобов’язаний відшкодувати шкоду (збитки) потерпілому, який взагалі невинний. В іншому випадку інтереси потерпілого залишаються незахищеними.

Проте є й інші можливості більш раціонального вирішення питання долі збитків, спричинених без будь-якої вини, наприклад, шляхом здійснення страхування відповідальності. Бувають випадки, коли власник джерела підвищеної небезпеки виявляється неспроможним відшкодувати втрачений заробіток потерпілого, витрати на лікування, протезування і т. ін. Тому з метою захисту інтересів як заподіювача шкоди, так і потерпілих осіб Законом України “Про страхування” було введено обов’язкове страхування відповідальності тих осіб, діяльність яких створює підвищену небезпеку для оточення¹. Додамо, що чітке закріплення інституту страхування цивільної відповідальності не лише забезпечує реальну охорону інтересів потерпілого та знімає колізію інтересів потерпілого і заподіювача шкоди, але й може спростувати відповідальність без вини і встановити єдиний можливий варіант відповідальності – за вину.

Не можна залишити поза увагою також “теорію вини і ризику”. Для обґрунтування безвинної відповідальності прихильники теорії використовують поняття “ризик”². Дане поняття є не менш важливим і в страхуванні, один із принципів якого проголошує: “Немає страхового ризику – немає страхового покриття”.

Як відомо, проблема ризику в цивільному праві найбільш ґрунтовно аналізувалась В.А.Ойгензіхтом. На його думку, ризик – багатогранна категорія, яка виступає в якості суб’єктивної підстави відповідальності, самостійного виду вини; і в той самий час умови покладення обов’язку по відшкодуванню збитків при відсутності вини. За наявності ризику, в однаковій мірі можна

¹ Див.: Закон України “Про страхування”. – Ст.7 (пп.9, 12, 14, 15, 20).

² Див.: Лейст О.Э. Санкции и ответственность по советскому праву. – С.131-133; Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность. – С.170.

розраховувати як на позитивні, так і негативні наслідки, причому припущення останніх якраз і є однією з підстав застосування відповідальності¹. У кінцевому підсумку, В.А.Ойгензіхт прийшов до висновку, що ризик може бути підставою відповідальності лише за наявності протиправності, а за її відсутності – про відповідальність не може бути й мови². Даний висновок зайвий раз переконує в необхідності розмежування на законодавчому рівні відповідальності за вину і обов'язку відшкодувати шкоду, заподіяну невинно джерелом підвищеної небезпеки.

Окрім основних ознак, функцій та умов цивільно-правової відповідальності, істотний інтерес для страхування відповідальності становить поділ останньої на договірну та позадоговірну.

Проведений аналіз норм чинного цивільного законодавства неминуче приводить до висновку, що ці норми передбачають можливість страхування лише ризику деліктної відповідальності. Однак ми погоджуємося з думкою Є.В.Коломіна³, який вважає, що обмежуватись страхуванням лише деліктної відповідальності не можна, оскільки шкода може виникати не лише при делікті, а й у разі порушення договірних зобов'язань. До речі, Цивільний кодекс України 2001 року вже містить норму, яка передбачає можливість страхування ризику саме договірної відповідальності. Зокрема пункт 3 статті 754 Кодексу встановлює, що істотною умовою договору ренти є умова про обов'язок платника ренти надати забезпечення виконання його зобов'язань або застрахувати на користь одержувача ренти ризик відповідальності *за невиконання або неналежне виконання цих обов'язків* (курсив наш – В.Н.).

На відміну від чинного Цивільного кодексу України, в Російській Федерації новим Цивільним кодексом урегульовані питання страхування як деліктної, так і договірної відповідальності (ст.ст.931 та 932). Згідно зі ст.931, “за договором страху-

¹ Див.: **Ойгензіхт В.А.** Проблема риска в гражданском праве. – С.216-217.

² Див.: Там само. – С.210.

³ Див.: **Коломин Е.В.** Теоретические вопросы развития страхования // Финансы СССР. – 1991. – № 9. – С.25-27.

вання ризику відповідальності за зобов'язаннями, які виникають внаслідок спричинення шкоди здоров'ю чи майну інших осіб, може бути застрахований ризик відповідальності самого страхувальника чи іншої особи, на яку така відповідальність може бути покладена¹. Що ж стосується страхування договірної відповідальності, то тут страхувальник може застрахувати лише власний ризик (а не іншої особи) і тільки у випадках, передбачених законом. У зв'язку з такою постановкою питання в російському кодексі, стало проблемним укладення договорів страхування договірної відповідальності, прямо не передбачених законом (наприклад, відповідальності орендаря за невнесення орендних платежів, перевізника – за шкоду, заподіяну при перевезенні, або за прострочення в доставці тощо). Саме тому в більшості випадків закон встановлює обов'язок страхувати безпосередньо майно або деліктну відповідальність, яка “найбільшою мірою відповідає основним ознакам страхування – ймовірності та випадковості ...”².

Існує погляд, що страхування інтересів, пов'язаних зі збитками при порушенні договору, цілком охоплюється таким видом страхування як страхування підприємницького ризику (ст.933 ЦК РФ) – яке до всього є менш складним, – тому законодавець свідомо обмежує сферу страхування договірної відповідальності. Однак зауважимо, що це два зовсім відмінних, самостійних, призначених для різних цілей види страхування. Основна відмінність між ними полягає в об'єкті страхування. Якщо при страхуванні договірної відповідальності об'єктом страхування виступає ризик відповідальності за невиконання чи неналежне виконання умов цивільного договору, то об'єктом страхування підприємницького ризику може бути ризик перерви у виробничій чи комерційній діяльності, ризик неплатежу, затримки в доставці товарів тощо³. Краще зрозуміти ці два види стра-

¹ Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части второй. Изд. 3-е. / Под ред. **О.Н.Садикова**. – М., 1998. – С.512-516.

² **Дышкант Т.** Что мешает буму страхования договорной ответственности // Страхование ревю. – 1999. – № 1. – С.6.

³ Див.: **Сплетухов Ю.** Страхование предпринимательских рисков //

хування дозволить простий приклад. Так, п. 2 ст.932 дозволяє страхувати договірну відповідальність лише самого страхувальника. Це означає, що кредитор не може застрахувати відповідальність свого боржника за зобов'язаннями останнього, які виникли з договору, укладеного між кредитором і боржником. Але кредитор-підприємець може забезпечити свій, фактично той самий, майновий інтерес через страхування свого підприємницького ризику за вказаною угодою згідно зі ст.933 ЦК РФ, визначивши страхову суму розміром можливої відповідальності боржника¹. Відповідно до цього, такої можливості позбавлена особа, яка не є підприємцем: наприклад, орендодавець, який надав на довгий період свій будинок в оренду. Оскільки він не є підприємцем, то й не здатен застрахувати ризик неплатежу орендаря. Застрахувати договірну відповідальність свого контрагента він знову ж таки не має права в силу п.1 ст.932 ЦК РФ. Таким чином, свою відповідальність може застрахувати лише сам орендар.

В Україні, на жаль, ці два види страхування ще не врегульовані нормами цивільного законодавства і тому не отримали достатнього розвитку. Однак цілком ймовірно, що подальший розвиток страхової індустрії в Україні (а особливо – страхування відповідальності) обов'язково призведе до потреби введення названих видів страхування.

Враховуючи вищенаведене, можна стверджувати, що “страхування відповідальності є одним з найбільш ефективних та дієвих”² правових способів вирішення проблеми відновлення майнової сфери потерпілих осіб, з одного боку, і збереження фінансових та матеріальних цінностей безпосередніх заподіювачів шкоди – з іншого. Варто лише пригадати встановлені законом випадки безвинної відповідальності, коли особа (наприклад, водій транспортного засобу або оператор ядерної установки) зобов'язана відшкодувати шкоду навіть при відсутності в її діях вини. Тому, щоб уникнути подібних ситуацій, або хоча б змен-

Страховое дело. – 1997. – № 9. – С.30-31.

¹ Див.: Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части второй. Изд. 3-е. / Отв. ред. **О.Н.Садиков**. – М., 1998. – С.515.

² **Васин В.** Страхование автомобиля // Закон. – 2001. – № 10. – С.91.

шити важкий тягар негативних майнових наслідків відповідальності, необхідно застосовувати страхування відповідальності.

Слід визнати, що така позиція, якої ми також дотримуємося, свого часу була піддана критиці з боку окремих науковців. Зокрема, Р.Саватьє вважає, що оскільки відшкодування збитку покладається вже не на винну особу, а на страховика, то цивільна відповідальність “перестає бути санкцією за допущену вину”¹, тобто страхування відповідальності позбавляє морального значення зв’язок між виною і відшкодуванням шкоди, в результаті цивільна відповідальність втрачає свій дисциплінуючий і “моралізуючий” характер стосовно винного. Отже, “основна мета цивільної відповідальності не полягає більше в тому, щоб покарати винного. Вона полягає в тому, щоб уберегти потерпілого від звичайних ризиків”².

З таким положенням можна було б погодитися лише за умови, що поведінка страхувальника дійсно була винною, а тим більше – умисною. Але хіба може бути застрахованою відповідальність, яка настала внаслідок навмисних дій? Звичайно ж – ні. Підтвердженням цьому є численні приклади, які можна знайти в правилах страхування відповідальності (професійної відповідальності, відповідальності за забруднення навколишнього середовища). У цих правилах наголошується, що “відповідальність страховика не поширюється на такі вимоги третіх осіб до страхувальника щодо відшкодування збитків, які виникли внаслідок умисних дій страхувальника, спрямованих на спричинення шкоди”³. Такі ж приклади знаходимо й у законодавстві інших країн. Зокрема, в Молдові діє правило, згідно з яким страхова компанія не відшкодовує збитки, якщо страхова подія була спричинена умисними діями страхувальника, особою, яка мала б з цього вигоду, або ж керівником юридичної особи, відповідальність якої

¹ Саватьє Р. Теория обязательств. Юридический и экономический очерк. – М., 1972. – С.326-327.

² Там само. – С.326-327.

³ Сплетухов Ю. Основные черты страхования гражданской ответственности // Страховое ревю. – Апрель. – №4. – С.9.

застрахована¹.

Законодавством Італії встановлена можливість застрахувати контрактну чи позаконтрактну відповідальність спеціаліста (мається на увазі страхування професійної відповідальності) на випадок незначної помилки. Ступінь такої помилки визначається в судовому порядку. Випадки шахрайства та грубі помилки спеціалістів страхуванням не покриваються². Іншими словами, страховик має право відмовити у виплаті страхового відшкодування, якщо шкода страхувальником була завдана внаслідок вчинених ним грубих діянь, які не відповідають вимогам професійної підготовки (лікаря, нотаріуса, адвоката і т.д.) чи бездіяльності (невиконання вимог протипожежної безпеки, техніки безпеки), а також якщо страховий випадок відбувся в результаті алкогольного, наркотичного чи токсичного сп'яніння страхувальника³. Окрім того, стверджувати, що цивільна відповідальність вже не виконує карної та виховної функції при страхуванні, також у жодному разі не можна. Перш за все, особа (потенційний заподіювач шкоди), яка застрахувала свою відповідальність, вже несе матеріальні витрати у формі внесення регулярних страхових платежів. По-друге, страховик виконує свої зобов'язання з виплати страхового відшкодування завжди лише в межах страхової суми (ліміту відповідальності). Тому, якщо збитки третіх осіб перевищують розмір страхової суми, різницю повинен відшкодувати безпосередньо заподіювач шкоди (тобто сам страхувальник)⁴. Зауважимо, що обов'язок страхувальника погасити різницю ми не вважаємо субсидіарною відповідальністю. Справа в тому, що в разі заподіяння шкоди особою, цивільна

¹ Див.: **Cosmovici, P.** Unele cazuri de limitare a garantiei de asigurare in asigurarile facultative // Studii si cercet. jur. - Buc., 1988. - A. 33, № 3. - P. 223-227.

² Див.: **Alpa, Guido.** L'assurance de responsabilite civile du professionnel en droit italien // Rev. intern. de droit compare. - P., 1993. - A. 45, № 1. - P. 117-127.

³ Див.: Страховое дело в вопросах и ответах. Составитель **М.И.Басак**ов. - С.321.

⁴ Див.: Цивільний кодекс України 2001 р. - Ст.1213.

відповідальність якої застрахована, виникають дві зовсім відмінні групи зобов'язань: зобов'язання з виплати страхового відшкодування і зобов'язання з відшкодування збитків¹. Ці зобов'язання відрізняються і за підставами виникнення, і за складом учасників, і за правовими наслідками. Перше зобов'язання випливає з договору страхування, друге – з правопорушення (делікту). В першому кредитором виступає страхувальник, боржником – страховик, а потерпілою стороною є третя особа. У другому – кредитором виступає потерпілий, а боржником – особа, що заподіяла шкоду і відповідальність якої застрахована. При відшкодуванні завданої потерпілому шкоди, страховик за договором майнового страхування в силу ст.27 Закону України “Про страхування” отримує право вимоги до особи, яка заподіяла шкоду. А при виплаті страхового відшкодування за договором страхування відповідальності, страховик такого права не отримує.

1.1. Висновки до розділу

Об'єкт страхування відповідальності – це майнові інтереси, що не суперечать чинному законодавству, пов'язані з обов'язком страхувальника відшкодувати заподіяну ним шкоду особі або її майну, а також – шкоду, заподіяну юридичній особі. Об'єктом страхування можуть бути лише ті майнові інтереси, які пов'язані з ризиком настання цивільно-правової відповідальності, оскільки жодна особа (у тому числі й страховик) не може і не повинна нести кримінального покарання за злочин, вчинений іншою особою.

Під цивільно-правовою відповідальністю слід розуміти санкції, які пов'язані з додатковими обтяженнями (негативними наслідками) для правопорушника. Ці санкції можуть мати вияв у позбавленні правопорушника певних прав, у заміні невиконаного обов'язку новим, у приєднанні до невиконаного обов'язку нового додаткового, або зменшенні чи позбавленні майнового блага. І все це забезпечується можливістю застосування держав-

¹ Див.: **Фогельсон Ю.Б.** Коментарий к страховому законодательству. – С.103.

ного примусу. Лише в такому розумінні цивільно-правова відповідальність може виступати в якості об'єкта страхування, адже метою страхування відповідальності є згладжування та зменшення впливу тих негативних майнових наслідків, які покладаються на порушника-страхувальника за ненавмисно скоєне правопорушення.

Цивільно-правова відповідальність – як і будь-який інший вид юридичної відповідальності – виконує каральну функцію. Майновий характер цивільної відповідальності виражається в сплаті грошей чи наданні певного майна, тобто – в настанні для правопорушника певних негативних майнових наслідків. Таким чином цивільна відповідальність впливає на правопорушника через його майнову сферу, і її реалізація призводить до зменшення майнових інтересів правопорушника. Саме тому, з метою захистити себе від майнових витрат, особи звертаються до страхових компаній. Потреба в страховому захисті може бути зумовлена різними обставинами як суб'єктивними, так і об'єктивними. До перших, наприклад, можна віднести низький професійний рівень чи бездіяльність страхувальника (лікаря, адвоката, нотаріуса та ін.). А до других – підвищену небезпеку промислових підприємств, транспортних засобів і т.д.

Не зважаючи на те, що відшкодування збитків покладається вже не на винну особу, а на страховика, – цивільна відповідальність не перестає бути санкцією за допущену вину і не втрачає свого дисциплінуючого і “моралізуючого” характеру стосовно винного. По-перше, особа (потенційний заподіювач шкоди), яка застрахувала свою відповідальність, вже несе матеріальні витрати у вигляді внесення регулярних страхових платежів. По-друге, страховик виконує свої зобов'язання з виплати страхового відшкодування лише в межах ліміту відповідальності, визначеного договором страхування. Тому, якщо збитки третіх осіб перевищують розмір ліміту, різницю повинен відшкодувати сам страхувальник. Обов'язок страхувальника погасити різницю ми не вважаємо субсидіарною відповідальністю. Укладення договору страхування цивільної відповідальності не звільняє страхувальника від відповідальності, оскільки страховик відшкодовує

шкоду (завдану третім особам) не як співвідповідач за деліктним зобов'язанням, а як сторона договору страхування, яка виконує свій договірний обов'язок з виплати страхового відшкодування. Страховик не несе відповідальності за дії страхувальника.

Юридичним фактом, який породжує правовідношення між правопорушником і потерпілим (створюючи певні права для потерпілого та обов'язки для правопорушника з відшкодування збитків і будучи при цьому однією з причин виникнення правовідношення між страхувальником і страховиком щодо страхування відповідальності) – є склад цивільного правопорушення. До умов цивільно-правової відповідальності належать: протиправність (дій чи бездіяльності), наявність шкоди, причинний зв'язок між порушенням суб'єктивних прав та шкодою, вина правопорушника. Кожна з цих умов зокрема і всі вони в сукупності можуть вирішити долю обов'язку страховика з виплати страхового відшкодування. По-перше, страхування поширюється лише на шкоду, заподіяну протиправними діями чи бездіяльністю страхувальника (окрім навмисно заподіяної шкоди). Правомірно заподіяна шкода відшкодовується страховиком лише у випадках, передбачених законодавством (наприклад, в стані крайньої необхідності). По-друге, розмір страхових виплат напряму залежить від розміру шкоди, заподіяної страхувальником третім особам. Залежно від характеру шкода може бути майновою чи моральною. Грошове вираження майнової шкоди в страхуванні прийнято називати збитками. За прийнятими нормами, страховик відшкодовує лише реальні збитки, а упущена вигода (непрямий збиток), неустойка та моральна шкода страхуванням не покриваються. По-третє, основною метою розслідування, яке проводиться страховиком у разі настання страхового випадку, є з'ясування наявності прямого причинного зв'язку між правопорушенням та негативними наслідками. Під причинним зв'язком слід розуміти певний, об'єктивно існуючий зв'язок між явищами, за наявності якого одне, попереднє явище (причина), за певних умов породжує інше явище – наступне (наслідок). Іншими словами, для страховика важливо, чи спрацював “принцип доміно”. Він повинен встановити фактичну

причину настання страхового випадку (тобто заподіяння шкоди третім особам). А фактична причина – це активна, діюча причина, яка розпочинає ланцюг подій (дій), що призводять до певного результату без втручання будь-якої іншої сили чи джерела. Четвертою суб'єктивною умовою цивільної відповідальності є вина заподіювача шкоди. Залишаючи поза увагою те, що цивільне законодавство не надає формам вини такого значення як, наприклад, кримінальне, воно в цілому ряді випадків передбачає відповідальність за наслідки лише умисних протиправних дій або ж дій, вчинених як з умислом, так і з грубої необережності¹. Поділ вини на умисел та необережність, а особливо поділ необережності на просту і грубу має важливе значення і в страхуванні відповідальності, оскільки заподіяна умисно або з грубої необережності шкода страховому покриттю не підлягає. І нарешті збитки, завдані третім особам внаслідок простої необережності страхувальника, підлягають обов'язковому покриттю за рахунок грошових фондів страховика.

¹ Див.: Цивільний кодекс України. – Ст.ст. 327, 418, 454.

РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОГОВОРУ СТРАХУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

2.1. Поняття договору страхування відповідальності

Страхові правовідносини як різновид цивільно-правових відносин можуть виникати з різних юридичних фактів. Одним з таких фактів може бути договір страхування відповідальності – цивільно-правова угода, яка виникає внаслідок взаємного волевиявлення сторін. При цьому характерною рисою договірних стосунків є рівність сторін, їх юридична незалежність одна від одної¹. Іншими підставами виникнення страхових правовідносин можуть бути дії і події. При страхуванні відповідальності – це факти, передбачені в законі чи підзаконному нормативному акті, які складають зміст поняття обов'язкове страхування (ЦК України – Ст.370). Щоправда, виникнення страхового правовідношення в такому разі вже не залежить від волі його учасників.

Держава встановлює обов'язкове страхування тоді, коли необхідність відшкодування матеріального збитку чи надання іншої грошової допомоги зачіпає інтереси не лише конкретної потерпілої особи, але й суспільні інтереси в цілому. Іншими словами, обов'язкова форма страхування поширюється на “пріоритетні об'єкти страхового захисту”². Захист таких майнових інтересів, які з найбільшою повнотою та всесторонністю можуть бути забезпечені виключно державно-правовим регулюванням, є одним із проявів публічно-правового боку інституту страхування³.

Однак слід зауважити, що незалежно від способу здійснення страхування (окрім державного обов'язкового), відносини

¹ Див.: Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. Книга перша. / За ред. **О.В.Дзери, Н.С.Кузнєцової**. – К, 1999. – С. 13, 14, 18.

² Страховое дело. Учебник. / Под ред. проф. **Рейтмана Л.И.** – М., 1992. – С.43.

³ Див.: Гражданское право. В 2 томах. Том II. Полутом 2: Учебник / Отв. ред. **Е.А.Суханов**. – М., 2000. – С. 153.

стосовно нього оформляються договором (страховим полісом). Договір страхування відповідальності, таким чином, виступає в якості документа, що підтверджує виникнення та існування страхових правовідносин. Згідно зі статтею 16 Закону України “Про страхування”, *договір страхування* – це письмова угода між страхувальником та страховиком, за якою страховик бере на себе зобов’язання в разі настання страхового випадку виплатити страхову суму або відшкодувати завданий збиток у межах страхової суми страхувальнику чи іншій особі, визначеній страхувальником, або на користь якої укладено договір страхування (надати допомогу, виконати послугу тощо), а страхувальник зобов’язується сплачувати страхові платежі у визначені терміни та виконувати інші умови договору. Така угода уявляє собою об’єктивно виражене волевиявлення страхувальника та страховика про взаємне задоволення ними в майбутньому своїх потреб шляхом виконання договору страхування. Зрозуміло, що під час визначення поняття договору страхування законодавець намагався вкласти в нього універсальний зміст. Це поняття мало би охопити три існуючі в Україні види страхування: особисте, майнове та страхування відповідальності. Але таке завдання є не з легких, адже кожен вид страхування досить специфічний і має свої характерні ознаки.

Зауважимо, що на відміну від договорів особистого та майнового страхування, визначення яких наведені в ст.371 Цивільного кодексу України, поняття договору страхування відповідальності не знайшло свого відображення ні в чинному Цивільному кодексі, ні в Законі України “Про страхування”, ні навіть у Цивільному кодексі України 2001 року. Можливо, це зумовлено тим, що вказаний вид страхування є ще досить новим для нашої країни, а тому – і малодослідженим. Більше того, до недавня страхування відповідальності взагалі відносили до складу майнового страхування. На наш погляд, страхування цивільної відповідальності все ж є самостійним видом страхування, так як має власний об’єкт, мету та особливий суб’єктний склад.

Закон України “Про страхування” (ст.4) встановлює, що об’єктом страхування можуть бути майнові інтереси, які не су-

перечать законодавству і пов'язані з відшкодуванням страхувальником завданої ним шкоди особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі. Та позиція, що в якості об'єкта страхування можуть виступати саме майнові інтереси сьогодні є домінуючою і підтримується багатьма науковцями¹. Хоча ще наприкінці ХІХ, початку ХХ ст. з нею погоджувались далеко не всі. Так, наприклад, російський правознавець С.Е.Ліон визначав інтерес як можливість отримати (чи не отримати) від речі певну вигоду. Тому, на його думку, можливим було лише страхування реально існуючих речей, а страхування інтересу суперечило основним загальноприйнятим положенням договору страхування². Ми ж, зі свого боку, вважаємо, що Закон України "Про страхування" вірно визначив об'єкт страхування, тому що безпосередньо ні життя, ні здоров'я, ні навіть майно застрахувати не можна. Застрахувати можна лише майнові інтереси осіб, пов'язані з життям, майном, відповідальністю. Укладаючи договір страхування і сплачуючи страхову премію, страхувальник має на меті забезпечити власний майновий інтерес: отримати певну грошову компенсацію (особисте та майнове страхування) і зберегти (відновити) попередній майновий стан (страхування відповідальності).

Страхування відповідальності переслідує власну мету. На відміну від майнового страхування (де страхуванню підлягають конкретні майнові інтереси фізичних і юридичних осіб, пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням майном), і особистого страхування (коли страхуються майнові інтереси на випадок настання певних подій, пов'язаних з життям застрахованих осіб), безпосередньою метою страхування відповідальності є захист майнових інтересів потенційних заподіювачів шкоди. У літературі панує також інша точка зору, згідно з

¹ Див.: Райхер В.К. Общественно-исторические типы страхования. – Москва-Ленинград, 1947. – С.212; Пылов К.И. Страхование правоотношение по советскому гражданскому праву и проблемы его совершенствования. – Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – С.11-12.

² Див.: Договоръ страхования по русскому праву. Изслѣдованіе кандидата правъ С.Е.Ліона. – М., 1892. – С.2-4.

якою страхування відповідальності покликане, перш за все, забезпечувати інтереси потерпілих осіб. Можливо, ця думка і виправдана з соціальної позиції, але, на наш погляд, вона не витримує критики, якщо ми розглядаємо страхування відповідальності як цивільне правовідношення. Договір укладається особою, яка має власний майновий інтерес. Щоб задовольнити його, необхідно сплачувати страхові премії. Тому навряд чи страхувальник при виникненні зобов'язальних відносин піклується про “благо” невідомих йому третіх осіб¹. Виходячи з цього, характерною рисою договору страхування відповідальності є наявність, окрім сторін договору (страховика та страхувальника), ще одного суб'єкта – третьої (потерпілої) особи, яка в момент укладення договору не може бути конкретно визначена. Згідно з Законом України “Про страхування” (ст.3) в редакції від 04.10.2001 р., потерпіла особа може позначатися також терміном вигодонабувач.

Наведені вище особливості договору страхування відповідальності дають можливість визначити його як угоду між страховиком і страхувальником, за якою страховик бере на себе зобов'язання в разі настання страхового випадку відшкодувати третім особам в межах ліміту відповідальності збитки, ненавмисно завдані страхувальником, а страхувальник зобов'язується своєчасно вносити страхові платежі та виконувати інші умови договору. Хоча страхувальник не ставить собі за мету захистити майнові інтереси третіх осіб, договір страхування відповідальності є своєрідною гарантією того, що потерпілі особи отримають належне відшкодування. Тому, наявність подібного договору в сьогоденних умовах особливо важлива, оскільки дуже часто винна в заподіянні збитків особа може виявитись неспроможною відшкодувати їх.

У договорі страхування цивільної відповідальності отримують належне вираження характеристики цивільно-правового договору як правового інституту, і в зв'язку з цим договір страхування відповідальності належить до категорії двосторонніх,

¹ Див.: Суворов Д.В. Гражданская ответственность и страхование // Финансы. – 1994. – №10. – С.31-33.

оплатних, реальних та строкових договорів.

Угода про страхування укладається між страхувальником та страховиком, у кожного з яких є взаємні права та обов'язки. “Одна сторона – страхувальник, зобов'язується до сплати відомої винагороди – страхової премії, а інша сторона – страховик, приймає на себе ризик...”¹. Не виключається також та обставина, коли на стороні страховика можуть виступати декілька учасників-страховиків (перестраховання), або ж на стороні страхувальника – декілька осіб (вигодонабувачі, застраховані особи). Ми цілком поділяємо думку російського правознавця К.І.Пилова, який вважає, що в розглядуваній ситуації є тільки множинність учасників страхування, а не сторін страхового правовідношення².

Оплатність договору страхування відповідальності означає, що страхувальник сплачує страховий платіж з розрахунку отримати страхове відшкодування в разі настання страхового випадку. З цього приводу влучно висловився свого часу С.Е.Ліон, який вважав, що договір страхування “оплатний, тому що безоплатне прийняття ризику виключає саме поняття ризику, перетворюючи страховий договір у дарування”³.

Особливістю всіх видів договорів страхування є те, що страхувальник завжди зобов'язаний оплатити страхову послугу, так як в іншому разі договір не набуде чинності. Страховик же здійснює страхові виплати лише тоді, коли настане страховий випадок, який потягне за собою обумовлені у договорі наслідки (мова йде про так званій “умовний характер відповідальності страховика”⁴). Якщо ж у період страхування страховий випадок не настає, то сплачений страхувальником внесок перерозподіляється на користь інших страхувальників, з якими відбулись

¹ **Серебровський В.И.** Очерки советского страхового права. – М., 1926. – С. 62-63.

² **Пылов К.И.** Комментарий к Закону Российской Федерации “О страховании” (с приложением нормативных актов). – М., 1995. – С.46.

³ Договір страхування по руському праву. Изсльдование кандидата правь С.Е.Ліона. – С.9.

⁴ **Серебровський В.И.** Значение и понятие страхования // Страхование право. – 1998. – № 1. – С.38.

страхові випадки¹. Таким чином, абсолютному обов'язку страхувальника протистоить ймовірний обов'язок страховика, оскільки страховий випадок має ознаки ймовірності та випадковості². Однак це зовсім не означає, що договір страхування взагалі, як і договір страхування відповідальності зокрема, можна визнати умовною угодою. Ми, у цьому розумінні поділяємо думку В.І.Серебровського, який у своїй праці “Очерки советского страхового права” обґрунтував позицію, що договір страхування не є умовною угодою. При цьому він керувався наступними аргументами. По-перше, обов'язок страхувальника по сплаті страхового внеску не залежить від будь-якої умови чи строку. По-друге, настання страхового випадку, який тягне за собою обов'язок страховика виплатити страхове відшкодування, є не випадковою частиною договору, а суттєвою, необхідною³. По-третє, вказаний обов'язок страховика є невизначеним у силу ризикового характеру самого договору страхування⁴. По-четверте, “відповідальність” страховика обмежується розміром страхової суми. По-п'яте, “відповідальність” страховика є строковою.

Реальність договору страхування відповідальності означає, що для виникнення прав і обов'язків сторін не достатньо одного лише факту досягнення згоди. Ст.18 (ч.3) Закону України “Про страхування” встановлює, що договір страхування вступає в силу з моменту сплати першого страхового платежу, якщо інше не передбачено умовами страхування. У зв'язку з цим, обов'язок страховика виплатити страхове відшкодування, як правило, виникає після вступу договору в дію, однак не виключений і інший варіант: наприклад, якщо в договорі страхування відповідальності вказано, що він вступає в дію після сплати премії страховику, а страховий випадок настав до її сплати,

¹ Див.: Журавлев В.Ф., Лазарева Л.И. Обязательства по страхованию: Уч. пособие. – М., 1996. – С.6.

² Див.: Серебровский В.И. Избранные труды. – М., 1997. – С.504-511.

³ Див.: Серебровский В.И. Очерки советского страхового права. – С.64.

⁴ Див.: Гражданское и торговое право капиталистических стран / Под ред. проф. В.П.Мозолина и к.ю.н. М.И.Кулагина. – М., 1980. – С.283.

але вже після досягнення сторонами згоди. У цьому випадку договором може бути передбачена одна з наступних умов. По-перше, страхове відшкодування виплачується, але страховик має право при визначенні розміру страхового відшкодування вирахувати несплачену суму страхової премії (зокрема, таке правило закріплене в п.4 ст.954 Цивільного кодексу РФ). По-друге, страхове відшкодування не виплачується у зв'язку з тим, що в договорі сторони передбачили розповсюдження страхового захисту лише на ті страхові випадки, які мали місце після вступу договору в дію. Закріплення такої умови найчастіше відбувається через оформлення страхової коверноти, яка є тимчасовим документом, що підлягає обов'язковому обміну на страховий поліс. Ковернота видається страховим брокером страхувальнику на підтвердження розміщення запропонованого страхувальником ризику і не має юридичної сили для страховиків¹. Вважаємо, що наведені вище умови повинні бути враховані при прийнятті нового Цивільного кодексу України, оскільки чинне “страхове законодавство” чітко не врегульовує їх застосування в договорі страхування.

Відповідно до Цивільного кодексу України та Закону України “Про страхування”, договір страхування відповідальності визнається укладеним лише в тому разі, коли між сторонами в належній формі було досягнуто згоди за всіма його істотними умовами, тобто такими, без яких він не може вступити в силу. Ці умови можуть бути визначені як в законодавчому порядку, так і в силу взаємної домовленості сторін договору (ЦК України – ст.153).

Перш за все, істотною умовою договору страхування відповідальності є визначення об'єкта та предмета страхування. Слід відзначити, що з точки зору деяких спеціалістів сфери страхування поняття об'єкт страхування і предмет договору страхування співпадають; цим єдиним поняттям є майновий інтерес². Аналогічної позиції дотримуються також укладачі нового Цивільного кодексу України, в главі 66 якого вказані по-

¹ Див.: Ефимов С.Л. Энциклопедический словарь. – М., 1996. – С.203; Сушко В.А. Страхование. Словарь-справочник. – М., 1999. – С.72-73.

² Див.: Брагинский М.И. Договор страхования. – М., 2000. – С.85.

няття вживаються як синоніми¹. Окремі автори, такі як Ю.Б.Фогельсон, вважають, що предметом договору страхування є грошове зобов'язання (обов'язок страховика сплатити визначену суму грошей)². Інші в якості предмету розглядають шкоду (збиток), завдану життю, здоров'ю чи майну третіх осіб, а також навколишньому природному середовищу, яка підлягає відшкодуванню страховальником³. Ми ж вважаємо, що поняття об'єкта та предмету договору страхування відповідальності не є тотожними. Під об'єктом страхування відповідальності слід розуміти законні майнові інтереси страховальника, пов'язані з ризиком настання цивільно-правової (майнової) відповідальності за ненавмисно завдану третім особам шкоду. А ось в якості предмету договору страхування відповідальності виступає особливого роду послуга, яку страховик надає страховальнику і яка полягає в прийнятті на страхування ризику в межах страхової суми⁴. Послуга в страхуванні характеризується як з кількісного, так і з якісного боку, при цьому кількісний бік – це страхова сума, а якісна характеристика предмету договору страхування – страховий ризик.

Крім об'єкта та предмета договору страхування відповідальності, істотними умовами є страховий ризик (страхові випадки), ліміт відповідальності страховика (страхова сума), розмір страхового внеску та строк дії договору.

Серед умов, які повинен містити договір страхування відповідальності, однією з найважливіших є визначення страхового ризику, зміст та ступінь ймовірності настання якого визначають характер та обсяг страхового захисту. Під страховим ризиком загальноприйнято розуміти обумовлені в договорі події, шкідливий наслідок яких може потягти за собою зменшення чи втра-

¹ Див.: Цивільний кодекс України 2001 р. – Ст.999, 1008, 1017.

² Див.: **Фогельсон Ю.Б.** Введение в страховое право. – М., 1999. – С.200-201; **Фогельсон Ю.Б.** Комментарий к страховому законодательству. – М., 1999. – С.82.

³ Див.: **Шихов А.К.** Страхование: Учебное пособие. – М., 2000. – С.33-35.

⁴ Див.: **Коротких Н.** Договор страхования предпринимательского риска // Страховое ревю. – 2001. – № 9. – С.32.

ту майнових інтересів страхувальника¹. Ці події характеризуються в першу чергу тим, що сторони договору можуть передбачити лише ймовірність, але аж ніяк не неминучість їх настання, тому, наприклад, у Франції договір страхування був віднесений до ризикових (алеаторних) договорів.

Найґрунтовніше дослідження поняття страхового ризику провів В.І.Серебровський. У своїх роботах² він виділяв три основних його значення. По-перше, ризик як подія, від настання якої залежить виконання страховиком свого основного обов'язку – виплата страхового відшкодування. Тут ризик виступає як певна подія і зближується з поняттям страхового випадку. По-друге, ризик як можливість чи ймовірність настання події. Ризик як можливість настання події є поняттям відносним. Він може бути більшим чи меншим, збільшуватися чи зменшуватися. Таке розуміння ризику має надзвичайно велике значення для страховика і лежить в основі його розрахунків при визначенні ступеня ймовірності настання страхового випадку. По-третє, ризик як необхідність нести на собі не вигідні наслідки можливої, ймовірної події. У такому значенні термін ризик застосовується, коли мова йде про взяття на себе страховиком ризику, про перехід ризику і т. ін.

Як ми вже зазначали, категорія страховий ризик тісно пов'язана із категорією страховий випадок. Якщо страховим ризиком є можливість (ймовірність) настання цивільної відповідальності страхувальника, то страховим випадком визнається подія, передбачена договором страхування відповідальності, яка вже відбулась і з настанням якої у страховика виникає обов'язок відшкодувати шкоду, заподіяну страхувальником третім особам у процесі виробничої, професійної чи іншої діяльності. Найчастіше під страховим випадком розуміють відповідальність, добровільно визнану страхувальником, адже за наявності збитків страховик має право самостійно з'ясувати обставини настання

¹ Див.: Гражданское и торговое право капиталистических стран. Часть II. / Под ред. **Р.Л.Нарышкиной**. – М., 1984. – С.155.

² Див.: **Серебровский В.И.** Значение и понятие страхования // Страхование право. – 1998. – № 1. – С.31.

страхового випадку, визначити розмір відповідальності страхувальника і прийняти рішення про виплату страхового відшкодування. Якщо ж страхувальник визнає факт настання відповідальності, а страховик вважатиме, що відповідальність не доведена, кінцевою інстанцією, яка встановить факт настання страхового випадку і розмір відшкодування, буде судовий орган¹.

Конкретний перелік страхових випадків, які можуть потягти за собою заподіяння шкоди третім особам, визначається сторонами під час укладення договору страхування відповідальності. Однак страховики можуть запропонувати й інший спосіб: вони обумовлюють в правилах страхування ті події, за які “відповідальності” нести не будуть, вважаючи, що всі інші випадки спричинення шкоди третім особам, котрі підпадають під загальне трактування поняття страхового випадку, є предметом їх “відповідальності”. Термін відповідальність тут вжито в переносному значенні, оскільки обов’язок страховика з виплати страхового відшкодування не можна визначити як його відповідальність. “Однак загальність цілей цивільно-правової відповідальності і страхових зобов’язань послужила, мабуть, однією із причин ототожнення деякими вченими² вказаного обов’язку страхових органів з відповідальністю”³.

Страхова сума в договорі страхування відповідальності визначає граничний розмір зобов’язань страховика з виплати страхового відшкодування. На відміну від майнового страхування, при здійсненні якого страхова сума визначається страховою (дійсною) вартістю майна або її частиною, при страхуванні відповідальності сторони встановлюють у договорі граничну суму відшкодування – ліміт відповідальності страхувальника, який приймає на себе страховик. Визначити наперед розмір

¹ Страхование от А до Я. / Под ред. Л.И.Корчевской, К.В.Турбиной. – С.425-426.

² Див.: **Серебровский В.И.** Очерки советского страхового права. – С. 5; **Райхер В.К.** Общественно-исторические типы страхования. – С. 241-245.

³ **Шминова М.Я.** Компенсация вреда гражданам: Гражданско-правовое регулирование. – М., 1979. – С. 96.

шкоди, яка може бути заподіяна страхувальником третім особам, тобто “визначити точний розмір страхового інтересу ... неможливо”¹. Тому, при укладенні договору страхування цивільної відповідальності, еквівалентом страхової суми береться середня ймовірна величина збитків, заподіяних, наприклад, джерелом підвищеної небезпеки за певний період на певній території.

До прийняття у 1996 році Закону України “Про страхування”, зокрема за часів існування СРСР, дозволялося укладення договорів страхування відповідальності без зазначення страхової суми (що зараз прямо суперечить ст.16 Закону України “Про страхування”). При цьому спостерігались різні юридичні наслідки настання страхового випадку. Визначена договором страхова сума чітко окреслювала межі “відповідальності” страховика за договором. У такому разі збиток, менший чи рівний страховій сумі, повністю покривався страховиком. Якщо ж величина збитку була більшою від страхової суми, то (в залежності від прийнятої в певній країні схеми) передбачалися різні наслідки. У Румунії, наприклад, відшкодування обмежувалось страховою сумою, отже, потерпілий отримував від страхової організації саме цю суму, а все інше він міг стягнути зі страхувальника в порядку цивільно-правового позову².

У більшості країн світу була прийнята інша схема, яка передбачала обов’язок страховика відшкодувати третій особі всі збитки. Різницю між сумою збитків і страховою сумою він, відповідно, стягував зі страхувальника в порядку регресу³. Якщо ж страхова сума взагалі не вказувалась в договорі, то це означало, що “відповідальність” страховика обмежувалась не угодою сторін, а фактичними збитками, які наставали в результаті страхового випадку.

Сьогодні страхові компанії у правилах страхування встановлюють здебільшого два види лімітів відповідальності. Один із них передбачає максимально можливий розмір виплати від-

¹ Потяркин Д.Е. Интерес в страховании // Государство и право. - 1998. - № 4.-С.93.

² Ульянищев В.Г. Страхование право: Учеб. пособие. – М., 1986. – С.29.

³ Див.: Ульянищев В.Г. Страхование право. – С.29.

шкодування за кожен страховий випадок. Окрім цього ліміту можливим є встановлення ліміту відповідальності за весь строк дії договору (Закон України “Про страхування” – ст.9 п.5). В договорі можуть встановлюватись також окремі ліміти відповідальності за спричинення шкоди здоров’ю декількох осіб, за завдання шкоди майну тощо.

Судові витрати, витрати на зменшення збитків, завданих страховим випадком, та інші витрати, передбачені договором страхування, оплачуються страховиком у межах встановлених лімітів відповідальності. В інтересах страхувальника передбачити в договорі страхування відповідальності обов’язок страховика відшкодувати витрати, понесені страхувальником при настанні страхового випадку щодо запобігання або зменшення збитків, тому що Закон України “Про страхування” не покладає на страховика такого обов’язку (ст.20 п.4). Однак у будь-якому разі відшкодуванню підлягають лише ті витрати, які були необхідними або були зроблені для виконання вказівок страховика, навіть якщо відповідні заходи виявилися безрезультатними¹.

Умовою, що суттєво впливає на вибір страхувальниками конкретної страхової компанії, є розмір страхових внесків. Згідно зі ст.1001 Цивільного кодексу України 2001 року, істотною умовою є також строки сплати страхового внеску. Зрозуміло, що кожна особа, яка має страховий інтерес, бажає захистити його з найменшими для себе витратами. Дана обставина нерідко призводить до різного роду махінацій зі сторони страхових компаній, які намагаються зменшити свої витрати і, відповідно, знизити вартість страхових послуг. Слід зазначити, що навіть у країнах з розвинутим ринком страхових послуг договір страхування все рівно “об’єктивно містить у собі можливість корисливих дій”². Усе це зайвий раз свідчить на користь необхідності чіткого законодавчого врегулювання діяльності страхових компаній.

¹ Див.: **Сербиновский Б.Ю., Гарькуша В.Н.** Страховое дело: Учебное пособие для вузов. – Ростов-на-Дону, 2000. – С.227.

² **Крылов А.А., Перова Т.Т.** Российская система социального страхования: особенности функционирования и негативные явления. – М., 1998. – С.14.

Договором страхування відповідальності також повинні бути чітко окреслені початок та кінець його дії. У такий спосіб “відповідальність” страховика обмежується певними часовими рамками. Проте практика страхування цивільної відповідальності свідчить про можливість значного часового розриву між датою заподіяння шкоди третім особам і датою пред’явлення страховальнику претензій про відшкодування шкоди. У даному разі дуже складно визначити “відповідального” за такими претензіями страховика. У зв’язку з цим в умовах договору страхування відповідальності обов’язково вносяться спеціальні застереження про дію “відповідальності” страховика у часі. На даний час сформувалося кілька принципів встановлення часових меж дії договору страхування. Вибір одного з них залежить від діяльності страховальника та виду страхування відповідальності. Так, якщо період між можливою необережністю страховальника та фактом заподіяння шкоди незначний, то договір укладається на основі “прояву”. Якщо ж такий період може бути надто тривалим (наприклад, при страхуванні відповідальності виробника фармацевтичних препаратів), то доцільніше укласти договір із “заявленими позовами”.

Як правило, страхування відповідальності здійснюється на основі “прояву”. Це означає, що страховик несе “відповідальність” за шкоду, яка виявилася протягом дії договору (хоча причиною виникнення такої шкоди можуть бути дії, яких припустився страховальник до вступу договору в силу). За шкоду, що виявилася після закінчення дії договору, страховик відповідальності не несе.

Останнім часом стали поширеними договори на підставі “заявлених позовів”. Іноді їх ще називають договорами за умовою “поданих вимог”. Такий договір покриває позови, які вперше висуваються страховальникові під час чинності договору. Щоб уникнути позовів “з довгим хвостом”, коли шкода виявилася через тривалий час, страховики вводять ретроактивну дату. Усі втрати, що мали місце до цієї дати, покриття не підлягають.

За бажанням сторін істотними можуть бути визнані й інші умови. До їх числа можна віднести: момент набрання договором страхування відповідальності чинності, додаткові права та

обов'язки сторін (властиві конкретному виду страхування відповідальності)¹, франшизу (якщо вона не визначена нормативним актом як обов'язкова²), випадки відмови у виплаті страхового відшкодування³ (окрім передбачених законом), пільги та знижки тощо.

Специфічною умовою, яка часто фігурує в договорах страхування відповідальності є франшиза. Франшиза (франц. "franchise" – пільга, вільність) – це частина збитків, яка не відшкодовується страховиком згідно з договором страхування (Закон України "Про страхування" – ст.9). Дане поняття не має нічого спільного з договором франчайзингу, який згідно зі ст.1134 Цивільного кодексу України 2001 року є самостійним цивільно-правовим договором.

У договорі страхування франшиза, як правило, встановлюється в твердому грошовому еквіваленті. Однак бувають випадки, коли вона визначається в процентному відношенні до страхової суми⁴. Франшиза може встановлюватись як для всіх, так і для окремих видів збитків (наприклад, можливим є варіант, коли договір страхування відповідальності укладається на умовах застосування франшизи стосовно збитку, завданого майну; і без франшизи – стосовно заподіяння шкоди здоров'ю громадян).

Прийнято розрізняти два види франшизи: умовну і безумовну. Умовна франшиза передбачає звільнення страховика від обов'язку відшкодувати збитки, які не перевищують встановле-

¹ Див.: Правила добровільного страхування відповідальності товаровиробника. Затверджено рішенням правління НАСК "ОРАНТА" від 28 квітня 1998 р. № 17. – пп.3.1, 3.2.

² Див.: Положення про страхування ризиків в будівництві. Затверджене Міністерством України у справах будівництва і архітектури 15.06.94 р. – п.3.8.

³ Див.: Правила добровільного страхування відповідальності юридичних осіб. Затверджено рішенням правління НАСК "ОРАНТА" від 10.02.1995 р. №3. – п.4.

⁴ Див.: Положення про порядок і умови проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів. Затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 28 вересня 1996 р. № 1175. – п.11 // Урядовий кур'єр. – 1996. – № 213-214.

ної суми, і повне відшкодування збитків, розмір яких є більшим від суми франшизи. Встановлення в договорі безумовної (ексцедентної¹) франшизи означає, що зі страхового відшкодування завжди вираховується сума франшизи.

У науковій літературі зустрічається також поділ франшизи на добровільну і примусову. При цьому добровільною є франшиза, яка обирається страхувальником для зниження розміру страхової премії, а примусова вводиться самим страховиком і ніяк не впливає на розмір страхової премії².

Окрім істотних умов, договір страхування відповідальності може містити й умови звичайні та випадкові (виділення останніх, до речі, зустрічається лише в літературі). Виключно доктринальний характер цього поділу став однією з причин відсутності єдності уявлень про те, в чому полягають кваліфікаційні ознаки звичайних та випадкових умов, і які саме наслідки з цього випливають.

Пануючою у вітчизняній юридичній науці є позиція, згідно з якою звичайними є ті умови, які впливають з диспозитивних норм закону і звичаїв. Такі норми можуть і не знайти ніякого вираження в договорі, але, не дивлячись на це, повинні застосовуватись до породжуваних ним правовідносин. Таким чином, наявність чи відсутність звичайних умов у договорі не має ніякого значення для його дійсності. В свою чергу випадкові умови також “не мають значення для укладення договору”³. Але якщо звичайні умови передбачаються законом і вступають у дію одразу після укладення договору, то випадкові умови набирають юридичної сили лише у випадку включення їх до тексту самого договору.

Наведені вище ознаки звичайних умов дають можливість зарахувати до їх числа наступні умови договору страхування

¹ Див.: Крутик А.Б., Никитина Т.В. Организация страхового дела. – СПб., 1999. – С.31-32; Страхование: принципы и практика / Составитель Дэвид Бланд. – С.49.

² Див.: Шинкаренко И.Э. Страхование ответственности. – С.100-101.

³ Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая: Общие положения. – М., 1999. – С.297.

цивільної відповідальності: процедуру оформлення договору; порядок вступу договору в силу; визначені законом права та обов'язки сторін; наслідки несплати страхових внесків; порядок визначення збитків та страхового відшкодування; випадки відмови у виплаті страхового відшкодування; випадки припинення договору страхування; порядок розгляду претензій, які можуть виникнути з приводу договору та інші умови¹.

Випадковими є ті умови, які не визначені законодавчо, не є істотними, а вносяться в договір страхування відповідальності за згодою сторін. Зміст таких умов залежить виключно від бажання сторін, причому (в силу загальних принципів цивільного законодавства та принципу свободи договору) вони можуть бути лише опосередковано або й зовсім не пов'язані зі страхуванням. В останньому випадку виникає так званий змішаний договір². Слід погодитись із тим, що подібні договори в принципі, мають право на існування, але при цьому обов'язково треба керуватися ст.2 Закону України "Про страхування", згідно з якою "предметом безпосередньої діяльності страховика може бути лише страхування, перестраховання і фінансова діяльність, пов'язана з формуванням, розміщенням страхових резервів та їх управлінням" (російські законотворці пішли зворотним шляхом: у ст.6 Закону РФ "Про організацію страхової справи в Російській Федерації" йдеться про те, що "предметом безпосередньої діяльності страховиків не може бути виробнича, торговельно-посередницька та банківська діяльність"³). Отже, ті частини та умови укладеного страховиком змішаного договору страхування, які виходять за межі його правоздатності, визнаються недійсними.

Як бачимо, наведений перелік умов договору страхування цивільної відповідальності досить об'ємний. Тому страховики

¹ Див.: Страховое дело в вопросах и ответах. Учебное пособие для студентов экономических вузов и колледжей. Составитель **М.И.Басаков**. – Ростов-на-Дону, 1999. – С.77-78; **Шелехов К.В., Бігдаш В.Д.** Страхування: Навч. посібник. – К., 1998. – С.72.

² Гражданское право России. Часть вторая. Обязательственное право. Отв. ред. **О.Н. Садиков**. – С.505.

³ Див.: Полный Гражданский кодекс России. 2-е изд.–М.,1995.–С.96, 99.

для спрощення процедури укладення договору на основі правил страхування відповідальності розробляють типові договори. У таких договорах визначається весь комплекс умов, і в результаті – угода сторін “зводиться до прийняття або відмови від укладання договору страхування на запропонованих страховиком умовах і конкретизації окремих пунктів в індивідуальних договорах страхування”¹.

Враховуючи вищезазначене, приходимо до висновку, що основна особливість договору страхування відповідальності виражається в його меті – захисті майнових інтересів страхувальника від витрат, які можуть бути покладені на нього (у відповідності до законодавства) судом у зв’язку з ненавмисно завданими ним збитками третім особам. І хоча, на перший погляд, такий договір може видатися негуманним (бо начебто захищає інтереси правопорушників) – він має повне право на існування та подальший розвиток в Україні, оскільки потерпілі особи завжди зацікавлені в швидкому і повному відшкодуванні заподіяних їм збитків.

2.2. Сторони договору страхування відповідальності. Їхні права та обов’язки

Договір страхування відповідальності – це угода (правочин²) між страховиком і страхувальником, за якою страховик бере на себе зобов’язання в разі настання страхового випадку відшкодувати третім особам в межах ліміту відповідальності збитки, ненавмисно завдані страхувальником, а страхувальник зобов’язується своєчасно вносити страхові платежі та виконувати інші умови договору.

Страховик, як і страхувальник, – правова категорія страхування. Він займає особливе місце в страховому правовідношенні, оскільки саме з його діями пов’язане досягнення основної мети, заради якої виникає страхове правовідношення, – виплата страхової суми в розмірі та у випадках, передбачених договором.

¹ Мних М. Поняття, зміст і основні вимоги до страхових договорів // Економіка, фінанси, право. – 1999. – № 9. – С.19.

² Див.: Цивільний кодекс України 2001 року. – Ст.203.

У загальному розумінні, поняття страховик об'єднує в собі страхову організацію (підприємство, компанію¹) як юридичну особу². В міжнародній страховій практиці страховика називають андеррайтером³.

Згідно зі ст.2 Закону України “Про страхування” страховиками визнаються фінансові установи, створені у формі акціонерних, повних, командитних товариств або товариств з додатковою відповідальністю (з мінімальною кількістю учасників не менше трьох осіб), які отримали ліцензію на здійснення страхової діяльності. Порядок і умови створення товариств визначаються Законом України “Про господарські товариства” з врахуванням особливостей, визначених Законом України “Про страхування”. Треба звернути увагу на те, що законодавцем були обрані такі форми товариств, які припускають відповідальність засновників за зобов'язаннями компанії повністю або у частках, пропорційно до внесків в установчий фонд, та особистим майном (за виключенням акціонерного товариства). Товариства з обмеженою відповідальністю права займатися страховою діяльністю в Україні не отримали. Мета подібних заходів – більш повний захист інтересів страхувальників. На відміну від Закону України “Про страхування”, ст.6 Закону РФ “Про організацію страхової справи в Російській Федерації” дозволяє створення страхової компанії у формі товариства з обмеженою відповідальністю. Однак більшість російських правознавців все ж таки погоджуються з тим, що подібні товариства є надзвичайно враз-

¹ Докладніше див.: **Пацурія Н.Б.** Суб'єкти страхової діяльності: нормативне регулювання, місце і функції на страховому ринку України // Вісник Вищого Арбітражного суду України. – 1999. – №1. – С.149; **Пацурія Н.Б.** Страхові організації (компанії) як суб'єкти господарського права // Предпринимательство, хозяйство и право. – 2000. – № 1. – С.12-17.

² Див.: **Пылов К.И.** Комментарий к Закону Российской Федерации “О страховании” (с приложением нормативных актов). – М., 1995. – С.19.

³ **Шахов В.В.** Страхование: Учебник для вузов. – С.24.

ливими та ненадійними з точки зору реальних гарантій виконання страхових зобов'язань¹.

Не так давно в Україні почали створюватись і діють у даний час кептивні страхові компанії. Кептив (англ. captive) – акціонерна страхова компанія, яка обслуговує цілком чи переважно корпоративні страхові інтереси засновників, а також самостійно господарюючих суб'єктів, котрі входять в структуру багатопрофільних концернів або великих фінансово-промислових груп². Кептив може бути дочірньою страховою компанією іншого страховика³. Діяльність кептиву безпосередньо пов'язана з комерційними банками, пенсійними та інвестиційними фондами, іншими фінансово-кредитними інститутами⁴. Саме ці фінансові та банківські структури, як правило, виступають засновниками кептивних страхових компаній.

Переваги організації кептивних страхових компаній полягають у значній потенційній місткості великого сегменту страхового ринку, який обслуговується корпоративним страховиком⁵. Проникнення конкуруючих страхових компаній у даний сегмент дуже ускладнене або взагалі неможливе⁶. Ще однією з причин створення кептивних компаній є можливість отримання премій, кошти на які були зекономлені при безпосередньому виході на ринок⁷.

Зараз на українському страховому ринку кептивні страхові компанії представлені в достатній кількості, що пояснюється при-

¹ Див.: Основы страховой деятельности / Гл. ред. **Т.А.Федорова**. – С.117.

² Див.: **Сушко В.А.** Страхование. Словарь-справочник. – С.81.

³ Див.: **Шелехов К.В., Бігдаш В.Д.** Страхування. – С.98.

⁴ Див.: **Ефимов С.Л.** Энциклопедический словарь. Экономика и страхование. – М., 1996. – С.224.

⁵ Докладніше див.: Страхование: принципы и практика / Составитель **Дэвид Бланд**. – М., 1998. – С.40.

⁶ Див.: **Шахов В.В.** Страхование: Учебник для вузов. – М., 1997. – С.65.

⁷ Див.: **Александрова Т.Г., Мещерякова О.В.** Коммерческое страхование. – С.222.

вабливістю роботи на ізольованому ринку страхувальників і можливість уникнути конкурентної боротьби з іншими страховиками.

Необхідною умовою виходу страхової компанії на страховий ринок України є наявність ліцензії для проведення страхових операцій на території України. З 17 вересня 1993 року і до 15 грудня 1999 року правом видачі ліцензій був наділений Комітет у справах нагляду за страховою діяльністю. У даний час повноваження Комітету виконує Міністерство фінансів, в складі якого був створений Департамент в галузі проведення державної політики в сфері нагляду за страховою діяльністю¹. До ліцензії додається перелік тих конкретних видів страхування, які дозволені даному страховику. Як висловлюються юристи, правоздатність страховика обмежена цим переліком². Таким чином, страховиком за договором страхування відповідальності може бути лише та юридична особа, яка у встановленому законом порядку отримала ліцензію на здійснення страхування цивільної відповідальності. Слід зазначити, що, на відміну від майнового та особистого страхування, окремі види яких вимагають отримання спеціальної ліцензії, на всі види страхування відповідальності видається одна загальна ліцензія. Виключення становлять страхування цивільної відповідальності оператора ядерної установки та страхування відповідальності перевізника перед митними органами щодо доставлення підакцизних товарів, які переміщуються транзитом через територію України до митниці призначення, на здійснення яких страховій компанії необхідно отримати окремі ліцензії³.

¹ Див.: Указ Президента України “Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади” від 15 грудня 1999 р. №1573/99 // Голос України. – 1999. – №236 (18 грудня).

² Див.: Фогельсон Ю.Б. Введение в страховое право. – М., 1999. – С.63.

³ Див.: Закон України “Про цивільну відповідальність за ядерну шкodu та її фінансове забезпечення” // Урядовий кур’єр. – 2002. – № 9. – Ст.8 ч.5; Положення про особливі умови ліцензування страхових організацій для здійснення страхування фінансової відповідальності перевізника. Затверджено наказом Держмиткому, Укрстрахнагляду,

З метою розвитку та захисту національного страхового ринку чинне законодавство визначає, що страховою діяльністю в Україні можуть займатися виключно страховики-резиденти. Однак досвід країн Європейського Союзу показує, що на вищому етапі свого розвитку страхування потребує виходу за межі країни. Це вигідно страховикові по тій причині, що ризики територіально розосереджуються, зростає обсяг продажу полісів, а отже, – і можливість отримати прибуток. Певні переваги очікують і на страхувальників: отримання страхових послуг вищої якості, за порівняно нижчу плату та в необхідному регіоні¹.

Важливою вимогою до страховиків є обмовлення розміру їх статутного фонду. Зокрема, статтею 30 Закону України “Про страхування” передбачено, що мінімальний розмір статутного фонду страховика, який займається видами страхування іншими, ніж страхування життя (майнове страхування і страхування відповідальності), встановлюється в сумі, еквівалентній 1 млн. євро.

Виходячи зі сказаного бачимо, що страховиком може бути лише та фінансова установа, яка відповідає наступним чотирьом вимогам:

- 1) статус юридичної особи (у формі акціонерного, повного, командитного товариства чи товариства з додатковою відповідальністю);
- 2) мета і предмет діяльності – страхування, перестрахування і фінансова діяльність, пов’язана з формуванням, розміщенням страхових резервів та їх управлінням (Ст.2 ч.7 Закону України “Про страхування”);
- 3) наявність ліцензії на здійснення страхової діяльності на території України;
- 4) дотримання вимог щодо статутного фонду, передбачених законом.

На даний час в Україні діє близько 283 страхових компаній². Серед них одне з перших місць займає Національна акціо-

Мінтрансу і Мінфіну від 25.07.96 р.

¹ Див.: Страхування: Підручник. / Наук. ред. С.С.Осадець. – К., 1998. – С.84.

² Див.: **Зубарев В.** Огляд страхового ринку України // Галицькі кон-

нерна страхова компанія “ОРАНТА”, яка була створена в 1993 році і стала правонаступницею Української державної страхової комерційної організації¹. У 1998 році за її ініціативою був утворений концерн “ОРАНТА”².

Для більш повної реалізації своїх можливостей страховики, за договором між собою, можуть створювати об’єднання в формі спілок, асоціацій³. Метою створення таких об’єднань є координація діяльності, представництво та захист спільних майнових інтересів, здійснення спільних програм. Однак займатися страховою діяльністю об’єднанням заборонено. Асоціації та спілки діють на підставі установчого договору та статуту і набувають прав юридичної особи після їх державної реєстрації. При цьому члени асоціацій (спілок) зберігають свою самостійність і права юридичних осіб.

До числа об’єднань, створених згідно з Законом України “Про страхування”, належить Моторне (транспортне) страхове бюро України (МТСБУ), яке є юридичною особою і утримується за рахунок коштів страховиків. До його складу входить понад 50 страхових компаній, які мають право займатися страхуванням цивільної відповідальності власників транспортних засобів. Пізніше були створені Авіаційне⁴ та Морське страхове бюро⁵, в складі яких є страховики, що займаються страхуванням авіаційних та, відповідно, морських ризиків.

Одна з форм добровільних страхових об’єднань – страховий пул, який, як правило, не є юридичною особою⁶. Зауважимо, що, на відміну від зарубіжних аналогів, вітчизняні страхові пули,

тракти (Додаток). – 2001. – № 31. – С.3.

¹ Див.: Постанова КМУ “Про створення Національної акціонерної страхової компанії “Оранта”” від 07.09.1993 р.

² Див.: Постанова КМУ “Про утворення концерну “ОРАНТА”” від 09.10.1998 р. // Урядовий кур’єр. – 1998. – №203-204 від 22.10.1998.

³ Див.: Закон України “Про страхування”. – Ст.13.

⁴ Див.: Повітряний кодекс України. – Ст.103, ч.2, 3.

⁵ Див.: Кодекс торгового мореплавства. – Ст.242, ч.3, 4.

⁶ Див.: Жилкіна М. Самая древняя форма регулирования // Страхование ревью. – 1999. – № 11. – С.17.

згідно з законодавством України¹, набувають статусу юридичної особи. У результаті проведення аналізу чинного законодавства та обширної наукової літератури, автор прийшов до висновку про те, що страховий пул – це добровільне об'єднання страховиків, яке створюється на підставі угоди між ними з метою забезпечення фінансової стабільності страхових операцій на умовах часткової відповідальності учасників пулу за виконання зобов'язань згідно з договорами страхування, укладеними від імені учасників пулу. В угоді про страховий пул одному із страховиків надаються повноваження на укладення договорів страхування від імені всіх інших учасників пулу². Основною причиною створення страхових пулів є необхідність повного виконання зобов'язань перед страхувальниками при великих чи катастрофічних ризиках³.

Крім названих об'єднань, закон дозволяє громадянам та юридичним особам створювати товариства взаємного страхування з метою захисту своїх майнових інтересів⁴. Членство в таких товариствах набувається через страхове правовідношення, тому початок членства співпадає з початком дії договору страхування⁵.

Іншою стороною договору страхування відповідальності виступає страхувальник. Стаття 3 Закону України “Про страхування” іменує страхувальниками юридичних осіб та дієздатних громадян, що уклали договір страхування або є страхувальниками відповідно до законодавства України. Ми цілком поділяємо думку В.Д.Базилевича, К.С.Базилевич, К.О.Єфименко, які доповнюють визначення особи страхувальника через розкриття його основних прав та обов'язків, а саме: страхувальники спла-

¹ Див.: Закон України “Про страхування”. – Ст.13, абз.17.

² Див.: Гражданское право. В 2 томах. Том II. Полутом 2: Учебник / Отв. ред. Е.А.Суханов. – М., 2000. – С. 158.

³ Див.: **Ильюк Е.** Страховой пул: организационно-правовые аспекты // Страховое дело. – 2000. – № 11. – С.35.

⁴ Див.: Закон України “Про страхування”. – Ст.14.

⁵ Див.: **Кох Петер.** Полезный опыт // Страховое ревью. – 1999. – № 1. – С.26.

чують страхові премії і мають право на отримання страхового відшкодування при настанні страхового випадку¹.

Страхувальниками – юридичними особами визнаються організації (підприємства, установи), створені у відповідності з законодавством, тобто такі, які мають відокремлене майно, можуть від свого імені набувати майнових та особистих немайнових прав і нести обов'язки, бути позивачами та відповідачами в суді, господарському чи третейському суді (ЦК України – ст.23). Якщо вони володіють усіма необхідними ознаками, то набувають прав юридичної особи з моменту їх державної реєстрації. Отже, страхувальником при страхуванні відповідальності може бути лише та організація, яка зареєстрована у встановленому законом порядку, має відповідне свідоцтво про реєстрацію², діяльність, продукція або інші об'єкти власності (володіння) якої потенційно містять небезпеку заподіяння шкоди третім особам.

Страхувальники – фізичні особи, згідно зі ст.3 Закону України “Про страхування” повинні володіти цивільною дієздатністю. Разом з тим більш вдалим вважаємо визначення, наведене у ст.1003 Цивільного кодексу України 2001 року. Називаючи страхувальниками (поряд з юридичними особами) також фізичних осіб, вказана стаття ніяким чином не позбавляє можливості участі в договорі страхування будь-кого з них: ні за віком, ні за станом здоров'я, тобто – за обставинами, які впливають на дієздатність фізичних осіб. Наведене положення підкріплюється також статтею 13 Цивільного кодексу України, згідно з якою неповнолітні віком від п'ятнадцяти до вісімнадцяти років мають право самостійно укладати дрібні побутові угоди, а всі інші угоди – за згодою своїх батьків, усиновителів або піклувальників.

На відміну від обов'язкового (та обов'язкового державного) страхування, де коло страхувальників чітко визначається в

¹ Див.: **Базилевич В.Д., Базилевич К.С.** Страхова справа. – С.16; **Єфименко К.О.** Розвиток законодавчої і нормативної бази страхування та облік його операцій // *Фінанси України.* – 1998. – № 4. – С.63.

² Див.: **Пылов К.И.** Комментарий к Закону Российской Федерации “О страховании”. – С.16.

законодавчому порядку, при договірному страхуванні страхувальником може виступати будь-який суб'єкт цивільного права. За договором страхування відповідальності це можуть бути:

- власники транспортних засобів (страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів);
- організації-перевізники (страхування відповідальності перевізника);
- лікарі, журналісти, фармацевти, нотаріуси (страхування професійної відповідальності).

Підприємства-володільці джерел (об'єктів) підвищеної екологічної небезпеки можуть також застрахувати ризик своєї відповідальності за шкоду, яка може бути заподіяна третім особам внаслідок аварії на підприємстві чи помилок працівників.

В окремих випадках страхувальником може виступати і держава в особі її владних органів (наприклад, при здійсненні страхування відповідальності щодо ризиків, пов'язаних з підготовкою до запуску космічної техніки на космодромі, її запуском та експлуатацією у космічному просторі).

Згідно з Законом України “Про страхування” (ст.4), страхувальник має право застрахувати майновий інтерес, пов'язаний з обов'язком відшкодувати шкоду, заподіяну ним особисто. Тобто застрахувати цивільну відповідальність іншої особи так, як, наприклад, при особистому страхуванні можна застрахувати життя чи здоров'я іншої особи, страхувальник не має права. На думку автора, страхувальникові все ж таки слід надати таке право, оскільки у будь-якому випадку ні страхувальник, ні застрахована особа не мають права на страхове відшкодування. Договір страхування цивільної відповідальності укладається на користь третіх осіб. Таким чином, страховий інтерес страхувальника буде полягати у тому, щоб застрахована особа зберегла свій майновий стан в разі притягнення її до цивільної відповідальності за шкоду, завдану при настанні страхового випадку. Нічого протизаконного в такій постановці питання немає, оскільки страхувальник жодної матеріальної вигоди з договору страхування відповідальності не отримує. Слід додати, що в багатьох європейських країнах до числа застрахованих осіб переважно

зараховують близьких родичів страхувальника: дружину, дітей, батьків тощо.

Результатом укладення між страхувальником та страховиком договору страхування відповідальності є виникнення правовідношення, зміст якого включає в себе права та обов'язки обох сторін. Конкретний перелік прав та обов'язків визначається договором страхування відповідальності, однак, Законом України "Про страхування" в імперативному порядку передбачені ті обов'язки сторін, виконання яких є обов'язковим. Згідно зі ст.21 вказаного Закону, на страхувальника покладаються наступні обов'язки: 1) своєчасно вносити страхові платежі; 2) при укладенні договору страхування надати інформацію страховикові про всі відомі йому обставини, що мають істотне значення для оцінки страхового ризику, а також інформувати його і надалі про будь-яку зміну страхового ризику; 3) повідомити страховика про інші діючі договори страхування щодо конкретного об'єкта страхування; 4) вживати заходів щодо запобігання та зменшення збитків, завданих внаслідок настання страхового випадку; 5) повідомити страховика про настання страхового випадку в термін, передбачений умовами страхування.

Договір страхування відповідальності, як вже зазначалось вище, належить до категорії реальних договорів. Тому своєчасна сплата страхових внесків – це основний і першочерговий обов'язок страхувальника. При цьому, якщо мова йде про прострочення сплати внеску, слід розрізняти перший внесок і подальші внески. Невнесення першого страхового внеску призводить до того, що договір страхування відповідальності взагалі не вступає в дію. Коли ж страхувальник, за договором, зобов'язаний вносити страхові платежі періодично, то несплата чергового внеску може потягти призупинення або припинення договору¹.

Розмір страхового внеску протягом всього терміну дії страхування, як правило, залишається незмінним. Тим не менше, якщо під час дії договору страхування відповідальності ризик збільшиться з причин, не передбачених договором, то

¹ Аналогічна схема діє і в багатьох інших країнах. – Див. наприклад: **Кох Петер.** Полезный опыт // Страховое ревю. – 1999. – № 1. – С.32.

страховик може вимагати від страхувальника сплати відповідно збільшеного внеску¹. У разі відмови страхувальника, договір припиняє свою дію. Можлива і зворотна ситуація, коли розмір внеску зменшується. Так, наприклад, якщо підприємство-володілець джерела (об'єкта) підвищеної екологічної безпеки запровадило під час дії договору страхування нову технологію, яка дає можливість забезпечувати більш повний захист навколишнього середовища від забруднення, то воно має повне право на підставі ст.20 п.5 Закону України "Про страхування" вимагати від страховика зменшення розміру страхового внеску, оскільки зменшився ступінь ризику екологічного забруднення цим підприємством.

Договором страхування відповідальності повинна бути визначена форма і порядок сплати страхових внесків. Внески можуть вноситись як готівкою, так і через безготівкові розрахунки. Крім того, страхувальник не зобов'язаний особисто вносити страхові платежі: він може доручити їх сплату будь-якій іншій особі, наприклад, підприємству. Однак за "своєчасність та повноту внесення платежів відповідальність у будь-якому випадку несе страхувальник"².

Страховальник зобов'язаний при укладенні договору страхування відповідальності надати страховикові достовірну інформацію про всі відомі йому обставини, що мають істотне значення для оцінки страхового ризику, і надалі інформувати його про будь-яку зміну страхового ризику. Покладаючи на страхувальника "інформативний" обов'язок³, закон не дає, однак, страховикові права вимагати його виконання. Є просто вказівка: страхувальник зобов'язаний повідомити страховика про всі обставини, які мають суттєве значення для визначення

¹ Див.: **Серебровский В.И.** Избранные труды. – М., 1997. – С.529.

² **Пылов К.И.** Комментарий к Закону Российской Федерации "О страховании". - С.55.

³ Див.: Гражданское и торговое право капиталистических стран. Часть II. / Под ред. **Р.Л.Нарышкиной.** – М., 1984. – С.158; Гражданское и торговое право капиталистических стран / Под ред. проф. **В.П.Монолина** и к.ю.н. **М.И.Кулагина.** – С. 284.

об'єму ризику. Але, якщо перший цього не зробить, то у другого не буде засобів примусити страхувальника дати необхідні відомості. Страховик не може вимагати в судовому порядку виконання цього обов'язку, оскільки той передує укладенню договору страхування. Щоправда, невиконання подібного обов'язку, а точніше – подання свідомо неправдивих відомостей, може в подальшому потягти за собою для страхувальника невігідні наслідки: відмову у виплаті страхового відшкодування¹ або взагалі визнання договору страхування недійсним відповідно до ст.57 Цивільного кодексу України. З метою більш повного захисту своїх інтересів, страховики в бланку заяви-анкети про страхування наводять тезу наступного змісту: “Власним підписом підтверджую повноту та достовірність відомостей, викладених мною в заяві-анкеті, і заявляю, що при відповідях дійв з найкращих мотивів”.

Слід зауважити, що обов'язок повідомити про всі обставини, які мають суттєве значення, є безумовним лише тоді, коли “ці обставини відомі страхувальнику і в той же час невідомі страховику з тих причин, що вони й не повинні бути йому відомі”². Отже такий обов'язок не настає, якщо обставини страхувальнику не відомі, є несуттєвими або ж відомі обом сторонам договору страхування відповідальності. Тому, якщо страховик бажає отримати всю необхідну для нього інформацію, яка могла б суттєво вплинути на ступінь ризику, він повинен зробити запит у страхувальника. Конкретно це виражається в постановці страховиком відповідних питань у бланку, котрий заповнюється страхувальником. Усі ті питання, які страховик навів у бланку, вважаються суттєвими, і страхувальник повинен дати на них правильну відповідь³. Якщо ж страховик випустив питання, відповідь на яке могла мати для нього істотне значення, – це не може бути приводом для визнання договору не-

¹ Див.: Закон України “Про страхування”. – Ст.26, п.3.

² Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части второй. Изд. 3-е. / Под ред. **О.Н.Садикова**. – М., 1998. – С.533.

³ Докладніше див.: Гражданское и торговое право капиталистических стран. Часть II. / Под ред. **Р.Л.Нарышкиной**. – С.158.

дійсним¹. Усі вищеназвані заходи спрямовані на попередження шахрайства серед страхувальників, оскільки згідно із зарубіжною страховою практикою приблизно 15 % всіх позовів, які так чи інакше пов'язані зі страхуванням, висуваються у зв'язку із шахрайством².

“Інформативний” обов'язок страхувальника не припиняється і після вступу договору страхування відповідальності в дію. Якщо протягом строку страхування відбудуться будь-які зміни в бік збільшення чи зменшення страхового ризику, страхувальник одразу повинен повідомити про це страховика. У першому випадку зацікавленою стороною є страховик, оскільки за більший ризик він може отримати більші страхові премії. У другому випадку – страхувальник, адже йому не вигідно буде сплачувати великі (в порівнянні з ризиком) страхові премії. Обов'язок є безумовним і повинен виконуватись страхувальником незалежно від того, є відповідна вказівка в договорі страхування відповідальності чи ні. При невиконанні страхувальником даного обов'язку страховик має право вимагати розірвання договору, якщо це передбачено умовами договору чи правилами страхування. Можливий і інший варіант вирішення подібної ситуації, коли, наприклад, страхувальник, який вчасно не повідомив страхову компанію про збільшення страхового ризику, зобов'язаний компенсувати останній різницю в розмірі страхової премії у зв'язку з тим, що компанія виплатила третій особі повне страхове відшкодування³. Оскільки питання про значимість тих чи інших змін в страховому ризикі може викликати суперечності між страховиком і страхувальником, перелік таких відомостей наводиться в самому договорі страхування відповідальності.

¹ Див.: **Серебровський В.И.** Избранные труды. – М., 1997. – С.535.

² Див.: **Митрохин В.К.** Внимание! Страхование мошенничества. – М., 1995. – С. 7.

³ Див.: **Орлова А.** Сравнительная характеристика гражданского законодательства стран-членов Европейского союза: юридическая сила договора страхования иного, чем страхование жизни // Страхование право. – 1998. – № 1. – С.81.

Для попередження прихованого подвійного страхування, страхувальник зобов'язаний повідомити страховика про всі укладені договори страхування стосовно об'єкта страхування. Цей обов'язок має істотне значення для страховика, який займається майновим страхуванням. Але, оскільки страхування відповідальності розглядалося як вид майнового страхування, то це правило поширюється і на нього. Різниця полягає лише в тому, що при майновому страхуванні розмір страхової суми не повинен бути більшим за дійсну вартість майна, а при страхуванні відповідальності – розмір страхового відшкодування не повинен перевищувати розміру реальних збитків, заподіяних страхувальником третім особам та його власних витрат¹, передбачених договором страхування.

Закон України “Про страхування” (ст.21 п.4) зобов'язує страхувальника вживати необхідних заходів для запобігання можливого збитку, а при настанні страхового випадку – також і заходів зі зменшення збитків.

При заподіянні страхувальником шкоди, внаслідок чого від третьої особи може надійти чи надійшла претензія про відшкодування страхувальником шкоди, страхувальник зобов'язаний:

- негайно, в строк, вказаний у договорі страхування відповідальності, повідомити страховика про отримання офіційної претензії. У практиці страхування під офіційною претензією розуміється будь-яке письмове звернення потерпілої сторони, отримане страхувальником, з вимогою компенсувати завдані збитки;

- повідомляти страховика про початок дій компетентних органів з приводу факту заподіяння шкоди і виникнення збитків (розслідування, виклик до суду);

- консультуватися зі страховою компанією з усіх питань, які стосуються врегулювання взаємовідносин з потерпілою стороною;

- без письмової згоди страховика не робити пропозицій про добровільне відшкодування шкоди, про визнання повністю

¹ Докладніше див.: **Сплетухов Ю.** Основные черты страхования гражданской ответственности // Страхование ревью. – 1996. – Май. – № 5. – С.27.

чи частково своєї відповідальності, оскільки це може в подальшому стати причиною відмови страховика у страховій виплаті.

Строки для повідомлення страховика про настання страхового випадку встановлюються, як правило, в межах однієї-трьох діб. Пропуск цього строку, без поважних на те причин, є підставою відмови страховика у виплаті страхового відшкодування¹. Жорсткість такої санкції обумовлена тим, що – через не своєчасне інформування страхувальником про страховий випадок – може бути втрачена можливість отримання необхідних фактичних даних про його настання², без яких страховик не зможе достатньо точно визначити час, причини, розмір та інші обставини виникнення збитку, що підлягає компенсації. Крім того, як справедливо зауважує М.В.Мних, визначення наявності страхового випадку та його причини має істотне значення не лише для страховика, його економічних інтересів, але й для дієвого захисту майнових прав самих страхувальників³.

Перелік обов'язків страхувальника, наведених у ст.21 Закону України “Про страхування”, не є вичерпним. Правилами чи конкретним договором страхування відповідальності можуть бути передбачені й інші обов'язки страхувальника. Так, на страхувальника може бути покладений обов'язок повідомити страховика про реорганізацію, ліквідацію, зміну господарської діяльності, обов'язок вчинити конкретні дії при настанні зазначених обставин (наприклад, негайно припинити виробництво, реалізацію товарів, якщо вони завдають або можуть завдати шкоди здоров'ю, майну споживача чи навколишньому природному середовищу при додержанні споживачем правил їх використання, зберігання або транспортування, до усунення причин шкоди, а в необхідних випадках – вжити заходів до вилучення їх з обороту⁴).

¹ Див.: Закон України “Про страхування”. – Ст.26 п.5.

² Див.: Шминова М.Я. Основы страхового права России. – М., 1993. – С.86.

³ Див.: Мних М. Права та обов'язки суб'єктів страхового зобов'язання // Економіка, фінанси, право. – 1999. – № 10. – С.19.

⁴ Див.: Правила добровільного страхування відповідальності товаровиробника. – п.3.2.

Права страхувальника поєднуються з відповідними обов'язками страховика, основними серед яких є: 1) ознайомити страхувальника з умовами та правилами страхування; 2) протягом двох робочих днів, як тільки стане відомо про настання страхового випадку, вжити заходів щодо оформлення всіх необхідних документів для своєчасної виплати страхового відшкодування страхувальникові; 3) у разі настання страхового випадку виплатити страхове відшкодування у передбачений договором термін; 4) відшкодувати витрати, понесені страхувальником в разі настання страхового випадку щодо запобігання або зменшення збитків, якщо це передбачено умовами договору; 5) за заявою страхувальника в разі здійснення ним заходів, що зменшили страховий ризик, переукласти з ним договір страхування; 6) тримати в таємниці відомості про страхувальника та його майновий стан, за винятком випадків, передбачених законодавством України¹.

Обов'язок страховика щодо ознайомлення клієнтів із правилами страхування підтверджує ту обставину, що суспільне визнання індивідуальних і групових (колективних) страхових потреб здійснюється на рівні страховика. Виходячи зі своїх можливостей та аналізу потреб потенційних страхувальників, він визначає конкретні умови (правила) страхування відповідальності. Розроблені страховиком правила страхування не вважаються відомчими нормативними актами, а тому не підлягають обов'язковій публікації в офіційних виданнях. У зв'язку з цим способи ознайомлення з правилами страхування можуть бути різними – основне, щоб страховик міг у будь-який час підтвердити, що ознайомив страхувальника з ними. З огляду на це, в заявах про страхування робиться вказівка чи відмітка про те, що страхувальник з правилами ознайомився. На практиці таке ознайомлення відбувається при укладенні договору страхування відповідальності. Страхувальник і представник страховика, спільно вивчаючи потреби страхувальника та правила страхування, приходять до згоди та укладають договір. Тому, беручи до уваги той факт, що страхове свідоцтво видається страхувальнику після укладен-

¹ Див.: Закон України “Про страхування”. – Ст.20.

ня договору страхування (і, як правило, після сплати першого страхового внеску), підпис про ознайомлення страхувальника з правилами страхування повинен бути поставлений на його заяві.

Наступний обов'язок страховика виникає з моменту одержання заяви страхувальника про настання страхового випадку. Страховик зобов'язаний у дводенний строк скласти акт про матеріальні втрати, яких зазнала третя особа від страхувальника. В разі потреби, страховик має право залучати необхідних йому спеціалістів, експертів, аварійних комісарів¹ – для проведення експертизи щодо встановлення причин збитку та розміру страхового відшкодування.

Провести виплату страхового відшкодування у встановлений договором чи законом строк – один із основних обов'язків страховика. З приводу даного обов'язку страховика досить влучно висловився В.І.Серебровський: “У порівнянні з основним обов'язком страхувальника – сплатити страхову премію, обов'язок страховика виплатити страхову винагороду має, безперечно, більш важливе значення: по суті, він є єдиною метою всього відношення, тоді як сплата премії є лише засобом до того”². Страхове відшкодування виплачується страховиком страхувальнику або потерпілій особі, як правило, протягом 7 діб. Виплата здійснюється лише за умови встановлення необхідного причинно-наслідкового зв'язку між страховим ризиком і тією подією, яка “претендує на роль”³ страхового випадку. Розмір страхового відшкодування, як правило, обмежується розміром завданої шкоди. Поняття завдана шкода розкриває ст.9 (ч. 17) Закон України “Про страхування”, в якій зазначається, що страхове відшкодування виплачується лише в межах прямого збитку, якого зазнала третя особа (але не більше ліміту відповідальності страховика за договором). Недотримання вказаного обмеження може розглядатися як порушення закону.

¹ Див.: Типове положення про організацію діяльності аварійних комісарів. Затверджено постановою КМУ від 5 січня 1998 р. № 8.

² **Серебровський В.И.** Избранные труды. – М., 1997. – С.545.

³ Гражданское и торговое право капиталистических стран. Часть II. / Под ред. **Р.Л.Нарышкиной.** – М., 1984. – С.159.

Відшкодування витрат, понесених страхувальником у разі настання страхового випадку щодо запобігання або зменшення збитків, є обов'язком страховика лише за умови, що таке відшкодування було передбачено правилами або договором страхування відповідальності. Як правило, страховик зобов'язаний відшкодувати ці витрати навіть у тому випадку, коли заходи зі зменшення збитків у кінцевому результаті не досягли мети¹. Але, якщо страхувальник свідомо не вжив заходів щодо зменшення збитків, то страховик має право відмовити у відшкодуванні тих збитків, які могли бути попереджені. У деяких країнах – зокрема Німеччині, Ірландії – умисне невиконання вказаного обов'язку надає страховикові можливість взагалі відмовити у виплаті страхового відшкодування².

До числа обов'язків страховика, визначених Законом України “Про страхування”, належить також обов'язок не розголошувати відомостей про страхувальника та його майновий стан, за винятком випадків, передбачених законодавством. Такими випадками є видача відомостей: самому страхувальнику та його законним представникам, а також судам, органам попереднього слідства і дізнання (у зв'язку із знаходженням у їх провадженні кримінальних справ). Відповідні відомості можуть надаватись також судам у провадженні яких знаходяться цивільні справи стосовно даного страхувальника або страхової організації.

Певні обов'язки страховика впливають і з інших норм закону. Так, наприклад, страховик зобов'язаний видати документ на підтвердження укладення договору страхування (страхове свідоцтво чи поліс), скласти страховий акт (аварійний сертифікат). За взаємною домовленістю сторін договору страхування відповідальності, на страховика можуть бути покладені додаткові обов'язки.

¹ Див.: Сушко В.А. Страхование. Словарь-справочник. – М., 1999. – С.262.

² Докладніше див.: Орлова А. Сравнительная характеристика гражданского законодательства стран-членов Европейского союза: юридическая сила договора страхования иного, чем страхование жизни // Страхование право. – 1998. – № 1. – С.82.

2.3. Правовий статус інших учасників договору страхування відповідальності

Окрім сторін, до числа учасників договору страхування відповідальності належать треті (фізичні чи юридичні) особи, яким у разі настання страхового випадку виплачується страхове відшкодування.

Особливість правового статусу потерпілої особи у договорі страхування полягає в тому, що вона, не виступаючи стороною договору, набуває прав, якими її наділив страхувальник. Вона відповідає всім формальним вимогам, які ставляться до вигодонабувачів (бенефіціарів), як от: не бере участі в договорі, є учасником страхового правовідношення і може звернутися за відшкодуванням безпосередньо до страховика.

Зауважимо, що з приводу врегулювання питання про третіх осіб, страхування цивільної відповідальності має свої особливості, які підкреслюють самостійність та відмінність страхування відповідальності від інших видів страхування. Так, договір майнового страхування може бути укладений лише на користь тієї особи, яка має інтерес у збереженні майна (тобто власника, орендаря, заставодавця тощо). Ця третя особа завжди відома наперед і, як правило, прямо вказується в договорі страхування. Вигодонабувач, тобто особа, яка має право на отримання страхової суми, може бути призначений і за договором особистого страхування. Він також завжди відомий наперед, і страхувальник, за власним бажанням, має право замінити його іншою особою¹. У свою чергу, об'єктом страхування відповідальності виступає ризик настання цивільно-правової відповідальності перед третіми особами в силу певних дій чи бездіяльності страхувальника. При цьому дані (треті) особи ніколи не можуть бути названі в договорі конкретно, оскільки не можна з певністю сказати, яким особам буде виплачено страхове відшкодування і в якому розмірі². Все це визначається лише з настанням страхового випадку – при заподіянні шкоди третім особам.

¹ Див.: Закон України “Про страхування”. – Ст.3 ч.3.

² Див.: Андреева Е. Проблемы отраслевой классификации страхования

Таким чином, при страхуванні відповідальності вигодонабувачі, визначені законом, – це особи, які зазнали збитків у результаті настання страхового випадку (Закон України “Про страхування” – ст.3 ч.4). Тобто, якщо в договорі страхування вказаний інший вигодонабувач (або він у ньому взагалі не вказаний) – це не береться до уваги при виплаті страхового відшкодування.

В окремих випадках сама сутність договору визначає, кого можна призначити вигодонабувачем. Так, наприклад, при страхуванні ризику відповідальності за договором¹ у такій ролі може виступати лише той, перед ким за умовами вказаного договору страхувальник повинен нести відповідальність².

У зв’язку із можливістю участі в договірних стосунках між страховиком і страхувальником ще й третьої особи, договір страхування часто відносять до категорії договорів на користь третіх осіб³. Як відомо, договір на користь третьої особи – це договір, який укладається між двома сторонами, але право вимагати виконання по ньому має як кредитор, так і вказана в договорі третя особа⁴. Договір страхування відповідальності укладається між страховиком і страхувальником. Але виконується він, по суті, на користь особи, яка не бере участі в договорі, тобто – потерпілої особи. Формально це справді нагадує договір на користь третьої особи. Більше того, останнім часом простежується тенденція надавати потерпілому право самостійної вимоги до страховика, що, в свою чергу, збільшує подібність договорів⁵. Однак мають місце принаймні два заперечення проти визнання договору страхування відповідальності договором на користь третьої особи. По-перше, під час укладення договору на користь

в России // *Страховое дело*. – 2000. – № 5. – С. 16.

¹ Див.: Цивільний кодекс України 2001 р. – Ст.754 п.3.

² Див.: **Брагинский М.И.** Договор страхования. – С. 41.

³ Див.: *Гражданское право*. В 2 томах. Том II. Полутом 2: Учебник / Отв. ред. **Е.А.Суханов**. – М., 2000. – С. 161.

⁴ Див.: **Ландкоф С.Н.** Основы гражданского права. Друге видання. – С. 181.

⁵ Докладніше див.: *Гражданский кодекс Российской Федерации*. Часть вторая. Официальный текст. – М., 1996. – С.185-186.

третьої особи, ця особа повинна бути відома. Ст.160 Цивільного кодексу України вказує: "...виконання може вимагати як особа, що уклала договір, так і третя особа, на користь якої обумовлено виконання". Але під час укладення договору страхуванні відповідальності немає жодної можливості визначити на чию користь обумовлено виконання. Окрім цього, такого виконання може й не статися, і третя особа не отримає жодних прав, якщо страховий випадок не настане, а договір страхування буде існувати протягом усього страхового періоду. По-друге, підставою виникнення договору на користь третьої особи є намір особи, яка укладає цей договір, здійснити певне майнове надання на її користь. У страхувальника за договором страхування відповідальності такого наміру, як ми вище зазначили, немає, оскільки він укладає договір з метою захисту своїх майнових інтересів на випадок виникнення зобов'язання з відшкодування збитків. Договір страхування відповідальності, як і будь-який договір страхування, покликаний послабити та зменшити вплив негативних наслідків, викликаних страховою подією. Послаблення виражається в тому, що страховик замість страхувальника здійснює грошові виплати потерпілій особі. Отже, юридична значимість такої виплати не в матеріальному наданні третій особі, а у виконанні зобов'язання із спрличинення шкоди (з однієї боку), і виконанні страховиком обов'язку, передбаченого договором страхування цивільної відповідальності – з іншого. Виходячи з цього, вважаємо, що договір страхування відповідальності не можна відносити до категорії договорів на користь третьої особи.

Істотне значення при страхуванні відповідальності має порядок виплати страхового відшкодування третім особам. Чинне страхове законодавство, на жаль, чітко не врегульовує питання кому і в яких випадках страховик повинен виплатити страхове відшкодування? У свою чергу, Цивільний кодекс Російської Федерації надає право потерпілій особі звернутися до страховика з вимогою про відшкодування збитків лише у певних випадках, а саме: 1) коли страхування відповідальності було обов'язковим; 2) коли можливість прямого звернення вигодонабувача до страховика спеціально передбачена законом; 3) коли

така можливість передбачена договором страхування відповідальності¹. На наш погляд, потерпіла особа повинна мати право звернення до страховика в будь-якому разі, адже сама заява автоматично не тягне за собою виплати страхового відшкодування, а є лише підставою для з'ясування обставин страхового випадку. На підтвердження своєї позиції додамо, що аналогічна схема діє і в багатьох зарубіжних країнах, зокрема Франції², Німеччині³ тощо.

Згідно з Законом України “Про страхування” (ст.27), до страховика, який виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування, в межах фактичних затрат переходить право вимоги, яке страхувальник або інша особа, що одержала страхове відшкодування, має до особи, відповідальної за заподіяний збиток. На відміну від майнового страхування, при страхуванні цивільної відповідальності страховик після виплати страхового відшкодування не може застосувати суброгацію до винної в заподіянні шкоди особи (в даному випадку доцільно вживати термін суброгація, а не регрес). Усе полягає в тому, що чинний Цивільний кодекс України не розглядає перехід до страхової організації прав страхувальника щодо особи, винної в заподіянні збитків в якості правонаступництва. До прийняття у 1995 році Кодексу торговельного мореплавства (ст.269) та у 1996 році – Закону України “Про страхування” (ст.27), вважалося, що виконання обов’язку з виплати страхового відшкодування (який впливає з договору страхування майна), породжувало нове, регресне зобов’язання, що має свій вияв при виконанні зобов’язання замість іншої особи і спрямоване на повернення сум, раніше сплачених за боржника⁴. Остаточо дане пи-

¹ Див.: Гражданский кодекс Российской Федерации. Часть вторая. Официальный текст. – М., 1996. – С.185-186.

² Див.: Гражданское и торговое право капиталистических государств. / Под ред. **Р.Л.Нарышкиной** и **Ю.И.Свядосца**. – М., 1993. – С.408.

³ Див.: **Кулятова Ю.** Ответственность за опасную деятельность // Страховое ревю. – 1996. – Октябрь. – С.37.

⁴ Див.: Цивільний кодекс України. – Ст.452, абз.1; Большой юридический словарь / Под ред. **А.Я.Сухарева**, **В.Д.Зорькина**, **В.Е.Кругских**. – М.,

тання буде вирішене із введенням в дію нового Цивільного кодексу, статтею 514 якого суброгація опосередковано визнана однією з підстав переходу прав кредитора до іншої особи на підставі закону. На відміну від регресу, при суброгації не виникає нового правовідношення¹: має місце правонаступництво в уже існуючому на момент виплати страхового відшкодування зобов'язанні. Підставою для заміни кредитора на відміну від цесії є не угода, а особливий юридичний склад: настання страхового випадку і виплата страхового відшкодування. Перехід прав до страховика відбувається незалежно від згоди суб'єктів первинного правовідношення, тобто – за законом².

Повертаючись до питання про суброгацію при страхуванні відповідальності, слід зауважити, що дане питання свого часу породило дискусію, оскільки донедавна страхування відповідальності не виділялося як окремий самостійний вид, а входило до складу майнового страхування. Цивільний кодекс України (ст.197 ч.2), визначаючи перелік прав, які не можуть переходити до інших осіб, називає вимогу про відшкодування шкоди, викликаной ушкодженням здоров'я або заподіянням смерті. Отже, суброгації при настанні страхових випадків, пов'язаних із заподіянням шкоди особі, не відбувається. На підставі викладеного можна прийти до висновку, що при страхуванні відповідальності суброгація можлива лише в разі заподіяння шкоди майну фізичних чи юридичних осіб, внаслідок чого страховик стає правонаступником вигодонабувача. Однак право вимоги до заподіювача шкоди, яким є страхувальник, припиняється внаслідок збігу кредитора і боржника в одній особі (Цивільний кодекс України – Ст.219). В окремих випадках страховик все ж таки наділений правом вимагати від страхувальника повернення страхового відшкодування, але це вже не буде ні регресна вимога, ні суброгація, а санкція за порушення умов договору страху-

1999. – С.259.

¹ Див.: **Собакинских А.** Суброгационные требования в транспортном страховании // *Страховое ревю.* – 1999. – № 7. – С.7-8.

² Див.: **Михеев В.** Суброгация в страховом праве России // *Страховое дело.* – 2000. – № 11. – С.41, 42.

вання: страхове відшкодування не виплачується, якщо страховий випадок був зумовлений навмисними діями¹ (чи бездіяльністю – В.Н.) або навіть умисним злочином (правопорушенням – В.Н.) страхувальника чи інших зацікавлених осіб² (вигодонабувачів).

Окрім вказаних учасників, існує ще одна категорія осіб, які сприяють виникненню страхових відносин і проводять їх документальне оформлення, – це страхові посередники.

Причина появи осіб такої професії проста: справа в тому, що укласти договори страхування безпосередньо апаратом страховика не вигідно. Великі страхові компанії мають сотні тисяч клієнтів. Апарат страховика займається вивченням і аналізом страхового ринку, фінансами, страховими виплатами, розробками і впровадженням нових видів страхування³. А свої послуги страховики реалізують через посередників: страхових агентів і брокерів.

Діяльності страхових посередників на страховому ринку України регламентується Законом України “Про страхування” (ст.15) та “Положенням про порядок провадження діяльності страховими посередниками”, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 18 грудня 1996 р.⁴ Дія цього Положення не поширюється на діяльність страхових посередників – громадян, які перебувають із страховиком у трудових відносинах⁵.

¹ Аналогічні умови діють і в окремих зарубіжних країнах. – Докладніше див.: Введение в шведское право / Отв. ред. **Крылов Б.С.** – М., 1986. – С. 234.

² Див.: Закон України “Про страхування” – Ст.26 пп.1, 2.

³ Див.: **Пылов К.И.** Комментарий к Закону Российской Федерации «О страховании». – С.27.

⁴ Крім цього див.: Положення про особливі умови діяльності страхових брокерів. Затверджено постановою КМУ від 29 квітня 1999 р. № 747.

⁵ Див.: **Пацурія Н.Б.** Суб’єкти страхової діяльності: нормативне регулювання, місце і функції на страховому ринку України // Вісник Вищого Арбітражного суду України. – 1999. – №1. – С.153.

Відповідно до Закону, страховими агентами можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, що діють на ринку страхових послуг від імені та за дорученням страховика. Через них страховик може здійснювати укладання договорів страхування, має можливість отримувати страхові платежі. За дорученням страховика, страхові агенти проводять страхові виплати, забезпечують надання страхового відшкодування в разі настання обумовленого договором страхового випадку¹. На агентів покладаються функції реклаमाції страхових послуг і консультуванню страхувальників із різних питань. За свою діяльність вони отримують комісійну винагороду² у розмірах, передбачених умовами агентської угоди (договору доручення³) із страховиком.

Страховий брокер – це фізична чи юридична особа, зареєстрована у встановленому порядку як суб'єкт підприємницької діяльності та здійснює посередницьку діяльність на страховому ринку від свого імені на підставі доручень страхувальника або страховика⁴. На відміну від страхового агента, страховий брокер укладає із страховиком брокерську угоду, яка за своїм змістом є договором комісії⁵ (а не договором доручення).

Страховий брокер повинен бути експертом в області страхового законодавства і практики страхування⁶. Вважається, що він як, професіонал, повинен знати все про страхування, що його знання повинні сприяти забезпеченню найкращих умов страхування і ставок премій для страхувальника.

Діяльність страхового брокера може бути спрямована не лише на задоволення потреб страхувальника у страховому захисті, але й на задоволення потреб страховика у збільшенні обсягу

¹ Див.: Закон України “Про страхування”. – Ст.15, абз.2.

² Зобов'язальне право. Під ред. О.В.Дзери. – К., 1998. – С.614.

³ Див.: Шелехов К.В., Бігдаш В.Д. Страхування. – К., 1998. – С.100.

⁴ Див.: Закон України “Про страхування”. – Ст.15, абз.3; Законодавство України про страхування // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1997. – №4. – С. 9.

⁵ Див.: Пацурія Н.Б. Вказ. стаття. – С.154.

⁶ Див.: Основы страховой деятельности. / Гл. ред. Т.А.Федорова. – С.142.

страхових премій, сприяння зростанню чисельності страхувальників. Страхові брокери професійно сприяють визначенню потреб страхувальника в отриманні певної страхової послуги, можуть надавати йому консультації щодо найкращих умов укладення договору страхування, активно ведуть пошук страховиків, які пропонують “страхові продукти такої якості та ціни”¹, що найкраще відповідають вимогам даного страхувальника². Окрім визначеного обсягу роботи страхові брокери (за дорученням страхувальника) можуть вести переговори зі страховиком. Вони можуть також готувати документи, необхідні для отримання страхового відшкодування при настанні страхового випадку.

2.4. Порядок укладення, зміни та припинення договору страхування відповідальності

Переважно договір страхування відповідальності укладається на підставі письмової заяви-анкети страхувальника, в якій він повинен вказати всі відомі йому обставини, що мають суттєве значення для визначення страхового ризику і правдиво відповісти на всі поставлені страховиком питання³. Анкети попередньо розробляються відповідними відділами страховиків. У даному разі ми повністю погоджуємося з думками А.Б.Крутіка і Т.В.Нікітіної про те, що в інтересах страховика сформулювати всі питання анкети в такій формі, щоб страхувальник не зміг витлумачити умови договору, які мають неоднозначний зміст, на свою користь⁴. Конкретні питання анкети залежать від виду страхування відповідальності, але в основному вони охоплюють наступні моменти:

¹ **Базилевич В.Д.** Страховий ринок України. – К., 1998. – С.50.

² Докладніше див.: **Бабенко В.** Канали розподілу страхових послуг у промислово розвинутих країнах // Економіка України. – 1997. – № 7. – С.83.

³ Див.: **Сплетухов Ю.** Основные черты страхования гражданской ответственности // Страховое ревью. – 1996. – Май. – № 5. – С.24.

⁴ Див.: **Крутик А.Б., Нікітіна Т.В.** Организация страхового дела: Учеб. пособие. – СПб., 1999. – С.30.

1) загальні відомості про страхувальника (назва чи прізвище, адреса, банківські реквізити, рід діяльності і т. ін.);

2) детальна характеристика діяльності (наявність ліцензії¹, дані про кількість і кваліфікацію співробітників, характеристика обладнання, обсяги випуску чи реалізації продукції і т. ін.);

3) характер взаємовідносин з іншими страховими організаціями (чи були укладені договори з іншими страховиками, чи застосовувались ними будь-які санкції або, навпаки, певні пільги й т. ін.);

4) відомості про претензії третіх осіб до страхувальника в попередні роки, а також – про випадки заподіяння шкоди третім особам, від яких можна очікувати подання позовів;

5) умови, на яких страхувальник бажає укласти договір страхування (розмір лімітів відповідальності, франшизи, доповнення до типових умов)².

У такий спосіб, а саме: через заповнення заяви-анкети, усувається так звана “асиметрія інформації”³, суть якої полягає в тому, що страхувальник знає все про свої ризики, а страховик лише те, про що його поінформують.

Окрім зазначеного, Закон України “Про страхування” (ст.18, п.1) надає страховикові право запиту до страхувальника на баланс або довідку про фінансовий стан⁴, підтверджений аудитором (аудиторською фірмою).

На підставі отриманої з заяви-анкети інформації, а також – на підставі інших джерел, страховик вивчає та аналізує всі

¹ Див.: Правила страхування професійної відповідальності. – п.2.1. Затверджені рішенням правління НАСК “ОРАНТА” від 25 листопада 1996 р. № 45.

² Див.: Пleshков А.П., Орлова И.В. Очерки зарубежного страхования. – С.89-92.

³ Основы страховой деятельности. / Отв. ред. Т.А. Федорова. – С.192; Варламов Д. Принцип «наивысшего доверия» в страховом праве Англии // Страховое дело. – 2001. – № 8. – С.37.

⁴ Див.: Правила добровільного страхування відповідальності юридичних осіб. – п.9. Затверджені рішенням правління НАСК “ОРАНТА” від 10.02.95 №3.

суттєві фактори, процес спостереження над якими та їх обліку називається реєстрацією ризику¹. Фактори, якими визначається реєстрація ризику для певної ризикової сукупності, називаються ризиковими обставинами. Вони властиві конкретному об'єкту страхування і розглядаються як ознаки ризику. Будь-який ризик можна уявити у вигляді сукупності ризикових обставин. Виділяють об'єктивні та суб'єктивні ризикові обставини. Об'єктивні ризикові обставини відображають об'єктивний підхід до дійсності і не залежать від волі та свідомості людей. Тому, як правило, вони майже не враховуються при укладенні договору страхування відповідальності. Суб'єктивні – відображають підхід до пізнання дійсності, зв'язаної з волею і свідомістю людей. Так, наприклад, при страхуванні цивільної відповідальності власників транспортних засобів об'єктивними факторами ризику є: інтенсивність руху, стан дорожнього покриття, погодні умови; до суб'єктивних зараховують: технічний стан транспортного засобу, стан здоров'я водія, його поведінка та професіоналізм².

Після проведення аналізу страхова компанія може прийняти рішення про укладення договору страхування відповідальності або про відмову в укладенні. При позитивному вирішенні питання страхувальнику видається страховий поліс. Страховий поліс (франц. "police" – розписка) – це документ, що видається страхувальнику і безпосередньо засвідчує факт страхування за договором, або підтверджує умови обов'язкового страхування згідно з чинним законодавством та містить зобов'язання страховика виплатити страхувальнику у разі настання страхового випадку визначену умовами договору страхування певну суму коштів (страхове відшкодування)³.

Правове значення страхового полісу (свідоцтва) полягає в тому, що він поєднує в собі значення документа, який згідно з вимогами українського законодавства надає договору письмової

¹ Див.: **Сербиновский Б.Ю., Гарькуша В.Н.** Страховое дело. – С.49-51.

² Див.: **Рудницкий В.В.** Экономика и организация страхового дела. – СПб., 1993. – С. 9.

³ Див.: **Страховое право України.** / За ред. **П.Д.Біленчука і О.Ф.Філонюка.** – К., 1999. – С.110.

форми¹ (його ще іноді називають “документом, який підтверджує життєздатність договору страхування”²), передає згоду страхувальника на пропозицію страховика укласти договір і є доказом укладення страхового договору³.

Однак, слід зауважити, що більшість науковців не погоджуються з тим, що страхове свідоцтво (поліс) є формою договору страхування. На їхній погляд “законодавець надає страховому свідоцтву лише значення можливого доказу факту укладення договору страхування, до того ж із додаванням правил страхування”⁴. Не погоджуючись з такою думкою, ми повністю поділяємо позицію українського правознавця В.П.Янішена, який вважає, що “відповідно до чинного законодавства України страховий поліс виконує не тільки функції документа, який підтверджує досягнуту між сторонами угоду про укладення страхового договору, а й функцію безпосередньо самого договору”⁵.

Цілковито інша ситуація склалася в Російській Федерації. Закон РФ “Про організацію страхової справи в Російській Федерації” і Цивільний кодекс РФ дійсно визнають страховий поліс лише одним із документів, який підтверджує факт укладення договору страхування, але не є самим договором страхування⁶. Тому в Росії страховий поліс не обов’язково повинен містити всі істотні умови договору⁷. Аналогічно вирішується дане питання і

¹ Див.: Закон України “Про страхування”. – Ст.18, абз.2.

² Білоусов Є.М. Договір страхування господарських ризиків. – Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Харків, 1997. – С.12.

³ Див.: Серебровський В.И. Очерки советского страхового права. – С. 137, 144.

⁴ Страхове право України. / За ред. П.Д.Біленчука і О.Ф.Філонюка. – С.110; Мних М. Поняття, зміст і основні вимоги до страхових договорів // Економіка, фінанси, право.-1999. - №9.-С.19; Страхування. / За ред. С.С.Осадця. - С.145.

⁵ Янішен В.П. Поняття та ознаки страхових правовідносин в Україні. – Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Харків, 1997. – С.14.

⁶ Див.: Энциклопедия международных контрактных отношений. / Под ред. М.Б.Биржакова. – М.-СПб., 1997. – С.406.

⁷ Див.: Фогельсон Ю.Б. Введение в страховое право. – С.180.

в багатьох інших країнах світу¹. Можливо, цими обставинами і зумовлюються підходи багатьох українських правознавців.

На підставі аналізу змісту ст.18 Закону України “Про страхування”, приходимо до висновку, що законодавець певною мірою ототожнює поняття договору страхування і страхового полісу. По-перше, окремого законодавчого визначення страхового полісу (свідоцтва) не має. А по-друге, якщо страховий поліс є формою договору страхування, то він і є тим самим договором страхування. У зв’язку з цим, як сам договір страхування відповідальності, так і страховий поліс, повинні обов’язково містити наступні реквізити: назву документа; назву, юридичну адресу і банківські реквізити страховика; прізвище, ім’я, по батькові або назву страхувальника, його адресу; об’єкт страхування; ліміт відповідальності страховика; зазначення страхового ризику (перелік страхових випадків); визначення розміру тарифу, розміру страхового внеску, строків і порядку його внесення; строк дії договору (полісу); порядок зміни та припинення дії договору; права та обов’язки сторін і відповідальність за невиконання або неналежне виконання умов договору; інші умови за згодою сторін, у тому числі доповнення до правил страхування або винятки з них; підписи сторін².

Відповідно до страхової практики, такий звичайний, на перший погляд, реквізит як підписи сторін викликає багато суперечок, адже більшість страхових полісів видається лише з підписом страховика. Такий поліс буде відповідати законодавству лише при наявності самого договору страхування, підписаного обома сторонами договору. Але якщо договір не має місця, а страховий поліс був виданий на підставі заяви страхувальника³, то відсутність на полісі підпису останнього прямо суперечить ст.44 Цивільного кодексу України (“Письмові угоди повинні

¹ Див.: **Кох Петер**. Полезный опыт // Страхование ревю. – 1999. – № 1. – С.32.

² Див.: Закон України “Про страхування”. – Ст.16.

³ Див.: **Ерш А.Н.** Некоторые проблемы договора страхования в белорусском законодательстве // Государство и право. – 1999. – № 10. – С.81.

бути підписані особами, які їх укладають”) та ст.16 Закону України “Про страхування”. Однак визнати такий поліс (і, по суті, сам договір страхування відповідальності) недійсним не можна, виходячи з норм того ж кодексу¹ і Закону. Вважаємо, що із введенням в дію 1 січня 2003 р. нового Цивільного кодексу України ситуація кардинально зміниться, оскільки п.2 ст.1000 визначає, що “у разі порушення письмової форми договору страхування, такий договір є нікчемним”.

Договір страхування відповідальності вступає в дію з моменту сплати страхувальником страхового внеску, якщо законом чи договором не передбачено інше. Визначення “моменту сплати” першого страхового внеску наводиться переважно в правилах страхування. Такий момент залежить від способу сплати. Наприклад, при сплаті внеску готівкою договір страхування вступає в силу з моменту підписання договору представником страхової компанії та страхувальником². При безготівковому розрахунку – з нуля годин, або дати списання суми внеску з банківського рахунку страхувальника, або ж з дати надходження внеску на рахунок страховика.

Розмір страхових внесків визначається відповідно до страхових тарифів. Страховий тариф – це ставка страхового внеску з одиниці страхової суми чи об’єкта страхування³. Розраховуються страхові тарифи актуарно (математично), на підставі відповідних статистичних даних про настання страхових випадків. Конкретний розмір страхового тарифу визначається договором страхування відповідальності за згодою сторін⁴. Для прикладу можна навести таблицю страхових тарифів НАСК “ОРАНТА”⁵, розроблена для укладання договорів страхування професійної відповідальності.

¹ Див.: Цивільний кодекс України. – Ст.45, абз.1.

² Див.: Страхове право України. За ред. П.Д.Біленчука і О.Ф.Філонюка. – С.115.

³ Див.: Страхування : Підручник / Наук. ред. С.С.Осадець. – К., 1998. – С.149.

⁴ Див.: Закон України “Про страхування”. – Ст.10 ч.2, 3.

⁵ Див.: Правила страхування професійної відповідальності. – Додаток

Таблиця 1.

Страхові тарифи

№ п/п	Вид професійної діяльності	Розмір страхового тарифу залежно від стажу роботи за професією (років)			
		До 3-х	Від 3 до 5	Від 5 до 10	Більше 10
1	Медична	15 %	12 %	10 %	8 %
2	Аудиторська	15 %	12 %	10 %	8 %
3	Юридична	12 %	9 %	8 %	6 %
4	Нотаріальна	10 %	7 %	6 %	5 %
5	Журналістська та інші	10 %	7 %	6 %	5 %

Розмір страхових внесків може бути суттєво зменшений шляхом надання пільг. У Законі України “Про страхування” питання про страхові пільги, на жаль, висвітлення ще не знайшло. На відміну від Закону “Про страхування”, Положення “Про порядок і умови проведення обов’язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів” передбачає можливість застосування пільг. Це положення надає страховій організації право зменшувати розмір страхових платежів власникам транспортних засобів, які постійно забезпечують безаварійну експлуатацію своїх транспортних засобів, а також – підвищувати розміри страхових платежів тим власникам транспортних засобів, з вини яких сталися страхові випадки (на умовах, що встановлюються Моторним (транспортним) страховим бюро, але не більше ніж 50 відсотків розміру страхового платежу в обох випадках)¹.

№ 1. Затверджено рішенням правління НАСК “ОРАНТА” від 25.11.96 р. № 45.

¹ Див.: Положення про порядок і умови проведення обов’язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних за-

Окрім цього, за деякими видами страхування відповідальності, страховик може надати страхувальникам, які страхували свою відповідальність не менше двох років, місячний пільговий строк для укладення нового договору страхування відповідальності. Якщо протягом такого пільгового строку станеться страховий випадок (а новий договір не буде укладено), то страхове відшкодування виплачуватиметься на умовах останнього договору.

На наш погляд, з метою підвищення зацікавленості громадян та юридичних осіб в укладенні договорів страхування відповідальності страховикам варто було б значно розширити як обсяг пільг, так і їх розмір. Підтвердженням позитивного вирішення таких питань є досвід страхових компаній зарубіжних країн, де розмір пільг іноді сягає 70% страхового внеску¹.

Після укладення договору страхування відповідальності досить часто виникає потреба у внесенні до нього змін. Щоб забезпечити стабільність майнового обороту і впевненість у цьому сторін договору, закон (ст.162 ЦК України) забороняє односторонню зміну його умов, за винятком випадків, передбачених законодавчими актами.

Зміна змісту договору означає, що зобов'язання сторін діють відповідно до змінених умов щодо предмету, місця, строків виконання тощо. Так, наприклад, Закон України "Про страхування" передбачає можливість зміни страхувальника під час дії договору страхування. Положення Кабінету Міністрів України "Про порядок і умови проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів" деталізує дану норму і вказує, що в разі зміни власника транспортного засобу дія договору обов'язкового страхування цивільної відповідальності поширюється на нового власника лише за умови переоформлення страхового полісу на його ім'я².

собів. – п.7. Затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 28 вересня 1996 р. № 1175.

¹ Див.: Шиминова М.Я. Основы страхового права России. – С.90.

² Див.: Положення Кабінету Міністрів України про порядок і умови проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів. – п.17.

Якщо страхувальником виступає юридична особа, то в разі її реорганізації всі права і обов'язки, які випливають з договору страхування, переходять до правонаступника за згодою страховика, про що вносяться зміни в договір¹. Смерть страхувальника-фізичної особи або ліквідація страхувальника-юридичної особи переважно тягнуть за собою припинення договору страхування відповідальності, оскільки втрачається страховий інтерес.

Іноді трапляються випадки, коли під час дії договору страхування відповідальності суд визнає страхувальника недієздатним. Згідно із Законом України “Про страхування” (ст.24), договір страхування відповідальності в цьому випадку повинен припинити свою дію з моменту, коли суд виніс таке рішення. Дана обставина зайвий раз підтверджує особливий характер страхування відповідальності, оскільки як в особистому, так і в майновому страхуванні визнання страхувальника недієздатним не є підставою для припинення договору.

Виконання умов договору страхування відповідальності починається, по суті, з моменту настання страхового випадку, який є тим юридичним фактом, що породжує цілий комплекс прав та обов'язків як у страхувальника, так і у страховика.

Перш за все, страхувальник повинен повідомити про страховий випадок компетентні органи. Одразу ж після цього він зобов'язаний у найкоротший термін поінформувати страховика. Страхувальник має поступати таким чином і у випадку проведення компетентними органами розслідування, порушення кримінальної справи, накладення арешту, видачі постанови про штраф чи відшкодування шкоди, пред'явлення страхувальнику інших вимог у зв'язку із страховим випадком. Одночасно страхувальник повинен вжити всіх можливих та необхідних заходів для з'ясування причин і наслідків страхового випадку, а також – для усунення чи зменшення збитків при рятуванні життя і майна осіб, яким завдана шкода. Якщо це можливо, страхувальник по-

¹ Див.: Правила страхування професійної відповідальності. – п.2.9. Затверджено рішенням правління НАСК “ОРАНТА” від 25.11.96 № 45.

винен отримати від страховика інструкції, яких йому необхідно дотримуватись¹.

З метою проведення розслідування причин страхового випадку на предмет встановлення ступеня його зв'язку з виною страхувальника і відповідності обсягу страхового покриття, страховик може відрядити до місця страхової події своїх представників. У цьому випадку до страхувальника пред'являється вимога не вчиняти жодних дій, які б ускладнили розслідування, до проведення представниками страховика огляду місця події.

У разі необхідності страховик може робити запити на інформацію, пов'язану із страховим випадком, до правоохоронних органів, банків, медичних закладів та інших підприємств, установ та організацій, що володіють даними про обставини страхового випадку. Підприємства, установи та організації зобов'язані надсилати відповідь страховикам на запит про відомості, пов'язані із страховим випадком, у тому числі й дані, що є комерційною таємницею. При цьому страховик несе відповідальність за їх розголошення у будь-якій формі, за винятком випадків, передбачених законодавством України².

Страхувальник зобов'язаний всіляко сприяти страховику під час судового та позасудового захисту, надавати всю доступну йому інформацію, яка б дозволила зробити висновки про причини, хід та наслідки страхового випадку, характер і розміри завданої шкоди. У випадку, якщо страховик визнає за необхідне призначити свого адвоката або іншу уповноважену особу, страхувальник повинен видати йому довіреність або інші документи, необхідні для захисту інтересів страхової компанії та страхувальника. При цьому умови страхування частіше передбачають право, а не обов'язок страховика представляти інтереси страхувальника в судах чи іншим чином здійснювати страховий захист страхувальника у зв'язку із страховим випадком. Тому, якщо страховик відмовляється захищати інтереси страхувальника, він зобов'язаний відшкодувати останньому фактичні витрати на

¹ Див.: **Сплетухов Ю.** Основные черты страхования гражданской ответственности // Страхование ревью. – 1996. – Май. – № 5. – С.26.

² Див.: Закон України “Про страхування”. – Ст.25.

оплату послуг адвокатів, які захищали його інтереси. Але відшкодовуються ці витрати, як правило, в межах звичайних тарифних ставок адвокатів, прийнятих для справ такого роду в конкретній місцевості.

Без письмової згоди страховика страхувальник не має права давати обіцянок чи робити пропозиції про добровільне відшкодування збитків, про визнання повністю чи частково своєї відповідальності. Порушення страхувальником вищенаведених обов'язків (через умисел чи з необережності) дає страховику право відмовити у виплаті страхового відшкодування або хоча б зменшити обсяг виплат в тій мірі, в якій вказані дії чи бездіяльність призвели до виникнення чи збільшення суми збитку.

Виключно важливе значення в страхуванні цивільної відповідальності має порядок розрахунку сум збитку та розміру, належного до виплати страхового відшкодування. Розмір збитків визначається, виходячи з пред'явлених страхувальникові вимог третіх осіб про відшкодування завданої їм шкоди¹. Але, на практиці, страховики частіше здійснюють власні розрахунки сум збитків та відшкодування (до участі залучаються експерти), на основі яких проводяться виплати. Лише в разі неможливості узгодження розміру відшкодування між зацікавленими особами питання виноситься на розгляд суду.

Розслідування страхового випадку завершується складанням страхового акта (аварійного сертифікату²). У ньому остаточно вирішується питання про визнання факту заподіяння шкоди при страховому випадку, про розмір збитків та розмір страхового відшкодування³. Це правило в повній мірі стосується майнового страхування, тому що при страхуванні відповідальності страховий акт також служить доказом форми та розміру збитків, але *не*

¹ Див.: **Веретенев А.А., Кузьминов Н.Н.** Таможня и страхование. – М., 1999. – С.32-33.

² Див.: Закон України “Про страхування”. – Ст.25 ч.1.

³ Див.: **Веденеев Е.** Страховой случай по договору имущественного страхования // Хозяйство и право. – 1998. – № 8. – С.43-44.

є (курсив наш – В.Н.) безперечним доказом “відповідальності” страховика, яка визначається умовами договору страхування¹.

Страхове відшкодування повинно бути виплачено страховиком у термін, визначений договором або законом. За неналежне виконання цього обов’язку (за несвоєчасну виплату страхового відшкодування) страховик несе майнову відповідальність шляхом сплати страхувальнику неустойки (штрафу пені), розмір якої визначається умовами договору страхування². Однак у будь-якому разі, сторони не мають права порушувати ст.3 Закону України “Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов’язань”, тому розмір неустойки – встановленої в договорі – не може перевищувати подвійної облікової ставки Національного банку України, що мала чинність у період, за який сплачується пеня.

Загальноприйнятно що, страхове відшкодування не може перевищувати розміру ліміту відповідальності страховика, передбаченого договором страхування відповідальності. Отже, якщо розмір збитків третіх осіб більший за розмір страхової суми, то відповідну різницю страхувальник зобов’язаний компенсувати одноосібно, тобто за рахунок власних коштів. Такий припис має місце в статті 1213 Цивільного кодексу України 2001 року. Зауважимо, що аналогічним чином це питання вирішується і в Російській Федерації (ст.1072 Цивільного кодексу РФ)³. Як вважають автори коментарю другої частини ЦК РФ “... дана стаття (ст.1072) з метою захисту прав потерпілого встановлює додаткову (субсидіарну) відповідальність страхувальника ... у випадку недостатності страхового відшкодування”⁴. На нашу ж думку, в цьому випадку мова йде не про субсидіарну, а про так звану пряму (безпосередню) відповідальність страхуваль-

¹ Див.: Поточне діловодство Київської міської дирекції НАСК “Оранта”. Справа №1395 від 5 червня 2001 р.

² Див.: Закон України “Про страхування”. – Ст.20, п.3.

³ Гражданский кодекс Российской Федерации. Часть вторая. Официальный текст. – М., 1996. – С.244.

⁴ Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части второй. / Отв. ред. О.Н.Садиков. – М., 1998. – С.679.

ника – заподіювача шкоди, замість якого ця шкода частково була компенсована страховою компанією. Навіть після укладення договору страхування цивільної відповідальності страхувальник продовжує нести цивільну відповідальність за спричинення шкоди. До страховика не можуть бути застосовані міри цивільної відповідальності – він лише виконує свої обов’язки за договором страхування. Отже, страховик у жодному разі не може бути співвідповідачем за деліктним зобов’язанням, однак у суді він все ж таки може виступати на стороні страхувальника.

Виплата страхового відшкодування може бути проведена як безпосередньо потерпілій особі, так і страхувальнику. В останньому випадку страхувальник повинен передати отримані кошти потерпілій особі. Зауважимо, що страховик наділений правом відстрочення виплати страхового відшкодування (коли проводиться адміністративне чи судове розслідування страхового випадку) до завершення розслідування; а також – коли існує підозра наявності умислу в діях страхувальника, пов’язаних із розглядуваними подіями, до отримання всіх необхідних документів¹.

Після проведення виплати за договором, ліміт відповідальності страховика зменшується на суму проведеної виплати. Виключення становлять лише окремі види страхування відповідальності. Так, наприклад, при обов’язковому страхуванні цивільної відповідальності власників транспортних засобів, у разі виплати страхового відшкодування третій особі страховиком в обсязі більшому ніж 25 відсотків страхової суми, страхувальник – з вини якого була скоєна дорожньо-транспортна пригода – повинен “переукласти договір обов’язкового страхування цивільної відповідальності”².

Насамкінець, слід зауважити, що обов’язок страховика виплатити страхове відшкодування не є безумовним, бо якщо б страхові компанії здійснювали страхові виплати за абсолютно

¹ Див.: **Веретенів А.А., Кузьминов Н.Н.** Таможня и страхование. – С.35.

² Положення про порядок і умови проведення обов’язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів. – п.15, абз.5. Затверджене постановою КМУ від 28.09.96 № 1175.

всіма збитками, то страхова справа не проіснувала б і місяця”¹. Для цього існує перелік підстав, за наявності яких страховик має право відмовити страхувальнику у виплаті страхового відшкодування. До них належать:

1) навмисні дії страхувальника або особи, на користь якої укладено договір страхування, спрямовані на настання страхового випадку. Зазначена норма не поширюється на дії, пов’язані з виконанням громадського чи службового обов’язку, дії в стані необхідної оборони (без перевищення її меж); або – захисту майна, життя, здоров’я, честі, гідності та ділової репутації. Кваліфікація дій страхувальника здійснюється відповідно до чинного законодавства України. За договором страхування цивільної відповідальності, страховик, як правило, не звільняється від виплати страхового відшкодування за спричинення шкоди здоров’ю або заподіяння смерті, навіть якщо такої шкоди завдано страхувальником чи застрахованою особою умисно або з грубої необережності. Однак після відшкодування збитків постраждалій особі страховик набуває право на відшкодування понесеного ним матеріального збитку і може стягнути відповідні грошові суми зі страхувальника²;

2) вчинення страхувальником-громадянином або іншою особою, на користь якої укладено договір страхування, умисного злочину, що призвів до страхового випадку;

3) подання страхувальником свідомо неправдивих відомостей про об’єкт страхування;

4) несвоєчасне подання страхувальником відомостей про настання страхового випадку без поважних на те причин, або ж створення страховикові перешкод у з’ясуванні обставин, характеру та розміру збитків;

5) інші випадки, передбачені законодавством України³.

Після прийняття страховиком рішення, його зміст доводиться у письмовій формі до страхувальника з обґрунтуванням

¹ Основы договорных отношений. Энциклопедия. – С.412.

² Див.: Александров А.А. Страхование. – М., 1998. – С.17.

³ Див.: Закон України “Про страхування”. – Ст.26; Цивільний кодекс України 2001 року. – Ст.1010.

причин відмови. Страхувальник, зі свого боку, має право оскаржити рішення в судовому порядку¹.

Припинення договору страхування відповідальності можливе за наступних обставин: 1) закінчення терміну його дії; 2) виплати страховиком страхового відшкодування в повному розмірі; 3) несплати страхувальником платежів у встановлені договором терміни; 4) ліквідації страхувальника-юридичної особи або смерті страхувальника-громадянина чи втрати ним дієздатності; 5) ліквідації страховика у порядку, встановленому законодавством України; 6) настання подій, в силу яких відпала можливість настання страхового випадку; або саме існування страхового ризику припинилося через обставини, відмінні від страхового випадку²: наприклад, припинення у встановленому порядку підприємницької діяльності особою, яка застрахувала ризик цивільної відповідальності, пов'язаної з цією діяльністю; 7) в інших випадках, передбачених законодавством України³. До вказаного переліку підстав припинення договору страхування Закон України "Про страхування" відносить ще й визнання договору недійсним. З такою позицією законодавця не можна погодитись, оскільки припинення договору та визнання його недійсним тягне за собою зовсім різні правові наслідки. В разі визнання судом договору недійсним він не припиняється, він вважається таким, що взагалі не виникав та не існував.

З припиненням договору страхування припиняються взаємні права та обов'язки страхувальника і страховика. Однак ті права й обов'язки, що виникли між ними в період дії договору страхування у зв'язку з настанням передбачених даним договором обставин (юридичних фактів), не припиняються. Наприклад, якщо страховий випадок настав, а через деякий час після цього припинив свою дію договір страхування відповідальності, то права та обов'язки (які виникли між сторонами), пов'язані з

¹ Докладніше див.: Страхование возмещение ... из рук судебного исполнителя // Адвокат. – 1998. – № 9. – С.37-39.

² Див.: Агеев Ш.Р., Васильев Н.М., Катырин С.Н. Страхование: теория, практика и зарубежный опыт. – М., 1998. – С.141-142.

³ Див.: Закон України "Про страхування". – Ст.28.

визначенням причин настання страхового випадку, вирахуванням та здійсненням страхової виплати тощо всеодно будуть мати юридичну силу. Якщо про страховий випадок було повідомлено згідно з умовами договору страхування, то права й обов'язки сторін стосовно страхової виплати будуть існувати до виконання відповідних зобов'язань, але якщо заяви про страховий випадок не було, то як мінімум на протязі передбачених цивільним законодавством строків позовної давності¹. Оскільки “страховим законодавством” спеціальних строків позовної давності за договорами страхування не визначено, то слід керуватися змістом ст.71 ЦК України: “Загальний строк для захисту права за позовом особи, право якої порушено (позовна давність), встановлюється в три роки”.

Припинення договору страхування відповідальності може відбутися і внаслідок одностороннього волевиявлення страхувальника чи страховика (Закон України “Про страхування” – ст.28). До таких випадків, зокрема, належить дострокове припинення договору за вимогою страхувальника або страховика. Про свій намір достроково припинити дію договору страхування відповідальності будь-яка сторона зобов'язана повідомити іншу не пізніше ніж за 30 днів до дати припинення дії договору страхування, якщо інше ним не передбачено. У разі дострокового припинення дії договору страхування відповідальності на вимогу страхувальника, страховик повертає йому страхові платежі за період, що залишився до закінчення дії договору із вирахуванням нормативних витрат на ведення справи, визначених при розрахунку страхового тарифу фактичних виплат страхових сум та страхового відшкодування. Якщо ж вимога страхувальника зумовлена порушенням страховиком положень договору страхування, то останній повертає страхувальникові сплачені ним страхові платежі повністю².

При достроковому припиненні дії договору страхування на вимогу страховика, страхувальникові повертаються повністю

¹ Див.: **Пылов К.И.** Комментарий к Закону Российской Федерации “О страховании”. – С.68-69.

² Див.: **Страхування: Підручник.** / Наук. ред. **С.С.Осадець.** – С.153.

сплачені ним страхові платежі. Якщо вимога страховика обумовлена невиконанням страхувальником умов договору страхування, то страховик повертає йому страхові платежі за період, що залишився до закінчення дії договору, з вирахуванням нормативних витрат на ведення справи, визначених при розрахунку страхового тарифу, фактичних виплат страхових сум та страхового відшкодування, що були здійснені за цим договором страхування¹. При проведенні всіх вищезазначених розрахунків між страховиком і страхувальником, не допускається повернення коштів готівкою, якщо платежі було здійснено в безготівковій формі.

Договір страхування відповідальності повинен відповідати загальним юридичним вимогам до угоди, передбаченим чинним цивільним законодавством. Саме тому, якщо договір страхування відповідальності укладається з порушенням вимог законодавства, він може бути визнаний недійсним у судовому порядку. Зі вступом в силу судового рішення про недійсність договору, він вважається таким, що не мав місця. Крім того, повинен бути застосований механізм двосторонньої реституції, в результаті дії якого кожна з сторін зобов'язана повернути другій стороні все одержане за договором страхування відповідальності (Цивільний кодекс України – Ст.48 ч.2).

Загальні умови недійсності договорів установлені Цивільним кодексом України (ст.45-60), проте для договору страхування Закон України “Про страхування” додатково вводить ще дві умови: 1) коли договір укладено після страхового випадку (іншими словами, якщо у страхувальника відсутній страховий інтерес, який є обов'язковим елементом страхових правовідносин²); 2) коли об'єктом договору страхування є майно, яке підлягає конфіскації на підставі судового вироку або рішення, що набуло законної сили. Зрозуміло, що договору страхування відповідальності як такого стосується лише перша умова. Але тут виникає питання: а чи потрібно було взагалі вводити таку спеці-

¹ Див.: Правила страхування відповідальності товаровиробника. – п.2.10.

² Див.: **Савинов Д.П.** Типичные ошибки при заключении и исполнении договора страхования // Юрист. – 2000. – № 8. – С.39.

альну умову про недійсність договору страхування? Адже ж цю ситуацію можна вирішити, виходячи із ст.8 Закону “Про страхування”, яка регламентує, що страховий ризик повинен мати ознаки випадковості та ймовірності настання. А оскільки вимога про страхову виплату пред’являється у зв’язку з настанням страхового випадку, який уже мав місце на момент укладення договору страхування, то у даного страхового ризику є відсутніми вказані ознаки.

Разом з тим, страхування відповідальності суттєво відрізняється від особистого та майнового страхування. Так, наприклад, якщо майно згоріло, то його, зрозуміло, вже неможливо застрахувати. У випадку ж здійснення страхування відповідальності (наприклад, страхування відповідальності товаровиробника), страхові випадки можуть відбуватися періодично (так, внаслідок необережності товаровиробника, споживачі можуть постраждати від недоброякісної продукції). Тому вважається зайвим визнання таких угод недійсними, крім, звичайно, випадків коли страхувальник усе ж таки наполягає на виплаті страхового відшкодування за страховим випадком, що вже мав місце на момент укладення договору. Дана обставина ще раз підтверджує той факт, що у багатьох випадках просто неможливо встановити якусь загальну універсальну для різних видів страхування.

2.5. Висновки до розділу

Проведений нами аналіз особливостей договору страхування відповідальності дав можливість визначити його як угоду між страховиком і страхувальником, за якою страховик бере на себе зобов’язання в разі настання страхового випадку відшкодувати третім особам в межах ліміту відповідальності збитки, ненавмисно завдані страхувальником, а страхувальник зобов’язується своєчасно вносити страхові платежі та виконувати інші умови договору. Безпосередньою та основною метою даного договору є захист майнових інтересів потенційних заподіювачів шкоди. Укладаючи договір страхування і сплачуючи страхову премію, страхувальник має на меті забезпечити власний майно-

вий інтерес – отримати певну грошову компенсацію (витрати на попередження і зменшення збитків, судові витрати тощо) і зберегти належний йому майновий стан. Якщо ж дану ситуацію розглядати з соціальної позиції, то договір страхування відповідальності є своєрідною гарантією отримання потерпілими особами належного відшкодування збитків, завданих певними діями чи бездіяльністю страхувальника.

Серед істотних умов договору страхування відповідальності виділяємо: об'єкт, предмет, страховий ризик (страхові випадки), ліміт відповідальності страховика (страхова сума), розмір страхового внеску та строк дії договору. Згідно з Законом України “Про страхування”, об'єктом страхування виступають майнові інтереси, які не суперечать законодавству і пов'язані з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди особі або її майну, а також – шкоди, завданої юридичній особі. У якості предмету договору страхування відповідальності виступає особливого виду послуга, яку страховик надає страхувальнику і яка полягає в прийнятті на страхування ризику в межах страхової суми. Послуга в страхуванні характеризується як з якісного, так і з кількісного боку, при цьому якісний бік – це страховий ризик, а кількісна характеристика предмету договору страхування – страхова сума.

Під страховим ризиком розуміють обумовлені в договорі події, шкідлива дія яких може потягти за собою зменшення чи втрату майнових інтересів страхувальника. Категорія страховий ризик тісно пов'язана із категорією страховий випадок. Якщо страховим ризиком є можливість (ймовірність) настання цивільної відповідальності страхувальника, то страховим випадком визнається подія, передбачена договором страхування відповідальності, яка вже відбулась, і з настанням якої у страховика виникає обов'язок відшкодувати шкоду, заподіяну страхувальником третім особам в процесі виробничої, професійної чи іншої діяльності. Найчастіше страховики обумовлюють в правилах страхування ті події, за які вони “відповідальності” нести не будуть, вважаючи, що всі інші випадки завдання шкоди третім особам, котрі підпадають під загальне трактування поняття страхового випадку, є предметом їх “відповідальності”.

Ліміт відповідальності страховика – це гранична сума відшкодування збитків, завданих страхувальником третім особам, яка передбачена договором страхування відповідальності. Наперед визначити розмір шкоди, яка може бути заподіяна третім особам, тобто визначити точний розмір страхового інтересу, неможливо. Тому, при укладенні договору страхування відповідальності в якості страхової суми береться середня ймовірна величина збитків (заподіяних, наприклад, джерелом підвищеної небезпеки за певний період на певній території).

Захист майнових інтересів страхувальника починається одразу ж після сплати ним страхового внеску на тій підставі, що договір страхування відповідальності є реальним. Враховуючи те, що дана норма є диспозитивною (тобто допускає можливість укладення за бажанням сторін консенсуального договору страхування), та враховуючи теперішній стан страхового ринку України, приходимо до висновку про необхідність визначення в Законі України “Про страхування” єдиного можливого порядку вступу договору страхування в силу, а саме: лише після настання такого юридичного факту як внесення першого страхового внеску.

До категорії учасників договору страхування відповідальності належать: страховик, страхувальник та вигодонабувач. Виходячи з вимог страхового законодавства, страховиком за договором страхування відповідальності може бути лише та фінансова установа, яка відповідає наступним чотирьом вимогам: 1) статус юридичної особи (у формі акціонерного, повного, командитного товариства чи товариства з додатковою відповідальністю); 2) мета і предмет діяльності – страхування, перестраховування і фінансова діяльність, пов’язана з формуванням, розміщенням страхових резервів та їх управлінням; 3) наявність ліцензії на здійснення страхування відповідальності на території України; 4) розмір статутного фонду – 1 млн. євро. У якості страхувальника за договором страхування відповідальності можуть виступати як фізичні, так і юридичні особи, діяльність яких пов’язана з підвищеним ризиком заподіяння шкоди третім особам. Згідно з Законом України “Про страхування” (ст.4), страхувальник має право застрахувати майновий інтерес,

пов'язаний з відшкодуванням шкоди, заподіяної лише ним. Тобто застрахувати цивільну відповідальність іншої особи страхувальник не має права. Ми вважаємо, що страхувальникові все-таки слід надати таке право, оскільки у будь-якому випадку ні страхувальник, ні застрахована особа не мають права на страхове відшкодування. Договір страхування цивільної відповідальності укладається на користь третіх осіб. Таким чином, страховий інтерес страхувальника буде полягати в тому, щоб застрахована особа зберегла свій майновий стан у разі притягнення її до цивільної відповідальності за шкоду, завдану при настанні страхового випадку.

Учасниками правовідношення, що виникає з договору страхування, є також треті (фізичні чи юридичні) особи, яким у разі настання страхового випадку виплачується страхове відшкодування (вигодонабувачі, бенефіціари). Згадані треті особи ніколи не можуть бути названі в договорі конкретно, оскільки не можна визначити наперед, кому саме буде виплачено страхове відшкодування і в якому розмірі. Отже, при страхуванні відповідальності, вигодонабувачі визначені законом – це особи, які зазнали збитків у результаті настання страхового випадку. Тобто, якщо в договорі страхування вказаний інший вигодонабувач або ж він там взагалі не вказаний – це не буде братися до уваги при виплаті страхового відшкодування.

Виплата страхового відшкодування вигодонабувачам проводиться лише після складення страхового акта (аварійного сертифікату), яким завершується розслідування страхового випадку. У ньому остаточно з'ясовується питання про визнання події страховим випадком, про розмір збитків та розмір страхового відшкодування, однак страховий акт не є безперечним доказом відповідальності страховика, яка визначається умовами страхування.

Згідно зі ст.27 Закону України “Про страхування”, до страховика, який виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування, в межах фактичних затрат переходить право вимоги, яке страхувальник або інша особа, що одержала страхове відшкодування, має до особи, відповідальної за заподіяний збиток.

На відміну від майнового страхування, при страхуванні цивільної відповідальності страховик – після виплати страхового відшкодування – не може застосувати суброгацію до винної в заподіянні шкоди особи. По-перше, Цивільний кодекс України (ст.197 ч.2), визначаючи перелік прав, які не можуть переходити до інших осіб, називає вимогу про відшкодування шкоди, завданої здоров'ю (тобто суброгації при настанні страхових випадків, пов'язаних із заподіянням шкоди особистості, не відбувається). По-друге, у правовідношенні зі страхування відповідальності за шкоду, завдану майну, суброгації теж не має, оскільки страховик стає правонаступником вигодонабувача, а право вимоги до заподіювача шкоди (яким є страхувальник) припиняється внаслідок збігу кредитора й боржника в одній особі. Виключення становить випадок, коли страхова подія зумовлена навмисними діями страхувальника або особи, на користь якої укладено договір страхування. Тоді, після відшкодування збитків постраждалій особі, страховик набуває право на відшкодування понесеного ним майнового збитку і може стягнути відповідні грошові суми зі страхувальника.

РОЗДІЛ 3. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ ДОГОВОРУ СТРАХУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

3.1. Страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів

Безсумнівно, що з усіх видів страхування цивільної відповідальності страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів сьогодні є найбільш розповсюдженим. На його долю в країнах із розвинутим страховим ринком припадає близько 50-90% всіх страхових внесків, які збираються зі страхування цивільної відповідальності¹. Зумовлено це, перш за все, зростанням інтенсивності дорожнього руху, що, у свою чергу, супроводжується збільшенням числа дорожньо-транспортних пригод. У зв'язку з цим, у багатьох країнах даний вид страхування є обов'язковим: в Україні страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів здійснюється в обов'язковому порядку з 28 вересня 1996 року.

Особливості проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів визначаються рядом нормативних актів. Першочергове значення в цій сфері має Постанова Кабінету Міністрів України "Про порядок і умови проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів". Окремі питання страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів урегульовані Законом України "Про страхування". У чинному Цивільному кодексі України про страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів взагалі не йдеться, за виключенням хіба що ст.450, яка передбачає відповідальність за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки.

Обов'язкове страхування цивільної відповідальності, не зважаючи на обов'язковість, оформляється як договір страху-

¹ Докладніше див.: **Сплетухов Ю.** Основные черты страхования гражданской ответственности // Страховое ревью. – 1996. – Март. – № 3. – С.35-40.

вання, який укладається між страхувальником та страховою компанією. Такий договір переслідує подвійну мету¹:

1) забезпечення потерпілим особам відшкодування збитків, заподіяних власниками транспортних засобів під час їх експлуатації²;

2) охорона економічних інтересів особливого роду страхувальників – власників механізованих засобів транспорту. Таким чином, страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів є гарантією збереження майнових благ цих власників у разі виникнення обов'язку відшкодування збитків третім особам. У цьому полягає страховий інтерес, під яким слід розуміти матеріальні витрати, яких міг би зазнати страхувальник у випадку заподіяння ним шкоди третім особам, якщо б його цивільна відповідальність не була застрахована³.

Цивільна відповідальність власника транспортного засобу є різновидом відповідальності власника джерела підвищеної небезпеки і в силу цього наступає незалежно від його вини. Щоправда, використання терміну відповідальність у даному разі не можна вважати, на наш погляд, вірним, оскільки цивільне право розмежує сутність понять відповідальність та обов'язок. Будь-яка відповідальність може наступити лише за наявності вини правопорушника. На відміну від відповідальності, поняття обов'язку не пов'язане з винною протиправною поведінкою особи. Тому, у випадках, коли шкода була заподіяна за відсутності вини власника транспортного засобу, на нього покладається обов'язок із відшкодування шкоди внаслідок дорожньо-

¹ Див.: *Страховое дело / Под ред. Л.И.Рейтмана. - С.301; Кулятова Ю. Ответственность за опасную деятельность // Страховое дело. - 1996. - №10. - С.36-37.*

² Див.: *Слепнев А. Оптимальная модель закона об обязательном страховании автогражданской ответственности с учетом современной практики страхового дела и экономической ситуации в России // Страховое дело.-2000.- №10. - С.35.*

³ Див.: *Плешков А. Экономическое содержание и назначение страхования гражданской ответственности авиаперевозчика // Страховое дело. - 1999. - №4. - С.19.*

транспортної пригоди (що виникла випадково) з метою матеріального забезпечення потерпілих¹ (хоча в юридичній літературі традиційно послуговуються терміном відповідальність).

Страхувальником у договорі страхування цивільної відповідальності може виступати особа (резидент чи нерезидент), яка фактично експлуатує транспортний засіб на будь-якій законній підставі (на праві власності, праві господарського відання, оперативного управління, оренди, за довіреністю і т. ін.), тобто – законний володілець. При цьому до договору традиційно включається умова про те, що якщо договір укладений з юридичною особою, то його дія поширюється на всіх осіб, які керують даним транспортним засобом у силу трудових відносин з його власником² (оскільки згідно зі статтею 441 Цивільного кодексу України³ відповідальність за дії працівників несе роботодавець, якщо транспортний засіб не вибув з його володіння). Так, наприклад, 30 березня 2001 р. до Київської міської дирекції НАСК “Оранта” надійшла заява від ТОВ “Світ шляхів” про виплату страхового відшкодування для покриття збитків, заподіяних йому 27 березня 2001 р. в результаті зіткнення двох автомобілів: джипу “Тойота-Лексус” (власник – ТОВ “Світ шляхів”) та ГАЗ-3110 (власник – Пенсійний фонд – страхувальник за договором страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів). Згідно з довідкою ВДАІ Печерського РУ ГУ МВС України в м. Києві, дорожньо-транспортна пригода виникла внаслідок порушення водієм ГАЗ-3110 (працівником Київського міського управління Пенсійного фонду України) п.13.1 Правил дорожнього руху України. Страховим актом №1/01 від 2.04.2001 р. вказана ДТП була визнана страховим випадком, передбаченим договором страхування цивільної відповідальності. На підставі рахунку-фактури №65 НАСК “Оранта” здійснила

¹ Див.: **Маленн Н.С.** Движение без опасности. – М., 1983. – С.5.

² Див.: Положення Кабінету Міністрів України про порядок і умови проведення обов’язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів. – п.15.

³ Див.: Цивільний кодекс України 2001 р. – Ст.1191.

виплату страхового відшкодування ТОВ “Світ шляхів” у сумі 3360 грн.¹.

Страховиками можуть виступати лише юридичні особи, створені у формі акціонерного, повного, командитного товариства чи товариства з додатковою відповідальністю, які у встановленому порядку отримали ліцензію на право проведення страхування цивільної відповідальності. Ліцензія видається лише тим страховикам, у яких є не менше двох років практичного досвіду з майнового та особистого страхування і страхування будь-якого виду відповідальності на наземному транспорті². Після отримання ліцензії, страховик повинен обов’язково набути членства в Моторному (транспортному) страховому бюро (далі – МТСБУ). Хоча є допустимою ситуація, коли страхова компанія надає подібні страхові послуги на підставі агентської угоди³.

Моторне (транспортне) страхове бюро – це юридична особа, створена згідно з чинним законодавством, є неприбутковою організацією і діє на підставі свого Статуту, погодженого з Укрстрахнаглядом та затвердженого в установленому законодавством порядку. Повноваження та умови діяльності цього бюро визначаються Законом України “Про страхування” та Положенням про Моторне (транспортне) страхове бюро, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 28 вересня 1996 р. № 1175.

Бюро було створене з метою забезпечення платоспроможності страховиків, які отримали право здійснювати обов’язкове страхування відповідальності власників транспортних засобів, та здатності їх виконувати свої зобов’язання перед стра-

¹ Див.: Поточне діловодство Київської міської дирекції НАСК “Оранта”. Справа №1164 від 11 квітня 2001 р.

² Див.: Положення Кабінету Міністрів України про порядок і умови проведення обов’язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів. – п.22.

³ Див.: **Курган С.** С 1 октября все водители должны иметь при себе договор обязательного страхования гражданской ответственности владельца транспортного средства // Факты. – 2000. – Вторник, 5 сентября. – С.5.

хувальниками. Страховики, котрі одержали ліцензію на цей вид страхування – як вже зазначалося вище – зобов’язані увійти до складу бюро, як повні або ж асоційовані члени¹.

З метою забезпечення виконання зобов’язань членів МТСБУ, перед страхувальниками і третіми особами при ньому були створені такі централізовані страхові резервні фонди.

Фонд страхових гарантій² – призначений для забезпечення платоспроможності МТСБУ під час взаєморозрахунків з уповноваженими організаціями зі страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів інших держав, із якими це Бюро уклало угоду про взаємне визнання договорів такого страхування та взаємне врегулювання питань стосовно відшкодування збитків, заподіяних транспортними засобами.

Фонд захисту потерпілих у дорожньо-транспортних пригодах (фонд потерпілих) здійснює розрахунки з потерпілими, якщо винного в дорожньо-транспортній пригоді (далі – ДТП) не було встановлено або ж його цивільна відповідальність не була застрахована.

Згідно з пунктом 3 Положення Кабінету Міністрів України “Про порядок і умови проведення обов’язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів”, об’єктом обов’язкового страхування цивільної відповідальності є цивільна відповідальність власників транспортних засобів за шкоду, заподіяну третім особам внаслідок дорожньо-транспортної пригоди, а саме: життю або здоров’ю фізичних осіб, їхньому майну і майну юридичних осіб. Дане визначення певним чином суперечить Закону України “Про страхування”, оскільки в законі об’єкт страхування визначається через поняття майнового інтересу, пов’язаного з обов’язком відшкодувати шкоду. Якщо на території України закони мають найвищу юридичну силу, то цілком очевидно, що підзаконні нормативні акти не повинні їм суперечити, і всі невідповідності повинні бути усунуті.

¹ Див.: Закон України “Про страхування”. – Ст.13 ч.4.

² Див.: Положення Комітету у справах нагляду за страховою діяльністю про централізований страховий резервний фонд страхових гарантій від 12.01.1998 р. // Україна-business. – 1998. – №3 (28 січня).

Важливе значення для страховика має той факт, яким саме транспортним засобом була завдана шкода, і що взагалі розуміється під поняттям транспортний засіб. Згідно з Правилами дорожнього руху, під механічним транспортним засобом розуміється такий транспортний засіб, що приводиться в рух з допомогою двигуна. Поширюється цей термін на трактори, самохідні машини і механізми (крім транспортних засобів, робочий об'єм двигуна яких не перевищує 50 куб. см), а також – тролейбуси та транспортні засоби з електродвигуном потужністю понад 3 кВт¹. Положення Кабінету Міністрів України “Про порядок і умови проведення обов’язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів” дещо деталізує цей перелік, доповнюючи поняття транспортний засіб, яке включає в себе ще й: автомобілі, автобуси, самохідні машини, сконструйовані на шасі автомобілів; мотоцикли всіх типів, марок і моделей, причепа, напівпричепа та мотоколяски.

Практика укладення договорів страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів, як правило, йде по шляху перелічення в конкретному договорі тих транспортних засобів, відповідальність за експлуатацію яких страхується. Та чи інша обставина тільки тоді буде визнана страховим випадком, коли вона передбачатиме відповідальність страхувальника за шкоду, завдану ним при експлуатації транспортного засобу, визначеного в договорі страхування. Якщо ж страхувальник керував іншим транспортним засобом, то при заподіянні шкоди страхова компанія не зобов’язана виплачувати відшкодування потерпілій особі, не дивлячись на те, що з власником транспортного засобу укладений договір про страхування його цивільної відповідальності. Щоправда, можлива й зворотна ситуація, коли за кермом (з відома власника) перебуває інша особа без оформлення передачі прав керування транспортним засобом (наприклад, за кермо автомашини в присутності власника сідає його родич чи знайомий, який має посвідчення водія відповідної категорії). У такому випадку вважається, що автомобіль не вибу-

¹ Див.: “Правила дорожнього руху” – п.1.10. Затвержені постановою Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 р. № 1306.

ває з володіння власника, отже, як власник джерела підвищеної небезпеки, саме він несе відповідальність перед потерпілими особами. Відсутність прав на водіння транспортним засобом у вказаних осіб звільняє страховика від обов'язку відшкодувати шкоду третім особам, в результаті чого він лягає на самого страхувальника.

Отже, на нашу думку, визначення об'єкта страхування цивільної відповідальності слід викласти наступним чином: це майнові інтереси особи, пов'язані з обов'язком відшкодувати шкоду, завдану третім особам, у зв'язку з використанням нею транспортного засобу (засобів), вказаного в договорі страхування відповідальності.

Укладення договору страхування цивільної відповідальності неможливе без визначення переліку страхових випадків, настання яких зумовлює виплату страховиком відшкодування. Страховим випадком вважається дорожньо-транспортна пригода, яка сталася за участю транспортного засобу страхувальника, і внаслідок якої настає його цивільна відповідальність за заподіяну транспортним засобом шкоду майну і здоров'ю третіх осіб. Слід зазначити, що до введення обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів в Україні, у правилах багатьох страхових компаній мало місце дещо інше трактування поняття страхового випадку. Так, страховим випадком вважався факт пред'явлення страхувальникові фізичною чи юридичною особою майнової претензії про відшкодування збитків, завданих страхувальником при веденні своєї застрахованої діяльності майновим інтересам третьої особи¹. Таке визначення страхового випадку, на наш погляд, не можна вважати вірним, оскільки між заподіянням збитків та поданням претензій може пройти значний проміжок часу, що, в свою чергу, ускладнить саму процедуру з'ясування обставин страхового випадку. Саме тому в правилах страхування, а також в самому договорі страхування відповідальності, передбачений

¹ Див.: Коноков Д., Гержа Е. Страхование гражданской ответственности владельцев автотранспортных средств // Страхование дело. – 1997. – Сентябрь. – №9. – С.22.

обов'язок страхувальника повідомити про ДТП у чітко визначений термін.

Як бачимо, поняття страхового випадку в страхуванні цивільної відповідальності власників транспортних засобів – складне і багатогранне. Повне розкриття його змісту неможливе без з'ясування значення окремих термінів, які використовуються при його визначенні.

Так, для ілюстрації, суть поняття дорожньо-транспортної пригоди наводиться в кількох підзаконних нормативних актах. Найбільш повне визначення міститься в Правилах обліку транспортних пригод, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 3 серпня 1993 р. № 595. Згідно з наведеними правилами (п.2), дорожньо-транспортною пригородою вважається пригода, яка сталася з участю хоча б одного механічного транспортного засобу, що перебував у русі, і призвела до загибелі або травмування людей, чи пошкодження одного або кількох транспортних засобів, вантажу, доріг, дорожніх та інших споруд або майна.

Таким чином, можемо виділити ряд ознак, необхідних для визнання події дорожньо-транспортною пригородою, а отже, – і страховим випадком за договором страхування цивільної відповідальності, бо:

По-перше, ця подія повинна відбутися в процесі *руху* транспортного засобу. Якщо шкоди завдано автомобілем у стані спокою, то така подія, відповідно, не є страховою, оскільки автомобіль є джерелом підвищеної небезпеки лише тоді, коли він рухається, а не стоїть з вимкненим двигуном у гаражі чи на стоянці¹.

По-друге, необхідною ознакою дорожньо-транспортної пригоди є наявність *шкоди*. Відомо, що обсяг шкоди, обов'язок відшкодування якої встановлений цивільним законодавством для заподіювача, включає: 1) майнову шкоду, викликану ушкодженням здоров'я або заподіянням смерті фізичним особам; 2) шкоду, завдану майну фізичних та юридичних осіб в результаті його знищення чи пошкодження.

Розглянемо це детальніше:

¹ Див.: Малєн Н.С. Движение без опасности. – М., 1983. – С.4.

1. При заподіянні шкоди здоров'ю, відшкодуванню підлягають витрати на лікування, догляд, придбання медикаментів, протезування і т. ін., втрати в заробітній платі потерпілої особи. У випадку повної чи часткової втрати працездатності, відшкодуванню підлягають втрати в зарплаті, витрати на придбання спеціального обладнання, на перекваліфікацію і т. ін. У разі настання страхового випадку, що призвів до загибелі третіх осіб, відшкодуванню підлягають витрати на поховання. При цьому страхові виплати проводяться незалежно від сум, які повинні виплачуватися за соціальним страхуванням чи договором особистого страхування¹.

2. При заподіянні шкоди майну фізичних і юридичних осіб у вартість страхового випадку можуть бути включені: матеріальний збиток, до якого входить вартість відновлювального ремонту, вартість запчастин (з врахуванням амортизаційного зносу); непрямі витрати (оплата евакуації, зберігання й т. ін.)²; витрати, пов'язанні з рятуванням життя чи майна; викликані страховим випадком витрати на експертизу; витрати на ведення справи у судових органах. Потерпіла особа повинна документально підтвердити всі свої витрати. Що стосується втраченої вигоди, то вона, як правило, страховиком не покривається³.

Однак, у будь-якому разі, відшкодуванню страховиком підлягає лише пряма шкода, заподіяна третій особі під час руху транспортного засобу, за умови, що встановлено причинний зв'язок між рухом транспортного засобу та заподіяною ним шкодою⁴.

¹ Див.: **Галагуза Н.Ф.** Страхование гражданской ответственности владельцев транспортных средств // Юридический мир. – 1997. – Март. – С.17.

² Див.: **Тайнович И.** Рассмотрение убытков по страхованию гражданской ответственности владельцев средств транспорта перед третьими лицами // Страховое дело. – 1999. – № 11. – С.13.

³ Див.: **Кирик Н.** Оценка ущерба при страховании автогражданской ответственности // Страховое дело. – 2000. – № 10. – С.44.

⁴ Див.: Положення Кабінету Міністрів України про порядок і умови проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів. – п.3.

По-третє, дорожньо-транспортна пригода логічно мала б відбутися у визначеному місці, тобто – *на дорозі*. Поняття автомобільної дороги, наведене в Законі України “Про дорожній рух”¹ та Правилах дорожнього руху², означає частину території, в тому числі в населеному пункті, призначену для руху транспортних засобів і пішоходів з усіма розташованими на ній спорудами (мостами, шляхопроводами, естакадами, надземними і підземними пішохідними переходами) та засобами організації дорожнього руху; і обмежену по ширині зовнішнім краєм тротуарів чи краєм смуги відводу. З огляду на це, поняття страхового випадку слід було б викласти в такому формулюванні: “Дорожньо-транспортною пригодою вважається пригода, яка сталася на дорозі (вулично-дорожній мережі) за участю хоча б одного механічного транспортного засобу, що перебував у русі, і призвела до загибелі або травмування людей, чи пошкодження одного або кількох транспортних засобів, вантажу, доріг, дорожніх та інших споруд або майна”.

Відшкодування збитків третім особам проводиться страховиком у межах ліміту відповідальності, передбаченого договором страхування. Ті збитки, які перевищують цей ліміт, відшкодовуються безпосередньо страхувальником. Відзначимо, що у світовій страховій практиці зустрічаються також випадки, коли в договорі страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів встановлюються необмежені ліміти. Зокрема, це стосується Бельгії та Люксембургу. У деяких країнах, таких як: Франція, Ірландія, Великобританія, Фінляндія, Норвегія необмеженими є лише ліміти покриття збитків фізичних осіб внаслідок ушкодження їх здоров'я або заповідання смерті³.

¹ Див.: Закон України “Про дорожній рух” від 30 червня 1993 року. – Ст.21 // Відомості Верховної Ради. – 1993. – № 31. – Ст.338.

² Див.: Правила дорожнього руху, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 р. № 1306. – п.1.10.

³ Див.: **Рогачевский А.** Обязательное страхование гражданской ответственности автомобилистов в странах ОЭСР // Страховое ревю. – 1995. – Январь. – С.36.

Законодавством України визначені мінімально допустимі ліміти відповідальності страховика. У договорі їх повинно бути два: 1) за шкоду, заподіяну внаслідок дорожньо-транспортної пригоди здоров'ю третіх осіб (включаючи смерть), у розмірі 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян на день укладення договору страхування; 2) за шкоду, заподіяну майну третіх осіб, у розмірі 1500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян на день укладення договору страхування. Звичайно, за бажанням сторін договору, дані ліміти можуть бути збільшені. Як правило, все залежить від фінансових можливостей страховальника сплатити страхову премію і фінансових можливостей страховика прийняти ризик на страхування.

Окрім страхової суми, в договорі страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів може встановлюватись умовна чи безумовна франшиза. Її розмір, як правило, сягає до двох відсотків від страхової суми¹.

У силу того, що розглядуваний вид страхування проводиться в Україні в обов'язковому порядку, кожна особа, яка володіє або користується транспортним засобом на законних підставах, зобов'язана укласти договір страхування цивільної відповідальності. Однак невиконання вказаного обов'язку водієм транспортного засобу не може бути підставою для накладення на нього адміністративного штрафу, оскільки це не передбачено самим Кодексом про адміністративні правопорушення. Нові правила дорожнього руху, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 р., також не вимагають від водія обов'язкової наявності чинного договору обов'язкового страхування цивільної відповідальності².

Володільці транспортних засобів не обмежені у праві вибору страховика для укладення договору страхування, однак останній обов'язково повинен володіти відповідною ліцензією.

¹ Див.: Положення Кабінету Міністрів України про порядок і умови проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів. – п.11.

² Див.: Правила дорожнього руху, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 р. № 1306. – п.2.1.

Залежно від того, на території якої держави страхувальникові необхідний страховий захист, страховик може запропонувати укладення звичайного чи додаткового договору.

Звичайний договір укладається з власником транспортного засобу, зареєстрованого в Україні або тимчасово ввезеного на територію України для користування. Дія такого договору поширюється лише на територію України.

Додатковий договір діє на території держав, зазначених у страховому полісі, на умовах, встановлених у цих державах відповідно до угод, укладених Моторним страховим бюро з відповідними уповноваженими організаціями зі страхування відповідальності власників транспортних засобів.

Укладенню договору страхування передують заява страхувальника, в якій зазначаються: тип, марка, державний номерний знак та місце реєстрації транспортного засобу, а також – термін страхування і розмір страхової суми. Страхувальник зобов'язаний дати повні та правдиві відповіді на запитання страховика. Найбільш типовими питаннями є: 1) загальні відомості про страхувальника; 2) характеристика його діяльності; 3) відомості про кваліфікацію водія, стаж, кількість років безаварійної їзди; 4) характер взаємовідносин з іншими страховими компаніями (чи уклалися договори з іншими страховиками, чи застосовувалися щодо страхувальника якісь санкції тощо); 5) відомості про претензії третіх осіб до страхувальника за останній час; 6) умови, на яких страхувальник бажає укласти договір страхування (ліміт відповідальності, розмір франшизи тощо); 7) відомості про транспортний засіб; 8) відомості про страхування самого транспортного засобу.

Після оформлення всіх необхідних документів і досягнення згоди за всіма істотними умовами договору, страхувальник зобов'язаний сплатити страховий внесок. У разі його несплати – договір взагалі не вступає в дію. Щоправда, це не стосується випадків страхування цивільної відповідальності інвалідів. Згідно з законодавством відповідальність інвалідів страхує Моторне страхове бюро, і вони не мають потреби в оформленні

жодних документів. Для пенсіонерів – власників транспортних засобів – передбачені суттєві знижки зі страхових платежів.

Розмір страхового внеску визначається на підставі розрахованих страховиком страхових тарифів, а сам розмір страхового тарифу – виходячи з оцінки страхового ризику, який береться на страхування. Для оцінки страхового ризику страховик повинен мати в своєму розпорядженні відомості¹, які умовно можна поділити на чотири групи: 1) технічну характеристику транспортного засобу, строк його експлуатації, масу, потужність, максимальну швидкість та ін.; 2) умови, в яких експлуатується транспортний засіб; 3) характер використання транспортного засобу; 4) дані про водія: стать, вік, стаж водія тощо.

Дана інформація дозволяє страховику максимально точно визначити розмір страхового внеску для кожного страхувальника. Але, на жаль, в Україні діє дещо спрощений механізм визначення ступеня страхового ризику, а отже, – і розміру страхового внеску, який, на нашу думку, не є досконалим і достатнім. Так, обчислення страхового внеску здійснюється з урахуванням типу транспортного засобу і терміну страхування за фіксованими ставками, встановленими Кабінетом Міністрів України. Перша умова визначається робочим об'ємом циліндрів двигуна транспортного засобу (встановлюється за даними технічного паспорта автомобіля). До числа критеріїв визначення розміру страхового внеску відносять також кількість місць для пасажирів та водія в транспортному засобі чи вантажопідйомність.

Страховик має право запроваджувати систему зменшення страхових внесків для водіїв, які не допускали дорожньо-транспортних пригод (страхових випадків), і навпаки – збільшення платежів для “недисциплінованих”² водіїв. Як надбавки, так і

¹ Докладніше див.: **Куксинский Д.** Проблемы, возникающие в договорах страхования гражданской ответственности владельцев транспортных средств в РФ // *Страховое дело.* – 2000. – № 10. – С.42; **Николаев А.Ю.** Каким хотелось бы видеть закон // *Юридический мир.* – 1997. – Март. – С.22-24; *Основы страховой деятельности.* / Отв. ред. **Т.А.Федорова.** – М., 1999. – С.580-582.

² *Страховое дело.* / Под ред. **Рейгмана Л.И.** – С.302.

знижки не повинні бути більшими 50 відсотків від розміру страхового внеску¹. Зауважимо, що так звані способи впливу на “недисциплінованих” водіїв, які виражаються у підвищенні розміру страхових внесків, у порівнянні із закордонними аналогами є достатньо помірними. Так, наприклад, у Латвії страхова премія збільшується аж до 200% якщо за останні 12 місяців перед укладенням нового страхового договору володілець транспортного засобу скоїв одне чи більше ДТП, або керував транспортним засобом у стані сп’яніння².

Договірні стосунки між страховиком і страхувальником оформляються страховим полісом, в якому повинні бути вказані: назва та адреса страховика, тип, марка транспортного засобу та державний номерний знак, номери двигуна, шасі (кузова), початок та закінчення дії договору, розміри страхового платежу та страхової суми; для страхувальника-юридичної особи – її найменування та адреса; для страхувальника-фізичної особи – прізвище, ім’я та по батькові власника транспортного засобу, домашня адреса, підписи сторін. Крім того, в полісі містяться розділи, які передбачають можливість добровільного страхування транспортного засобу, життя і здоров’я водія та пасажирів.

У разі настання страхового випадку, передбаченого договором страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів, страхувальник зобов’язаний виконувати наступні обов’язки:

- дотримуватись вимог Правил дорожнього руху;
- вживати всіх заходів для запобігання збільшенню збитків;
- надавати потерпілим особам необхідну інформацію для встановлення страхувальника і страховика;
- повідомляти страховика протягом трьох робочих днів про настання страхового випадку, подавати йому письмове пояснення

¹ Див.: Положення Кабінету Міністрів України про порядок і умови проведення обов’язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів. – п.7.

² Див.: Закон об обязательном страховании гражданско-правовой ответственности собственников сухопутных транспортных средств от 13 марта 1997 г. (Латвия) // Страхование ревью. – 1998. – № 3. – С.38-39.

обставин дорожньо-транспортної пригоди, страховий поліс та пред'явити (при потребі) транспортний засіб для огляду та експертизи. Якщо страхувальник з поважних причин не мав змоги виконати зазначених дій, він повинен довести це документально.

Виплата страхового відшкодування здійснюється страховиком особі, на користь якої був укладений договір страхування, або його спадкоємцям, протягом 15 робочих днів з дня отримання страховиком таких документів:

- заяви про виплату страхового відшкодування, в якій повинно бути зазначено: найменування страховика, до якого подається заява; найменування (для юридичної особи), прізвище, ім'я, по батькові (для фізичної особи) заявника, його місцезнаходження або місце проживання; зміст майнової вимоги щодо відшкодування завданих збитків, обставини, якими заявник обґрунтовує свою вимогу, та докази, що їх підтверджують відповідно до законодавства; розмір шкоди; підпис заявника і дата подання заяви;

- довідки від органів внутрішніх справ про обставини скоєння ДТП;

- довідки, що підтверджує розмір майнової шкоди;

- довідки від медичних закладів про термін тимчасової непрацездатності або довідки від спеціалізованих установ про встановлення інвалідності;

- копії свідоцтва про смерть та документа про правонаступництво для спадкоємців.

У разі настання страхового випадку та виплати страхового відшкодування третій особі страховиком в обсязі, більшому ніж 25 відсотків страхової суми, страхувальник, з вини якого була скоєна дорожньо-транспортна пригода, повинен переукласти договір обов'язкового страхування цивільної відповідальності.

Обов'язок страховика відшкодувати шкоду потерпілій особі виникає, безумовно, у випадку, коли єдиною винною особою є страхувальник. Однак можлива й така ситуація, при якій вина учасників дорожньо-транспортної пригоди визнається взаємною. Згідно з п.3 Постанови Пленуму Верховного Суду Укра-

їни №6¹, при наявності вини обох власників джерел підвищеної небезпеки розмір відшкодування визначається адекватно до ступеня вини кожного. На практиці це означає, що названі особи зобов'язані відшкодувати збитки не пропорційно до розміру шкоди, а з врахуванням ступеня їхньої вини у взаємному заподіянні шкоди. Розмір відшкодування може бути визначений за згодою сторін або за рішенням суду. Якщо ж вина сторін визнається взаємною, то їхня відповідальність встановлюється на загальних підставах у відповідності до статті 440 Цивільного кодексу України, тобто – відповідно до заподіяної шкоди. Для страховика це означає, що якщо при обопільній вині страхувальник завдав більше збитків, ніж третя особа – страхувальнику, то він (страховик) відшкодовує третій особі різницю між збитком, завданним страхувальником і третьою особою. Зворотна ситуація страховим випадком не вважається².

Претензії з приводу відшкодування шкоди можуть бути врегульовані до судового розгляду. У такому разі підставою для здійснення страхової виплати буде страховий акт (аварійний сертифікат), який складається страховиком за формою, затвердженою Президією Моторного (транспортного) страхового бюро України від 13.02.1997 р. №27. Цей акт складається на основі документів, що підтверджують факт заподіяння шкоди і погодження між страхувальником, страховиком і потерпілою особою суми відшкодування. Вказаний порядок страхових виплат має місце й тоді, коли розмір збитків незначний і є достатньо підстав для того, щоб вважати факт заподіяння шкоди встановленим. Якщо ж згоди про розмір відшкодування не досягнуто, або неможливо визначити факт настання страхового випадку, спір вирішується в судовому порядку, і підставою для здійснення страхової виплати є рішення суду³.

¹ Див.: Постанова Пленуму Верховного Суду України “**Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди**” №6 від 27.03.1992 р.

² Див.: **Тайнович И.** Вказ. стаття. – С.14.

³ Див.: **Агеев Ш.Р., Васильев Н.М., Катярин С.Н.** Страхование: теория, практика и зарубежный опыт. – М., 1998. – С.77; Страхование

Зауважимо, що договором страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів можуть бути передбачені випадки, коли виплата проводиться безпосередньо страхувальнику. Так, страховик може відшкодувати страхувальнику витрати, пов'язані з розглядом спору в суді, та витрати на експертизу. Експертиза проводиться, як правило, страховиком. Але якщо страховик, страхувальник та вигодонабувач не можуть дійти згоди, то до участі залучаються незалежні експерти, які мають відповідну ліцензію на судово-експертну діяльність¹, повинні визначити не лише розмір шкоди, але й встановити причинний зв'язок у ДТП, тобто володіти необхідними знаннями в проведенні автотехнічної (трасологічної) експертизи².

Страховик здійснює одноразову страхову виплату в разі встановлення потерпілому інвалідності: для I групи – це 100 відсотків, II-ої – 80, III-ої – 60 відсотків від страхової суми. При тимчасовій втраті працездатності за кожен день виплачується 0,2 відсотка страхової суми, але в загальному – не більше 50% від страхової суми. Одноразову виплату страховик також здійснює спадкоємцям померлої внаслідок ДТП третьої особи в межах ліміту страхової відповідальності. Якщо потерпілих осіб кілька, то страховик виплачує зазначені страхові суми кожній із них, але в цілому – не більше п'яти страхових сум. У разі коли загальний розмір шкоди за одним страховим випадком перевищує п'ятикратний розмір страхової суми, відшкодування кожній потерпілій третій особі пропорційно зменшується.

Аналіз сказаного дав нам можливість зробити висновок про те, що страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів – це надійний механізм швидкого і пов-

от А до Я. Под ред. Л.И.Корчевской, К.В.Турбиной. – М., 1996. – С.469.

¹ Див.: Положення Кабінету Міністрів України про порядок і умови проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів. – п.11.

² Див.: **Сенюков А.В.** Экспертная деятельность по оценке ущерба, возникшего в результате ДТП, должна сертифицироваться // Юридический мир. – 1997. – Март. – С.21-22.

ного відшкодування збитків, заподіяних страхувальником третім особам, тобто рушійна сила цивілізованих відносин при розв'язанні проблем, пов'язаних з наслідками ДТП.

Але виникає наступне питання: що робити в тих випадках, коли шкоду було заподіяно невідомим транспортним засобом, або ж її було завдано особою, яка не уклала договору страхування цивільної відповідальності?

Саме для врегулювання таких ситуацій і відшкодування збитків потерпілим особам, в Україні було створене Моторне страхове бюро. Зауважимо, що дане бюро відшкодовує шкоду, заподіяну тільки здоров'ю третьої особи і лише у розмірі 50% від ліміту¹, передбаченого Постановою Кабінету Міністрів України від 27 травня 2000 р. №842. Так, у жовтні 2000 р. до Моторного (транспортного) страхового бюро України звернувся громадянин В.М.Тодоряк стосовно виплати йому страхового відшкодування у зв'язку із втратою матері – громадянки Д.В.Тодоряк, яка загинула внаслідок дорожньо-транспортної пригоди в серпні 2000 р. в с.Остриця з вини водія невстановленого транспортного засобу. На підставі заяви В.М.Тодоряка та всіх необхідних документів, а також після складення аварійним комісаром Чернівецької обласної дирекції НАСК "Оранта" В.Ю.Татаріним страхового акта у березні 2001 р., В.М.Тодоряку було виплачено 4250 грн.² (що складає 50% від суми 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян передбаченої п.3 Постанови Кабінету Міністрів України про порядок і умови проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів).

Моторне страхове бюро компенсує майнову шкоду, викликану ушкодженням здоров'я фізичних осіб або заподіянням смерті у разі:

¹ Див.: Положення Кабінету Міністрів України про порядок і умови проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів. – п.б.

² Див.: Поточне діловодство Моторного (транспортного) страхового бюро України. Справа №26-03/1302 від 20.03.2001 р.

1) коли дорожньо-транспортна пригода мала місце внаслідок керування інвалідом-громадянином України мотоцикляскою або спеціально обладнаним транспортним засобом з розпізнавальним знаком “інвалід”;

2) коли дорожньо-транспортна пригода була скоєна внаслідок викрадення транспортного засобу страхувальника;

3) надання страхувальником свого транспортного засобу працівникам міліції та охорони здоров'я згідно з чинним законодавством;

4) неплатоспроможності страховика – члена Моторного страхового бюро – за його зобов'язаннями згідно з договорами обов'язкового страхування цивільної відповідальності.

Моторне страхове бюро забезпечує відшкодування шкоди й тоді, коли страховий випадок був спричинений транспортним засобом, власник якого застрахував цивільну відповідальність у державі з уповноваженою організацією по страхуванню відповідальності власників транспортних засобів якої Моторне страхове бюро уклало угоду про взаємне врегулювання питань відшкодування шкоди.

Правилами страхування, а також Положенням “Про порядок і умови проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів” передбачені випадки, коли страховик має право відмовити у виплаті страхового відшкодування. Таким правом страховик наділений: 1) у разі заподіяння шкоди здоров'ю водія транспортного засобу, винного у скоєнні дорожньо-транспортної пригоди; 2) у разі пошкодження або знищення будь-якого майна, що знаходилося у транспортному засобі страхувальника, в тому числі й вантажу, а також – самого транспортного засобу; 3) у разі забруднення або пошкодження внаслідок дорожньо-транспортної пригоди об'єктів навколишнього природного середовища; 4) у разі виникнення пожежі поза межами проїзної частини та на прилеглий до неї території; 5) у разі пошкодження або знищення антикварних речей, виробів із дорогоцінних металів, дорогоцінного та напівкоштовного каміння, предметів релігійного культу, колекцій картин, рукописів, грошових знаків, цінних паперів.

Крім того, не можна вважати страховим випадком дорожньо-транспортну пригоду за участю транспортного засобу страхувальника, якщо відповідальність за завдану шкоду не може бути покладена на останнього. Зокрема – це такі випадки, передбачені ст.450 Цивільного кодексу України: а) шкода виникла внаслідок непереборної сили; б) шкода виникла внаслідок умислу потерпілої особи.

Під непереборною силою розуміються надзвичайні, непереборні обставини, такі як: повінь, землетрус та інші природні стихії, які людина не може передбачити і усунути. Тому, слід мати на увазі, що посилення на непереборну силу не береться до уваги, якщо власник транспортного засобу знав чи (відповідно до обставин) повинен був знати про можливе настання стихійного природного лиха і не вжив відповідних запобіжних заходів¹.

Наявність умислу потерпілої особи в будь-якому разі звільняє володільця транспортного засобу від відповідальності. Слід зауважити, що основна складність тут полягає саме в його виявленні. Якщо ж шкода була заподіяна з причини наявності грубої необережності потерпілої особи, то, згідно зі ст.454 ЦК України, суд може взяти це до уваги і зменшити розмір відшкодування шкоди.

Страхувальник не несе відповідальності за шкоду, завдану транспортним засобом, коли останній вибув з володіння поза його волею (в результаті, наприклад, викрадення)². Однак в будь-якому разі обов'язок доказування такого факту лежить на володільці транспортного засобу. Можлива також і ситуація, коли (навіть у випадку протиправного заволодіння транспортним засобом) вина може бути покладена на володільця частково (в дольовому порядку), якщо, наприклад, він не забезпечив належну охорону автомобіля – джерела підвищеної небезпеки³.

¹ Див.: Маленн Н.С. Движение без опасности. – М., 1983. – С.22.

² Див.: Цивільний кодекс України 2001 року. – Ст.1206 п.3.

³ Див.: Постанова Пленуму Верховного Суду України “Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди” №6 від 27.03.1992 р. – п.3, абз.3; Цивільний кодекс України 2001 року. – Ст.1206 п.4.

Якщо в судовому порядку встановлено, що дорожньо-транспортна пригода сталася через незадовільне експлуатаційне утримання автомобільних доріг, вулиць та залізничних переїздів або інші перешкоди у здійсненні руху – страховик виплачує третій особі страхове відшкодування і має право одержати відповідну компенсацію від юридичних та фізичних осіб, винних у створенні таких умов¹.

Запровадження в Україні обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів дозволило їй увійти до всесвітньовідомої міжнародної системи страхування відповідальності автовласників “Зелена карта”. На даний час становище України в цій системі визначається як “перехідне членство”. Повноправним членом вона стане лише з моменту виконання всіх вимог системи (особливо це стосується гарантій відшкодування шкоди, заподіяної іноземним власником транспортного засобу).

Виникнення системи “Зелена карта” було зумовлено кількома причинами. Основна з них, звичайно, – зростання інтенсивності автомобільних перевезень, в тому числі – транскордонних. Внаслідок цього загострилась проблема фінансових гарантій відшкодування шкоди, заподіяної іноземними власниками транспортних засобів. Іншою причиною можемо назвати той факт, що численні дорожньо-транспортні пригоди дуже часто були зумовлені відсутністю уніфікованих правил дорожнього руху і дорожніх знаків. Крім того, потерпілі особи повинні були самостійно стягувати заподіяні їм збитки з власників транспортних засобів. А реалізація прав потерпілої особи на відшкодування шкоди, у свою чергу, в багатьох випадках була ускладнена тим, що винна особа залишала країну ще до того, як їй пред’являлася претензія.

Цією проблемою зайнялась Європейська економічна комісія ще наприкінці 40-х рр.: у травні 1948 року на засіданні робочої групи з проблем законодавства була обговорена пропози-

¹ Див.: Положення Кабінету Міністрів України про порядок і умови проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів. – п.14.

ція про введення в дію системи взаємного визнання страхового покриття цивільної відповідальності при міжнародному автомобільному сполученні. За результатами обговорення, Комітету з внутрішніх перевезень було доручено розробити основні положення міжнародної угоди (Універсального договору), на базі якого могла б функціонувати вказана система (протокол №5 від 25.01.1949 р.)¹.

До 1952 року основні положення системи, яка надалі й отримала назву “Зелена карта”, були сформульовані, і вона вступила в дію з 1 січня 1953 року. Було створено також орган управління системою – Раду Бюро (Council of Bureaux). Її діяльність була заснована на так званому “лондонському зразку угоди”². Таким чином, безпосередньою основою дії системи “Зелена карта” став не багатосторонній договір, а ряд двосторонніх угод між організаціями – членами системи, котрі були укладені на підставі “Лондонського зразку угоди”³.

Основними принципами, якими керується система у своїй діяльності, є:

- а) визнання державою страхового покриття цивільної відповідальності іноземної особи, яка тимчасово перебуває на території даної держави;
- б) передання повноважень із врегулювання збитків страховиком іноземної особи національному страховику держави, на території якої була заподіяна шкода⁴.

Вступ нового учасника до системи можливий лише після виконання ряду таких умов: 1) держава визнає законність сис-

¹ Див.: *Страхование от А до Я*. Под ред. Л.И.Корчевской, К.В.Турбиной. – М., 1996. – С.471.

² Див.: *Александрова Т.Г., Мещерякова О.В.* Коммерческое страхование. – С.99.

³ Див.: *Кадагидзе Д.* Страховое законодательство стран Европейского Союза в области страхования гражданской ответственности владельцев автотранспортных средств // *Страховое право*. – 2000. – № 2. – С.44.

⁴ Див.: *Плешков А.П., Орлова И.В.* Очерки зарубежного страхования. – С.63-65.

теми; 2) національне законодавство повинно містити положення про обов'язкове страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів; 3) поліс “Зелена карта” забезпечує страхове покриття на території іноземної держави – члена системи в рамках законодавства іноземної держави про обов'язкове страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів (п.3.3 ст.3 Статуту Ради Бюро, прийнятого Генеральною Асамблеєю 23.05.1991 року)¹.

У 1995 році Універсальний договір об'єднував 38 держав, включаючи 18 західноєвропейських, 7 близькосхідних, африканських та інших країн, а також – 11 колишніх соціалістичних держав (Албанія, Болгарія, Македонія, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Хорватія, Чехія, Югославія) і дві республіки колишнього СРСР – Естонію і Латвію². На даний час країн-учасниць договору налічується вже більше сорока.

“Зелена карта” є документом, який підтверджує факт наявності страхових гарантій у автовласника стосовно його цивільної відповідальності за шкоду, заподіяну здоров'ю чи майну третіх осіб. Вона має стандартизований розмір 148x210 мм і випускається друком на одній з європейських мов за вибором Бюро конкретної країни.

У випадку наявності збитку на території іноземної держави, він відшкодовується Бюро даної країни, після чого вказане Бюро отримує право виставити рахунок тому Бюро, котре видало страховий поліс.

Слід зазначити, що законодавством різних країн встановлені відмінні ліміти страхового покриття. Так, наприклад, у Німеччині встановлені наступні ліміти страхового покриття за страховими випадками: пов'язані з тілесними пошкодженнями – 580 тис. дол.; з матеріальними збитками – 231 тис. дол. У Швеції за страховими випадками, пов'язаними як з тілесними пошкодженнями, так і з матеріальними збитками – 36 млн. дол.

¹ Див.: **Веретенів А.А., Кузьминов Н.Н.** Таможня и страхование. Справочник. – М., 1999. – С.162-163.

² Див.: **Шинкаренко И.Э.** Страхование ответственности. – С.166-167.

В Україні ж подібні ліміти за додатковими договорами не встановлені. Окремі вказівки з даного приводу можна знайти в Положенні про централізований страховий резервний фонд страхових гарантій, затвердженому наказом Комітету у справах нагляду за страховою діяльністю від 12 січня 1998 р. №1. Зокрема там вказується, що при здійсненні виплати в обсягах, які перевищують суму, еквівалентну п'ятьом тисячам доларів США за одним випадком, має бути поінформована наглядова рада МТСБУ протягом 5-ти робочих днів з дня таких виплат. Рішення про виплату відшкодування за одним страховим випадком в обсязі, еквівалентному понад двадцять тисяч доларів США, приймає Президія МТСБУ.

3.2. Страхування відповідальності перевізника

Страхування цивільної відповідальності перевізника – це складний, капіталомісткий та один із найбільш ризикових видів страхування. У багатьох країнах світу він вже має тривалу історію. Для України страхування цивільної відповідальності перевізника є порівняно новим видом страхування.

Перевізник, як і будь-яка інша особа, в разі заподіяння збитків третім особам, зобов'язаний відшкодувати їх, якщо не доведе відсутність своєї вини. Відповідальність перевізника може бути як деліктною, так і договірною. Деліктна відповідальність виникає в разі заподіяння шкоди особам, з якими заподіювач не перебував у договірних стосунках. Договірна відповідальність перевізника настає за порушення ним умов договору перевезення (пасажирів, вантажу, пошти тощо). У першому випадку порядок притягнення перевізника до відповідальності регулюється загальними нормами глави 40-ї Цивільного кодексу України та іншими нормативно-правовими актами, що конкретизують загальні принципи відповідальності перевізника. У свою чергу, договірна відповідальність врегульовується статтями 362-364 Цивільного кодексу України, нормами окремих

транспортних статутів (кодексів)¹, а також – умовами конкретного договору перевезення.

Страхованням може бути забезпечений захист майнових інтересів перевізника, пов'язаних з ризиком настання як деліктної, так і договірної відповідальності. Тому, на нашу думку, страхування цивільної відповідальності перевізника є не лише необхідним та ефективним інструментом захисту майнових інтересів перевізника, але й забезпечує повне й швидке відшкодування збитків, заподіяних потерпілим особам.

Більшість видів страхування відповідальності перевізника в Україні (окрім страхування відповідальності морського перевізника і виконавця робіт, пов'язаних із обслуговуванням морського транспорту; страхування відповідальності суб'єктів перевезення небезпечних вантажів на випадок настання негативних наслідків при перевезенні небезпечних вантажів² та страхування відповідальності морського судовласника³) здійснюються в добровільній формі. Тому страхувальником може виступати будь-яке транспортне підприємство, створене у передбаченому законодавством порядку, яке займається внутрішніми чи міжнародними перевезеннями та отримало відповідну ліцензію⁴).

Страховиком визнається створена у визначеному законодавством порядку така юридична особа, яка отримала ліцензію на право страхування відповідальності. Якщо ж об'єктом страхування виступають зобов'язання перевізника перед митними органами щодо доставки підакцизних товарів, які переміщу-

¹ Див.: Повітряний кодекс України від 04.05.1993 р. (ст.91-95); Кодекс торговельного мореплавства від 23.05.1995 р. (ст.176-183, 193-194, 202); Статут автомобільного транспорту УРСР від 27.06.1969 р.; Статут залізниць від 06.04.1998 р.; Закон України “Про транспорт” від 10.11.1994 р. (ст.14); Закон України “Про залізничний транспорт” від 04.07.1996 р.

² Див.: Закон України “Про страхування” – Ст.7 п.26.

³ Див.: Там само. – Ст.7 п.32.

⁴ Див.: Закон України “Про ліцензування певних видів господарської діяльності”. – Ст.9, пп.31-33, 35 // Відомості Верховної Ради. – 2000. – №36. – ст.299.

ються транзитом через територію України до митниці призначення, то тоді страхова компанія повинна мати для цього спеціальну ліцензію. Для отримання вказаної ліцензії страховій компанії треба дотриматись ряду вимог: 1) розмір статутного фонду повинен становити не менше 150 тис. ЕКЮ; 2) досвід її страхової діяльності повинен становити не менше двох років (з них – не менше року зі страхування відповідальності); 3) необхідно подати ряд документів¹. У зв'язку із прийняттям у новій редакції 4 жовтня 2001 р. Закону України “Про страхування”, перша вимога виявилась застарілою, оскільки на сьогодні статутний фонд страховика, який займається видами страхування іншими, ніж страхування життя, повинен становити 1 млн. євро². Тому вказана норма повинна бути якнайшвидше адаптована до вимог Закону “Про страхування”.

Об'єктом страхування, враховуючи вищенаведене, можуть бути майнові інтереси перевізника, пов'язані з: 1) відповідальністю за втрату, псування чи пошкодження вантажу за договором перевезення; 2) відповідальністю за шкоду, заподіяну пасажиром та їх багажу під час перевезень; 3) обов'язком відшкодувати шкоду, заподіяну здоров'ю чи майну фізичних осіб, або майну юридичних осіб (тобто страхування цивільної відповідальності перевізника як власника джерела підвищеної небезпеки)³; 4) відповідальністю за забруднення навколишнього середовища. За бажанням страховальника, до договору страхування

¹ Див.: Положення про особливі умови ліцензування страхових організацій для здійснення страхування фінансової відповідальності перевізника. – пп.3-6. / Затверджено наказом Держмиткому, Укрстрахнагляду, Мінтрансу і Мінфіну від 25.07.1996 р.; Положення про порядок надання повноважень гаранта страховим організаціям при наданні митним органам України фінансових гарантій у вигляді страхування фінансової відповідальності перевізника. – пп.4, 5. / Затверджено наказом Держмитслужби України від 17.05.1997 р.

² Див.: Закон України “Про страхування” – Ст.30.

³ Див.: **Плешков А.** Экономическое содержание и назначение страхования гражданской ответственности авиаперевозчика // Страхование дело. – 1999. – № 4. – С.23.

може бути включений ризик настання відповідальності перевізника за шкоду, заподіяну вантажу внаслідок затримки в доставці¹.

Страховий захист поширюється на всіх працівників страхувальника, а також – субпідрядників, якщо у результаті їх недбалості вантаж був пошкоджений, і ця шкода не покривається жодними іншими страховими полісами².

Ліміт відповідальності страховика за договором страхування відповідальності перевізника визначається або за обсягами перевезень та цінністю вантажів, або ж встановлюється залежно від максимально можливих сум претензій, що їх перевізник зобов'язаний буде задовольнити відповідно до чинного законодавства. Зауважимо, що ліміт не залежить від обмежень відповідальності перевізника, встановлених чинним законодавством. Якщо ж мова йде про міжнародні перевезення, то до уваги беруться мінімальні чи максимальні розміри відшкодування шкоди, передбачені конвенціями та двосторонніми міждержавними угодами.

Договір страхування відповідальності перевізника укладається на підставі письмової заяви страхувальника, в якій страховик переважно вимагає вказати: регіон діяльності перевізника; вид вантажу; стаж роботи в якості перевізника; обсяг послуг (кількість перевезень, кількість пасажирських місць, вартість вантажів, що перевозяться) наданих за останній рік; відомості про вид транспортного засобу (повітряне, морське судно тощо); відомості про пілотів, водіїв, капітанів суден (кваліфікація, стаж роботи); інші відомості, які мають суттєве значення для визначення ступеня страхового ризику³. Ця інформація може використовуватись страховиком також і для встановлення тарифних ставок.

Настання страхового випадку, який призвів до втрати, псування чи пошкодження вантажу, затримки його доставки,

¹ Див.: Страхування : Підручник / Наук. ред. С.С.Осадець. – К., 1998. – С.341.

² Див.: Там само. – С.342.

³ Див.: Веретеннов А.А., Кузьминов Н.Н. Таможня и страхование. Справочник. – М., 1999. – С.105.

заподіяння шкоди здоров'ю пасажирів чи інших осіб зумовлює виникнення у страхувальника ряду обов'язків, а саме:

- вжиття всіх можливих заходів для зменшення розміру збитків, включаючи надання першої медичної допомоги і доставку потерпілих осіб в медичні заклади; організація пошуку втраченого вантажу, багажу; евакуація пасажирів, багажу, вантажу в безпечне місце;

- негайне повідомлення, по мірі можливості, про подію компетентних органів;

- інформування страховика про настання події у визначений строк;

- отримання від компетентних органів всіх необхідних документів, які підтверджують факт і характер події.

Невиконання вказаних обов'язків може потягти за собою відмову страховика у виплаті страхового відшкодування або ж зменшення розміру відшкодування (залежно від того, в якій мірі невиконання призвело до збільшення збитків).

Страховик, зі свого боку, має право представляти інтереси страхувальника в суді (господарському суді) з метою врегулювання претензій, пред'явлених страхувальнику вантажовідправниками, пасажирами чи іншими третіми особами, яким було завдано шкоди. Однак виконання подібних дій страховиком автоматично не тягне за собою страхових виплат. Тільки після отримання необхідних документів та при наявності рішення суду, страховик зобов'язаний у визначений договором термін виплатити страхове відшкодування.

Страхове відшкодування виплачується безпосередньо вантажовласникам, пасажирам чи третім (потерпілим) особам, за виключенням випадку, коли після визначення розміру збитків і суми страхового відшкодування страхувальник самостійно компенсує збиток у необхідному розмірі. У правилах страхування завжди чітко окреслено коло осіб, яким страхове відшкодування не може бути виплачено в жодному випадку. Страховик не задовольняє вимоги: 1) осіб, які працюють у страхувальника, або їх спадкоємців про відшкодування шкоди, заподіяної в результаті смерті чи втрати працездатності при виконанні праців-

ником страхувальника трудових обов'язків; 2) працівників страхувальника про відшкодування збитків в зв'язку з пошкодженням, псуванням чи втратою належного їм майна в період його знаходження на застрахованому транспортному засобі при виконанні даними особами своїх службових обов'язків; 3) третіх осіб про відшкодування заподіяних збитків у зв'язку з псуванням, пошкодженням чи втратою майна, прийнятого страхувальником в оренду, лізинг, на прокат чи під заставу¹.

Вищесказане уніфікує умови страхування відповідальності перевізника і поширюється на такі його види: страхування відповідальності авіаперевізника; страхування відповідальності морського перевізника; страхування відповідальності автоперевізника та страхування відповідальності залізниць. Ми змушені одразу визнати, що останній вид страхування відповідальності не отримав в Україні ні законодавчого закріплення, ні навіть практичного застосування. Основна причина цього – монопольний статус залізниць, який склався історично². У деякій мірі розвитку страхування відповідальності залізниць перешкоджає також обов'язкове особисте страхування від нещасних випадків на транспорті. Адже покладаючи на пасажирів обов'язок страхувати життя і здоров'я від нещасних випадків за власний кошт, положення Кабінету Міністрів України “Про обов'язкове особисте страхування від нещасних випадків на транспорті” частково знімає з залізниці тягар відповідальності за шкоду, завдану пасажирам. Не дивлячись на це, сподіваємось, що розвиток ринкової економіки та процеси роздержавлення власності все ж таки змінять ситуацію на краще і дадуть поштовх для розвитку страхування відповідальності залізниць в Україні.

Страхування цивільної відповідальності авіаперевізника.

Згідно із світовою страховою практикою, страхові компанії в рамках страхування відповідальності авіаперевізника на-

¹ Див.: **Плешков А.** Вказ. стаття. – С.24.

² Див.: Страхування : Підручник / Наук. ред. **С.С.Осадець.** – С.344-345.

дають послуги зі страхування наступних видів “авіаційної відповідальності”¹:

- 1) відповідальності експлуатантів повітряних суден та інших літальних апаратів перед третіми особами;
- 2) відповідальності повітряного перевізника перед пасажирами на випадок смерті чи тілесних пошкоджень;
- 3) відповідальності за багаж та ручну поклажу, за вантаж чи пошту;
- 4) страхування відповідальності суб’єктів, що надають агентські послуги з продажу авіаційних перевезень перед авіаперевізниками і пасажирами²;
- 5) цивільної відповідальності аеропортів;
- 6) відповідальності власників та операторів ангарів;
- 7) відповідальності організаторів авіаційних виставок та авіашоу тощо.

З огляду на те, що в Україні авіаційні перевезення є не настільки поширеними, як за кордоном, більшість вітчизняних страхових компаній обмежуються страхуванням:

- 1) відповідальності повітряного перевізника і виконавця повітряних робіт щодо відшкодування збитків, заподіяних пасажиром, багажу, пошти, вантажу, прийнятих для перевезення, іншим користувачам повітряного транспорту та третім особам;
- 2) відповідальності експлуатанта повітряного судна за збитки, які можуть бути завдані ним при виконанні авіаційних робіт.

Поява вказаних видів страхування відповідальності була пов’язана із припиненням існування особистого страхування від нещасних випадків при повітряних перевезеннях. Згідно із Положенням Кабінету Міністрів України про обов’язкове особисте страхування від нещасних випадків на транспорті від 14.08.96 р. особисте страхування від нещасних випадків проводиться на

¹ Шинкаренко И.Э. Страхование ответственности. – М., 1999. – С.136.

² Див.: Положення про сертифікацію суб’єктів, що надають агентські послуги з продажу авіаційних перевезень на території України. – п.4.1. / Затверджено Наказом Міністерства транспорту України 27.12.99 №629 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 7.

всіх видах транспорту, окрім повітряного¹. До 4 жовтня 2001 р. страхування відповідальності повітряного перевізника і виконавця повітряних робіт, а також – страхування відповідальності експлуатанта повітряного судна за збитки, які могли бути завдані ним при виконанні авіаційних робіт, проводились в обов'язковій формі. Згідно з Законом України про внесення змін до Закону України “Про страхування”, вказані види страхування ввійшли до переліку добровільних². Не зважаючи на це, зміст статті 30 Повітряного кодексу України досі вимагає наявності на повітряному судні, яке здійснює перевезення, свідоцтва про страхування відповідальності щодо відшкодування збитків, в тому числі – перед третіми особами. Але оскільки лише Закон України “Про страхування” встановлює обов'язкові види страхування в Україні – в даному разі отримуємо деяку колізію норм. У зв'язку з цим ми вважаємо, що не слід було скасовувати вказаний вид обов'язкового страхування, а, навпаки – зобов'язати страхувати цивільну відповідальність не лише морських та повітряних перевізників, але й залізничних та автомобільних. Це зняло б тягар із пасажирів, які могли б самі визначати, чи потрібне їм взагалі особисте страхування від нещасних випадків на транспорті, бо якщо так, то і обирати самостійно страхову компанію для захисту власного майнового інтересу.

За договором страхування відповідальності перевізника за шкоду, заподіяну пасажиром, їх багажу або вантажу, страхуванню підлягають майнові інтереси перевізника, пов'язані з його обов'язком відшкодувати шкоду, завдану пасажиром чи вантажовласником. За втрату, псування чи пошкодження багажу, вантажу або пошти перевізник відповідає з моменту прийняття їх для перевезення і до видачі одержувачу, а також – за збереження речей. На перевізника може бути покладена відповідальність і за речі, що є у пасажирів, якщо він не доведе відсутність своєї вини. За втрату, нестачу або пошкодження багажу чи

¹ Див.: Положення про обов'язкове особисте страхування від нещасних випадків на транспорті. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 14.08.96 р. №959. - п.1.

² Див.: Закон України “Про страхування” – Ст.6.

речей, які є у пасажира, перевізник несе відповідальність у такому обсязі: 1) за втрату або нестачу багажу, прийнятого для перевезення з оголошеною цінністю – в розмірі оголошеної цінності, а у випадках, коли перевізник доведе, що оголошена цінність перевищує дійсну вартість – в розмірі дійсної вартості; 2) за втрату, пошкодження або нестачу багажу, прийнятого для перевезення без оголошеної цінності, а також речей, які є у пасажира – в розмірі вартості, що не перевищує межі, встановленої відповідним органом державної виконавчої влади за погодженням з Міністерством фінансів України відповідно до меж, встановлених міжнародними угодами про відповідальність при повітряних перевезеннях, учасником яких є Україна¹.

Страхове покриття перелічених ризиків може забезпечити лише той страховик, який отримав ліцензію на страхування відповідальності власників повітряних суден, включаючи відповідальність вантажоперевізника², і є членом Авіаційного страхового бюро³.

У договорі страхування обов'язково повинен бути визначений ліміт відповідальності страховика, який, як правило, визначається, виходячи з кількісного розрахунку всіх пасажирських крісел, передбачених сертифікатом повітряного судна, і повинен відповідати таким нормам⁴. По-перше, за шкоду, заподіяну здоров'ю пасажирів: 1) при виконанні польотів у межах України – з розрахунку еквіваленту 20 тис. дол. США за кожне пасажирське крісло⁵; 2) при виконанні міжнародних польотів – у межах та на умовах, передбачених міжнародними угодами або законодавством країни, на території якої була заподіяна шкода⁶.

¹ Див.: Повітряний кодекс України від 04.05.1993 р. – Ст.93.

² Див.: **Сахар І.** *Обов'язкове авіаційне страхування в Україні. Яким йому бути?* // Україна business. – 1997. – № 27. – С.3.

³ Див.: Повітряний кодекс України від 04.05.1993 р. – Ст.103 абз.2

⁴ Див.: *Страхування: Підручник / Наук. ред. С.С.Осадець.* – С.282-283.

⁵ Конвенція для уніфікації деяких правил, що стосуються міжнародних повітряних перевезень від 12.10.1929 р. (Зі змінами від 28.09.1955 р.). – Ст.22 п.1.

⁶ Докладніше див.: *Справочник по страховому бізнесу / Под ред. Ут-*

По-друге, за шкоду, заподіяну багажу та вантажу – із розрахунку еквіваленту 20 дол. США за 1 кг; за всі речі, що перебувають у пасажирів – у розмірі 400 дол. США.

Таким чином, якщо перевезення здійснюються на території України або між країнами колишнього СРСР та іншими країнами – учасницями “Варшавського договору”, – відповідальність перевізника визначається нормами останнього. Для деяких країн такі ліміти виявились недостатніми, тому вони неодноразово робили спроби їх підвищити. Однак, по суті, жоден із розроблених міжнародних протоколів не набрав необхідну для ратифікації кількість підписів і сили не набрав¹. Як результат, окремі країни визначили власні, переважно вищі, порівняно із загальноприйнятими ліміти. Так, наприклад, у США ліміт відповідальності у випадку загибелі пасажирів складає приблизно 300 тис. дол., у Франції – 100 тис. дол.², у Німеччині – 320 тис. марок³, а в Японії, починаючи з 1992 року, уряд взагалі відмовився від встановлення меж виплат пасажирів, і тому авіакомпанії несуть необмежену відповідальність за спеціальним контрактом⁴.

Страховим випадком при страхуванні відповідальності авіаперевізника визнається факт заподіяння шкоди здоров’ю пасажирів, його багажу, ручній поклажі, а також пошті чи вантажу⁵. Не визнається страховим випадком факт заподіяння шкоди, якщо він відбувся не під час повітряного перевезення. Поняттям повітряного перевезення охоплюється період часу, про-

кина Э.А. – М., 1998. – С.129-130.

¹ Див.: Там само. – С.134.

² Див.: Шинкаренко И.Э. Вказ. праця. – С.141, 147.

³ Див.: Основы страховой деятельности. / Отв. ред. Т.А.Федорова. – С.521.

⁴ Див.: Плешков А. Экономическое содержание и назначение страхования гражданской ответственности авиаперевозчика. – С.26.

⁵ Див.: Положення Кабінету Міністрів України про порядок і умови проведення обов’язкового страхування відповідальності повітряного перевізника і виконавця повітряних робіт щодо відшкодування збитків, заподіяних пасажирів, багажу, пошті, вантажу, прийнятим до перевезення, іншим користувачам повітряного транспорту та третім особам від 13.07.1998. – п.4 // Урядовий кур’єр. – 1998. – № 144-145.

тягом якого пасажир, багаж чи товар знаходяться під охороною перевізника, незалежно від того, чи заподіяння шкоди мало місце на аеродромі, на борту повітряного судна або в будь-якому іншому місці, а також у випадку посадки поза межами аеродрому. Час повітряного перевезення не включає в себе жодного земного, морського чи річкового перевезень, які здійснюються за межами аеродрому. Однак, якщо подібне перевезення здійснюється для виконання договору повітряного перевезення з метою завантаження чи перевантаження, будь-який збиток вважається таким, що відбувся під час повітряного перевезення, доки не буде доведено інше¹.

Після настання страхового випадку потерпілий пасажир чи його спадкоємці можуть пред'явити претензію страховальникові або ж направити її безпосередньо страховикові. Зауважимо, що позов може бути поданий також до інших сторін, які так чи інакше пов'язані з перевезенням, наприклад, агентів, який оформляв замовлення на перевезення².

Збитки потерпілих осіб повинні бути відшкодовані в повному обсязі. Однак страховик відшкодовує збитки, по-перше, лише в межах ліміту, і по-друге, – щодо визначеної кількості пасажирів та їх багажу (вантажу). Все, що не покривається страховиком за договором страхування відповідальності перевізника, відшкодовується самим перевізником. Так, наприклад, якщо пасажир з дозволу авіаперевізника перебуває на борту повітряного судна без квитка або ж у квитку не має вказівки про обмеження відповідальності перевізника, то відповідно до “Варшавського договору”, учасницею якого є Україна, авіаперевізник не може розраховувати на зменшення відповідальності і понесе при настанні страхового випадку повну відповідальність. Страховик, у свою чергу, може відмовити у виплаті страхового відшкодування.

¹ Див.: Конвенція для уніфікації деяких правил, що стосуються міжнародних повітряних перевезень від 12.10.29 р. – Ст.18. (Затверджено Указом Президії ВР СРСР від 09.02.57 р.) // Действующее международное право. Т. 3. – М., 1997. – С. 608.

² Див.: Шинкаренко И.Э. Вказ. праця. – С.144.

Кабінетом Міністрів України визначені наступні випадки, коли страхове відшкодування потерпілим особам взагалі не виплачується:

- за збитки, завдані внаслідок природної втрати вантажу, а також – впливу температури, вологості чи інших особливих умов, які можуть призвести до знищення чи псування вантажу;
- за недостачу вантажу, якщо ціла зовнішня упаковка;
- за пошкодження вантажу черв'яками, гризунами, комахами;
- за збитки, завдані під час доставки вантажу до місця завантаження на повітряне судно і після вивантаження з нього¹.

Страхові компанії можуть на свій розсуд поповнювати наведений перелік. Зокрема в правилах страхування відповідальності авіаперевізника багатьох страхових компаній зазначено, що страховик не виплачує страхового відшкодування, якщо повітряне судно використовувалось не за призначенням, якщо воно знаходилось поза територією, визначеною в договорі страхування, якщо загальна кількість пасажирів перевищує пасажиромістність, зазначену в сертифікаті літака тощо².

Іншим різновидом договору страхування авіавідповідальності є договір страхування цивільної відповідальності авіаперевізника (експлуатанта повітряного судна) перед третіми особами. У цей договір входить більшість норм, вказаних вище, але, разом з тим, він має і свої особливості.

Перш за все, різниця полягає в колі застрахованих осіб. На відміну від попереднього договору, де застрахованими виступають пасажир та вантажовласники, в договорі страхування відповідальності авіаперевізника перед третіми особами застрахованими

¹ Див.: Положення Кабінету Міністрів України про порядок і умови проведення обов'язкового страхування відповідальності повітряного перевізника і виконавця повітряних робіт щодо відшкодування збитків, заподіяних пасажиром, багажу, пошти, вантажу, прийнятим до перевезення, іншим користувачам повітряного транспорту та третім особам від 13.07.1998 р. – п.8.

² Див.: Страхование от А до Я. Под ред. Л.И.Корчевской, К.В.Турбиной. – С.442.

виступають будь-які, наперед не визначені треті особи.

Важливо встановити вірне розуміння поняття треті особи, оскільки чинне цивільне законодавство не наводить такого визначення. На наш погляд, до числа третіх осіб належать: особи, які не є учасниками договору авіаційного страхування; пасажир; сам страхувальник; а також фізичні та юридичні особи, які виступають від його імені.

Під збитком при страхуванні відповідальності перед третіми особами розуміють смерть, тілесне пошкодження; або збиток, завданий майну третіх осіб на поверхні землі і поза повітряним судном в результаті фізичної дії корпусу судна або особи чи предмета, що випали з нього¹.

Ліміти відповідальності страховика визначаються, виходячи з норм Римської конвенції (Конвенція про збитки, завдані іноземними повітряними суднами третім особам на поверхні, вступила в силу в СРСР 20.07.1982 року) і залежать від маси повітряного судна страхувальника. Вітчизняне страхове законодавство передбачає дві групи лімітів при внутрішніх польотах: 1) для договорів, укладених зі страхувальниками-перевізниками; 2) договорів, укладених зі страхувальниками-експлуатантами повітряних суден. У першому випадку ліміт відповідальності страховика може становити² від 200.000 грн. (для повітряного судна з максимальною злітною масою до 2.000 кг) до 20.000.000 грн. (для повітряного судна з максимально допустимою злітною масою понад 100.000 кг).

Для договорів, укладених із експлуатантами повітряних суден, Положенням Кабінету Міністрів України “Про порядок і умови проведення обов’язкового страхування відповідальності

¹ Див.: **Шахов В.В.** Страхування: Учебник для вузов. – М., 1997. – С.178.

² Див.: Положення Кабінету Міністрів України про порядок і умови проведення обов’язкового страхування відповідальності повітряного перевізника і виконавця повітряних робіт щодо відшкодування збитків, заподіяних пасажиром, багажу, пошти, вантажу, прийнятим до перевезення, іншим користувачам повітряного транспорту та третім особам. – п.6.3.

експлуатанта повітряного судна за збитки, які можуть бути завдані ним при виконанні авіаційних робіт” також передбачені подібні ліміти, проте якщо маса повітряного судна більше 6.000 кг, то ліміт відповідальності страховика повинен становити не менше 1.000.000 грн. збитки третіх осіб (не покриті лімітом) відшкодовуються страховальником.

Перелічені вимоги поширюються лише на внутрішні польоти (в межах території України). Якщо ж українське повітряне судно завдасть шкоди третім особам на території іншої держави, то, зрозуміло, буде застосовуватись законодавство тієї країни. Більше того, в багатьох країнах світу експлуатація іноземних повітряних суден без страхування цивільної відповідальності авіаперевізника за спричинення шкоди третім особам не поверхні землі взагалі не допускається, а розмір страхової суми сягає 1 млрд. доларів¹.

Страхування відповідальності морського перевізника та судновласника.

Морське страхування – один із найдавніших видів страхування, який має свої багатовікові традиції: спочатку воно стосувалося лише суден і вантажів, що перевозились морем, а пізніше охопило й страхування відповідальності власників суден. В Україні морське страхування, а особливо – страхування відповідальності судновласників та морських перевізників, щойно починає розвиватися.

У залежності від того, на якій території здійснюються морські перевезення, їх прийнято поділяти на каботажні та міжнародні. На каботажні перевезення поширюється дія норм вітчизняного законодавства. Основним нормативним актом в цій сфері виступає Кодекс торговельного мореплавства України, який містить окремий розділ VIII – “Морське страхування”. При міжнародних перевезеннях застосовуються норми міжнародних конвенцій або ж законодавство країни, де перебувало морське судно (зокрема – при заподіянні шкоди третім особам).

¹ Див.: Шинкаренко И.Э. Вказ. праця. – С.138.

Згідно з переліком, наведеним у ст.242 Кодексу торговельного мореплавства України (далі – КТМУ) та ст.7 Закону України “Про страхування”, до видів морського страхування належать: 1) страхування відповідальності морського перевізника та виконавця робіт, пов’язаних із обслуговуванням морського транспорту, щодо відшкодування збитків, завданих пасажиром, багажу, пошти, вантажу, іншим користувачам морського транспорту та третім особам; 2) страхування засобів водного транспорту; 3) страхування відповідальності морського судновласника. У зв’язку з цим, ризики, які існують при страхуванні відповідальності судновласників та морських перевізників, ми умовно можемо поділити на наступні групи:

1. *Ризики, пов’язані із ушкодження здоров’я та заподіяння смерті.*

2. *Ризики, пов’язані із заподіянням шкоди майну третіх осіб.* Відшкодуванню у цій групі підлягають збитки за загибель чи втрату: а) інших суден внаслідок зіткнення з вини застрахованого судна; б) вантажів, багажу на борту судна; в) особистих речей членів команди, пасажирів та інших осіб (страховиком не задовольняються претензії, висунуті в зв’язку з втратою готівки, документів, дорогоцінного металу чи каміння, цінних паперів тощо¹); г) будь-яких інших об’єктів на воді, суші чи в повітрі.

3. *Ризики, пов’язані із заподіянням шкоди навколишньому природному середовищу*². Тут КТМУ зазначає, що власник судна, який перевозить наливом як вантаж понад 2000 тонн нафти, повинен застрахувати або іншим способом забезпечити свою відповідальність за шкоду, заподіяну забрудненням навколиш-

¹ Див.: Шинкаренко И.Э. Страхование ответственности. – С.120.

² Умови відповідальності та умови страхування відповідальності власників танкерів визначаються: Міжнародною конвенцією про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою, прийнятою в Брюсселі 29.11.1969 р.; Конвенцією про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою в результаті розвідки і розробки мінеральних ресурсів морського дна (17.12.76 р.) та ін. – Див.: Страхование. – М., 2000. – С.97.

нього середовища¹.

Особливістю даного виду відповідальності є її обмежений характер. Максимальний розмір відповідальності судновласника, згідно ст.308 КТМУ, значно перевищує загальні межі, встановлені ст.352 КТМУ, і становить 3 млн. SDR для судна місткістю 5.000 реєстрових тонн. Для судна більшої місткості межа відповідальності збільшується на 420 SDR за кожну додаткову одиницю місткості². Special Drawing Rights (у перекл. з англ. означає “Спеціальні Права Запозичення”) – міжнародні розрахункові та резервні кошти. Були випущені в 1969 р. у відповідності з рішенням Міжнародного валютного фонду з метою створення механізму регулювання міжнародної ліквідності, який би не залежав від економічної політики і стану платіжного балансу окремих держав. SDR не мають власної вартості, їх вартість визначається через ринкову вартість п’яти валют і змінюється в залежності від курсових співвідношень³.

Додаткове обмеження стосується позовної давності для вимог про відшкодування шкоди, заподіяної забрудненням. Строк позовної давності обмежується шістьма роками з моменту настання події, що спричинила забруднення⁴.

4. *Ризики, які виникають з претензій компетентних органів (портових адміністрацій, митниць тощо)*⁵. Відшкодовуються витрати на видалення уламків судна (подібні операції можуть виявитись дорожчими за вартість самого судна⁶), штрафи за порушення митного чи імміграційного законодавства, ви-

¹ Див.: Кодекс торговельного мореплавства України від 23.05.1995 року. – Ст.309.

² Див.: **Вишне夫斯基 А.** Гражданско-правовая ответственность за загрязнение моря нефтью // Юридический вестник. – 2000. – № 3. – С.103.

³ Див.: **Ефимов С.Л.** Энциклопедический словарь. – М., 1996. – С.412.

⁴ Див.: Кодекс торговельного мореплавства України. – Ст.390.

⁵ Див.: **Сушко В.А.** Страхование. Словарь-справочник. – М., 1999. – С.200-201.

⁶ Див.: Страхование от А до Я. Под ред. **Л.И.Корчевской, К.В.Турбиной.** – С.457.

трати при накладенні на судно карантинного режиму.

5. *Ризики за особливими видами договорів* – мається на увазі обов'язок оплатити рятувальні договори та договори буксирування, договори перевезення пасажирів і т. ін.

6. *Ризики судновласника*¹. Як правило, в договір страхування включаються умови про те, що страховик зобов'язаний відшкодувати витрати судновласника на попередження збитків, зменшення чи визначення розміру збитків, витрати на експертів, адвокатів, судові витрати².

Страхувальниками за договором страхування можуть виступати юридичні та фізичні особи: як власники морських суден, так і організації, які займаються вантажними та пасажирськими перевезеннями (орендарі, фрахтувальники).

Страховиками можуть бути юридичні особи, створені у визначеному законодавством порядку, які отримали ліцензію на право займатися страхуванням морських ризиків. Крім того, згідно з Законом України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань страхування” від 21 жовтня 1997 року, страховики, яким дозволено укладати договори морського страхування зі страхувальниками-резидентами та договори обов'язкового страхування пасажирів від нещасних випадків, що виникають під час морського перевезення, зобов'язані вступити до Морського страхового бюро³.

Після настання страхового випадку, передбаченого договором страхування, страховик зобов'язаний у встановлений термін виплатити страхове відшкодування. Збитки відшкодовуються страховиком лише у межах ліміту відповідальності. Однак витрати, здійснені страхувальником для врятування людей та майна, запобігання чи зменшення збитків, відшкодовуються страховиком незалежно від того, що вони разом із відшкодуван-

¹ Див.: Закон України “Про страхування” – Ст.7 п.32.

² Див.: Страховое акционерное общество “Ингосстрах”. 1947-1997. Исторический очерк. – М., 1997. – С.92.

³ Див.: Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань страхування” від 21.10.1997 р. – п.2 // Відомості Верховної Ради. – 1998. – № 2. – Ст.5.

ням збитків можуть перевищити страхову суму. Крім того, згідно з Кодексом торговельного мореплавства України (ст.268), страховик відповідає за збитки, заподіяні кількома страховими випадками, що трапились послідовно один за одним, – навіть за умови, що загальна сума таких збитків перевищить страхову суму. Вважаємо, що дана норма зумовлює виникнення цілого ряду питань, відповіді на які кодекс не містить. Можливо, виходом з такої ситуації було б внесення до ст.268 Кодексу торговельного мореплавства України доповнення такого змісту: “У разі надання страховиком покриття, більшого, аніж це передбачено договором страхування, він має право стягнути зі страхувальника різницю в порядку суброгації”.

Нормативними актами, а також умовами договору страхування відповідальності морського перевізника, передбачаються події, які не визнаються страховими випадками. У зв’язку з цим, страховиком не відшкодовуються збитки, які виникли внаслідок:

- наміру або грубої необережності страхувальника, відправника, одержувача, а також їх представників (ст.256 КТМУ);
- природних властивостей самого вантажу або неналежного упакування (ст.258 КТМУ);
- відправлення судна в неморехідному стані (ст.257 КТМУ);
- дії ядерного вибуху, радіації (ст.260 КТМУ);
- різного роду воєнних дій або військових заходів та їх наслідків, заволодіння силою, піратських дій, народних заворушень, локаутів, страйків, а також: конфіскації, реквізиції, арешту або знищення судна чи вантажу на вимогу військових або цивільних властей (ст.261 КТМУ).

При міжнародних морських перевезеннях відповідальність судновласників здебільшого визначається міжнародними правилами. При цьому слід зазначити, що вантажні та пасажирські перевезення регулюються багатьма правилами. Так, наприклад, для вантажних перевезень застосовуються умови: Гаагсь-

ких правил, прийнятих у 1924 р. в місті Брюсселі; Гагських правил Вісбі, підписаних у 1966 р.; Гамбурзьких правил, прийнятих у 1978 р. Усі названі угоди в цілому мають загальний характер. Різниця полягає в обмеженнях відповідальності і розмірах виплат. На даний час Правила Гааги-Вісбі¹ ратифіковані 22-ма державами. Ці правила застосовуються у випадках, коли²: 1) перевезення регулюється коносаментом або іншим, подібним до нього, товаророзпорядчим документом; 2) перевезення здійснюється з країни у країну, з якою укладений контракт; 3) у контракті є застереження про межу відповідальності за одне судно. Правилами передбачається обмеження відповідальності судновласника 666,67 SDR за одне місце або 2 SDR за 1 брутто кг пошкодженого або загубленого вантажу.

Обмеження відповідальності морського перевізника за фізичну шкоду, заподіяну здоров'ю пасажирів, працівників та третіх осіб, визначаються Афінською та Лондонською конвенціями. Згідно з Афінською конвенцією (1929 р.), за смерть чи тілесне пошкодження перевізник несе відповідальність у розмірі 700 тис. зол. франків (умовна валюта) за одного пасажирів. Лондонська конвенція, прийнята в 1974 р., передбачає встановлення такого, поданого нижче, ліміту відповідальності у зв'язку зі смертю чи тілесними пошкодженнями людей (за виключенням пасажирів):

- 1) для суден, тоннаж яких не перевищує 500 т – 333.000 SDR;
- 2) для суден, тоннаж яких перевищує 500 т, за кожну тону:
 - а) від 501 до 3.000 т. – 500 SDR,
 - б) від 3.001 до 30.000 т. – 333 SDR,
 - в) від 30.001 до 70.000 т. – 250 SDR і т.д.

Враховуючи наведені ліміти, страхові компанії відповідно встановлюють свої ліміти відповідальності у договорах.

Страховання відповідальності судновласників є винятковим видом страхування. Основна маса ризиків з цього виду страхується товариствами взаємного страхування, які назива-

¹ Див.: Основы страховой деятельности. / Отв. ред. Т.А.Федорова. – С.507-508.

² Див.: Страхування : Підручник / Наук. ред. С.С.Осадець. – С.346.

ються асоціаціями або клубами взаємного страхування. Страховим компаніям дуже важко конкурувати із клубами, оскільки останні здебільшого оформляють страхування без обмеження суми зобов'язань. У зв'язку з цим, страхові виплати іноді сягають кількох мільярдів доларів США.

Характерною ознакою діяльності клубів є їх безприбутковість¹. Вони створюються з метою надання своїм членам надійного страхового захисту². Як правило, такий страховий захист поширюється лише на ті ризики, які неможливо застрахувати в системі комерційного страхування, тобто – на традиційних страхових ринках.

Вперше товариства взаємного страхування виникли в Англії після 1720 року, а на даний час у світі діє близько 70 клубів: переважно – в Англії, Швеції, Норвегії, США³. Шістнадцять провідних клубів, на долю яких припадає близько 90% страхування світового вантажотоннажу, входять у “Міжнародну групу асоціацій клубів взаємного страхування Р & І”. Між членами групи діють угоди про перестраховання. Безперечним лідером цієї групи є Бермудська асоціація взаємного страхування судновласників Сполученого Королівства Великобританії та Північної Ірландії⁴.

Страхування відповідальності автоперевізника.

Договір страхування відповідальності автоперевізника укладається з автотранспортною організацією на випадок виникнення збитків, пов'язаних з експлуатацією автотранспорту як засобу перевезення та обумовлені претензіями про компенсацію завданої шкоди зі сторони осіб, які уклали із перевізником договір на перевезення вантажу⁵. Відповідальність автоперевізника за втрату, нестачу, псування або пошкодження вантажу, взятого

¹ Докладніше див.: **Пацурія Н.Б.** Правове регулювання страхової діяльності в Україні. – Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2001. – С.12-13.

² Див.: **Страхование от А до Я.** – С.458-459.

³ Див.: **Шахов В.В.** Страхование: Учебник для вузов. – С.179.

⁴ Див.: **Шелехов К.В., Бігдаш В.Д.** Страхування. – К., 1998. – С.226.

⁵ Див.: **Страхование (конспект лекций).** – М., 2000. – С.99-100.

на перевезення в межах України, регулюється Цивільним кодексом України, Статутом автомобільного транспорту України, а також самим договором перевезення вантажу.

Укладення договору страхування відповідальності із перевізниками, які займаються внутрішніми перевезеннями (в межах території України), здійснюється на загальних підставах, висвітлених нами на початку підрозділу 3.2. Щоправда, страховик при розробці умов страхування повинен враховувати особливості притягнення автоперевізника до відповідальності, які визначені відповідними нормативними актами (наприклад, випадки звільнення автоперевізника від відповідальності, порядок нарахування пені за несвоєчасну доставку та ін.).

Якщо ж автотранспортна організація займається міжнародними перевезеннями, то страховий захист будується згідно з міжнародними конвенціями, зокрема Конвенцією про договір міжнародних перевезень вантажів по шляхах, підписаною в 1956 році із змінами, внесеними Протоколом від 5 липня 1978 року; Митною конвенцією про перевезення вантажів із застосуванням книжки МДП від 14.11.1975 року та ін. Перша Конвенція вступила в дію у колишньому СРСР 1 серпня 1986 року, а друга – стала обов'язковою для України з 15 липня 1994 року¹.

У відповідності як з внутрішнім національним законодавством, так і нормами міжнародного права перевізник несе відповідальність за повну чи часткову втрату вантажу або його пошкодження з моменту прийняття вантажу до перевезення і до моменту здачі його відповідним особам, а також – за прострочення в доставці. Протокол про Договір міжнародних перевезень вантажів по шляхах від 5 липня 1978 р. встановлює обмеження відповідальності автоперевізника у розмірі 8,33 SDR за 1 кг пошкодженого чи втраченого вантажу.

Встановлення розміру страхової премії за договором страхування залежить від багатьох факторів: розміру ліміту відповідальності страховика, об'єму двигуна транспортного засобу,

¹ Див.: Закон України "Про участь України у Митній конвенції про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням книжки МДП" від 15.07.1994 р. // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 33. – Ст.307.

вартості транспортного засобу, строку його експлуатації, кількості місць, вантажопідйомності, а також рівня професійної майстерності водія¹. Більшість страхових компаній вираховують річні ставки премії, виходячи з обсягу річного збору платежів за перевезення². Такий метод вважається найбільш ефективним, оскільки інші показники не дають можливості максимально повно визначити ступінь ризику, а отже – і розмір плати за його страхування.

Договір страхування відповідальності автоперевізника може бути укладений як із звичайними страховими компаніями, що більш поширено в Україні, так і з міжнародними асоціаціями взаємного страхування транспортних перевізників, які досить розповсюджені за кордоном. Найбільш знаною і значною серед них є асоціація “ТТ Клуб” (Лондон)³.

Перелік ризиків, які беруться на страхування, переважно є стандартним і включає в себе:

1. *Відповідальність автоперевізника за пошкодження, псування чи загибель вантажу при перевезенні і за непрямі збитки, які виникли внаслідок таких обставин.*

2. *Відповідальність автоперевізника за помилки та недоліки в роботі його працівників.* Об’єктом страхування тут виступають майнові інтереси перевізника, пов’язані з невиконанням чи неналежним виконанням умов договору перевезення. Сюди включається відповідальність за прострочення в доставці, за видачу вантажу особі, яка не мала відповідних на це повноважень тощо.

3. *Відповідальність автоперевізника перед митними органами.* Згідно з умовами страхування, страховик покриває відповідальність автоперевізника перед митними органами у зв’язку з порушенням митного законодавства відповідних країн⁴. Ліміт відповідальності страховика встановлюється, як пра-

¹ Див.: **Сербиновский Б.Ю., Гарькуша В.Н.** Страховое дело. – С.234.

² Див.: **Страхование от А до Я** /Под ред. **Л.И.Корчевской, К.В.Турбиной.** – С.479.

³ Див.: **Шихов А.К.** Страхование: Учебное пособие. – М., 2000. – С.397.

⁴ Див.: **Веретенев А.А., Кузьминов Н.Н.** Таможня и страхование. – С.110-115.

вило, в межах 50.000 дол. США¹.

4. *Відповідальність перед третіми особами у випадках заподіяння шкоди вантажем.* Страхуванням покривають збитки третіх осіб, які виникли при вивантаженні, падінні, вибухові вантажу.

Умовами договору страхування відповідальності автоперевізника обов'язково передбачаються випадки, коли страховик не відшкодовує шкоди. Не покривається відповідальність, яка виникла внаслідок: навмисних дій чи грубої необережності страхувальника; експлуатації несправного транспортного засобу; перевезення контрабандних вантажів; перевезення цінних вантажів (злитків дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння та ювелірних виробів, цінних паперів, витворів мистецтва тощо); прийняття міжнародних актів, які стосуються порядку ввезення, вивезення чи транзиту товарів, що вступили в дію після прийняття перевізником вантажу до перевезення².

Дія договору страхування поширюється лише на ті території і напрямки, які визначені в страховому полісі. Тому, якщо територія або напрямки змінюються без погодження зі страховиком, він може відмовитись відшкодувати збитки третіх осіб, завдані їм поза територією, передбаченою договором.

3.3. Страхування відповідальності при наданні професійних послуг

Як і більшість видів страхування відповідальності, страхування відповідальності при наданні професійних послуг в Україні знаходиться ще на етапі становлення (надалі, враховуючи усталену страхову практику, будемо послуговуватись поняттям страхування професійної відповідальності). Поява даного виду страхування на страховому ринку України була зумовлена декількома причинами. Основна серед них – відсутність дієвого механізму компенсації шкоди потерпілим, заподіяної їх здоров'ю чи майну особами, які займаються професійною діяль-

¹ Див.: Митна конвенція про перевезення вантажів із застосуванням книжки МДП від 14.11.1975 р.

² Див.: Шинкаренко И.Э. Страхование ответственности. – С.184.

ністю. До категорії цих осіб належать: юристи (адвокати, нотаріуси), лікарі, аудиторі, ріелтери¹, брокери, експерти (оцінювачі², реєстратори³, проектувальники⁴), охоронці, інженери, архітектори та ін.

Необхідність широкого запровадження цього виду страхування в Україні зумовлена тим, що практично ніхто не застрахований від помилок чи недоглядів при виконанні професійних обов'язків, а шкода, заподіяна в результаті таких помилок, підлягає обов'язковому відшкодуванню. При цьому заподіяна клієнтам шкода може бути досить значною. До безумовних позитивних результатів страхування професійної відповідальності можна віднести також формування позитивного іміджу і захист ділової репутації професіоналів. Наявність полісу страхування відповідальності є додатковим фактором, який формує впевненість потенційних клієнтів у фінансовій стабільності та незалежності спеціаліста⁵. Зауважимо, що в багатьох західних країнах здійснення професійної діяльності без наявності договору страхування професійної відповідальності взагалі заборонено⁶.

Особливість досліджуваного нами виду страхування від-

¹ Див.: Справочник по страховому бізнесу / Под ред. Уткина Э.А. – С.103-112.

² Див.: Закон України “Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні” від 12.07.2001 р. – Ст.29,30 // Урядовий кур’єр. – 2001. – № 164.

³ Див.: **Волков И.** Страхование ответственности регистраторов: практика заключения договора страхования и урегулирования претензий // Страховое ревю. – 1998. – № 5. – С.26-28; **Король Д.** Опыт взаимодействия регистратора со страховой компанией // Страховое ревю. – 1998. – № 5. – С.25-26.

⁴ Див.: **Абелев М., Махова И.** Страхование проектной документации для строительства и страхование ответственности проектировщиков // Страховое ревю. – 2000. – Сентябрь. – С.5-8.

⁵ Див.: **Зайкин Ю.** Страхование профессиональной ответственности аудиторов и юристов // Предпринимательство, хозяйство и право. – 2000. – № 11. – С.47.

⁶ Див.: Страхование от А до Я. Под ред. Л.И.Корчевской, К.В.Турбиной. – С.501.

повідальності полягає в тому, що об'єктом страхування тут виступають майнові інтереси, пов'язані з обов'язком професіонала відшкодувати прямі матеріальні збитки, завдані третім особам у результаті наданих ним професійних послуг¹. У даному разі важливо, на нашу думку, чітко окреслити коло цих третіх осіб. По-перше, професіонал несе відповідальність перед своїми клієнтами (пацієнтами), з якими перебуває (перебував) у договірних стосунках. По-друге, в окремих випадках він може бути притягнутий до цивільної відповідальності за шкоду, заподіяну внаслідок надання професійних послуг особам, з якими не перебував у безпосередніх правовідносинах². Законодавство багатьох розвинутих країн зобов'язує професіонала відшкодувати шкоду і їм. Вітчизняне законодавство дану проблему, на жаль, не врегулює. Слід додати, що саме відсутність належної правової бази та неможливість у багатьох випадках отримання компенсації від заподіювача шкоди є основною причиною незатребуваності всіх без виключення видів страхування відповідальності, в тому числі – й страхування професійної відповідальності.

За договором страхування професійної відповідальності можуть бути застраховані дві групи ризиків. По-перше, ті, що пов'язані з можливістю заподіяння шкоди здоров'ю третім особам: такі ризики виникають в роботі лікарів, фармацевтів тощо. По-друге, можуть страхуватися ризики в професійній діяльності архітекторів, інженерів-будівельників, юристів, журналістів тощо, пов'язані з ймовірними майновими збитками від неякісного виконання обов'язків.

Певний час після появи на вітчизняному страховому ринку страхування професійної відповідальності здійснювалось у добровільній формі. З прийняттям у новій редакції в жовтні 2001 р. Закону України "Про страхування", страхування професійної відповідальності осіб, діяльність яких може заподіяти шкоду третім осо-

¹ Див.: Поточне діловодство Чернівецького міського відділення НАСК "Оранта". Договір страхування професійної відповідальності приватного нотаріуса С.М.Іванової від 19.07.2001 р. – п.1.

² Див.: **Квачев Ю.** Строительно-монтажные риски: твори, выдумывай, пробуй // Страховое дело. – 1997. – Август. – С.26-27.

бам, проводиться в обов'язковому порядку¹. Однак перелік осіб, професійна відповідальність яких підлягає обов'язковому страхуванню, Кабінет Міністрів України ще не затвердив.

Укладення договору страхування професійної відповідальності здійснюється на підставі заяви страхувальника. Разом із заявою, страхувальник зобов'язаний надати кваліфікаційний сертифікат (свідоцтво), ліцензію (дозвіл) на здійснення професійної діяльності, якщо наявність таких передбачена законодавством. Після цього сторони повинні узгодити всі істотні умови договору. До таких умов належать: розмір страхових внесків (премій), перелік страхових випадків, розмір ліміту відповідальності страховика та строк дії договору страхування.

Ставка премії, яку зобов'язаний сплатити страхувальник, залежить, як правило, від декількох факторів: страхової суми (ліміту відповідальності страховика), виду професії, віку страхувальника (та його працівників), рівня кваліфікації, стажу роботи, загальної кількості працівників тощо². Зауважимо, що основна ставка може бути і збільшена, зокрема, якщо в попередні роки мали місце неодноразові виплати страхового відшкодування³.

Для страхувальників, які безперервно страхували відповідальність протягом двох, трьох і більше років і за укладеними ними договорами страхове відшкодування не виплачувалось, річна сума страхових платежів може зменшуватись відповідно на 10, 15 і 20%. У разі одноразової сплати премій за рік, страхувальникові, як правило, надається знижка в розмірі 10% від суми обчислених платежів⁴. Зворотна ситуація спостерігається при страхуванні професійної відповідальності проектувальників промислових та громадських споруд. Так, із збільшенням строку дії договору страхування збільшується ймовірність настання

¹ Див.: Закон України “Про страхування” – Ст.7 п.27.

² Див.: **Базилевич В.Д., Базилевич К.С.** Страхова справа. К., 1997. – С.110-111.

³ Страховое дело в вопросах и ответах. Учебное пособие. Составитель **М.И.Басаков.** – Ростов-на-Дону, 1999. – С.337.

⁴ Див.: **Кашенко О.Л., Борисова В.А.** Соціально-економічні основи страхування: Навчальний посібник. – Суми, 1999. – С.71.

страхового випадку, тому розмір страхового внеску також постійно збільшується¹.

Одним із найважливіших пунктів договору страхування професійної відповідальності є перелік страховик випадків, в разі настання яких у страховика виникає обов'язок виплатити страхове відшкодування. Ми цілком поділяємо думку С.Зацепіної, яка під страховим випадком розуміє виникнення обов'язку професіонала відшкодувати шкоду, заподіяну при вчиненні ним професійних дій, які суперечать чинному законодавству, якщо такий обов'язок визначений рішенням суду, що вступило в силу². Відповідно до цього, вчинення професіоналом дій, які суперечать законодавству, само по собі ще не є підставою для відшкодування заподіяних унаслідок цього збитків³. Якщо б страховою подією визнавалася сама помилка чи недогляд професіонала, то страхування вже допущеного порушення прямо підпадало б під дію статті 29 Закону України "Про страхування", відповідно до якої договір страхування був би визнаний недійсним. Саме тому, враховуючи складність визначення страхового випадку, в договорі страхування професійної відповідальності слід вказувати, що страховик задовольняє всі позови, які були подані лише в період дії договору. При цьому не має значення, коли страхувальник припустився необережності, що зумовила подання позову – під час дії полісу чи раніше⁴. Аналогічна система визначення страхового випадку діє і в багатьох

¹ Див.: **Абелев М., Махова И.** Страхование проектной документации для строительства и страхование ответственности проектировщиков. – С.8.

² Див.: **Зацепина С.А.** Гражданско-правовая ответственность нотариуса за нарушение правил нотариального производства // Нотариус. – 2000. – № 1. – С.58-59.

³ Докладніше див.: **Морозов А.** Страхование профессиональной ответственности юристов // Российская юстиция. – 1998. – № 11. – С.49.

⁴ Див.: **Терская Е.В.** Заключение методического совета нотариальной палаты Красноярского края по вопросу об объеме страхового возмещения страховой компании по договору страхования профессиональной ответственности нотариуса // Нотариус. – 1999. – № 1. – С.78.

інших державах, зокрема Італії¹. Специфічна система функціонує в США, де суд має право зобов'язати виплатити страхове відшкодування ту страхову компанію, яка надавала найбільше страхове покриття, навіть якщо договір страхування припинив дію².

Якщо ж страховик бажає захистити себе від так званих “довгохвостих позовів”³, то він може передбачити в договорі ретроактивну дату. Як наслідок – позови про відшкодування шкоди, завданої до такої дати, до уваги страховиком не беруться. Подібна позиція страховиків, які виступають за обмеження моменту вчинення помилки професіоналом строком дії договору, обґрунтовується посиланням на те, що страхова подія повинна бути можливою⁴. Знаючи про ймовірність подання позовів проти нього, професіонал може приховати таку інформацію, оскільки повідомлення останньої страховикові зумовить підвищення розміру страхового внеску або взагалі відмову в укладенні договору. Натомість, у страховика є дієвий механізм захисту від таких ситуацій: якщо він доведе, що страхувальник свідомо надав неправдиві відомості про об'єкт страхування, або ж приховав інформацію, необхідну при укладенні договору, страховик має право відмовити у виплаті страхового відшкодування⁵.

Термін дії договору, як правило, становить 1 рік. Що стосується територіальних меж дії договору страхування професійної відповідальності, то, здебільшого, він передбачає покриття робіт,

¹ Див.: **Alpa, Guido**. L'assurance de responsabilite civile du professionnel en droit italien // Rev. intern. de droit compare. - P., 1993. - A. 45, № 1. - P. 117-127.

² Див.: **Дохерти М.** Страхование ответственности за отдаленный вред // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. РЖ «Государство и право» Серия 4. – 1998. – № 1. – С.160-161.

³ Див.: Страхування: Підручник / Наук. ред. **С.С.Осадець**. – К., 1998. – С.361.

⁴ Див.: **Бех О.В.** Заключение по вопросу определения страхового события в договоре страхования профессиональной деятельности нотариуса // Нотариус. – 1999. - № 1. – С.79.

⁵ Див.: Закон України “**Про страхування**” від 07.03.1996 р. – Ст.26, п.3.

які виконуються в межах країни. Тому під час виконання робіт за кордоном, страхувальник повинен додатково повідомляти про це страховика, з метою розширення страхового покриття¹.

Більш детальний аналіз умов страхування професійної відповідальності можна зробити на прикладі страхування нотаріусів та лікарів.

Страхування професійної відповідальності нотаріусів.

Нотаріус, ведучи нотаріальну діяльність, надає платні послуги. Між ним і особою, якій надається послуга, укладається договір (частіше в усній формі). У зв'язку з цим, вважаємо, що страхування професійної відповідальності нотаріусів можна розглядати як страхування договірної (а не деліктної) відповідальності. Якщо при страхуванні деліктної відповідальності треті особи, яким може бути заподіяна шкода, невідомі, то при страхуванні договірної відповідальності – це клієнти нотаріуса. Щоправда, в даному разі слід визнати, що договір страхування професійної відповідальності не укладається стосовно окремо взятого клієнта. Договір укладається на визначений строк, протягом якого у нотаріуса може бути велика кількість клієнтів, і всі вони стають відомими з моменту звернення за нотаріальними послугами.

Об'єктом страхування професійної відповідальності виступають майнові інтереси приватних нотаріусів, пов'язані з їх обов'язком (в порядку, визначеному законодавством) відшкодувати шкоду, ненавмисно заподіяну клієнтам при здійсненні нотаріальної діяльності. З даної тези випливає, що страхуванням покриваються лише ті збитки клієнтів, які були завдані ненавмисними діями страхувальника. Підтвердження цьому знаходимо в статті 26 (п.1) Закону України "Про страхування", яка передбачає звільнення страховика від обов'язку виплатити страхове відшкодування, коли шкода була заподіяна навмисними діями страхувальника, або особи, на користь якої укладено договір страхування. Виходячи з буквального розуміння змісту даної статті, можна стверджувати, що вчинення нотаріусом дій,

¹ Див.: Страхування: Підручник / Наук. ред. С.С.Осадець. – С.361.

які суперечать законодавству, внаслідок грубої необережності не звільняє страховика від обов'язку виплатити страхове відшкодування. Хоча страховик може обмежити свою "відповідальність", передбачивши відповідну умову в правилах страхування або безпосередньо у договорі страхування професійної відповідальності.

Укладення договору відбувається на підставі письмової заяви-анкети страхувальника, в якій страховик просить вказати всі необхідні відомості для визначення ступеня страхового ризику. Як доповнення до стандартних умов, страхувальник може вимагати включення в договір страхування додаткових умов про покриття страховиком позовів про відшкодування шкоди, якої клієнти зазнали в результаті помилки, зробленої не лише нотаріусом, але й особою, яка виконувала обов'язки нотаріуса¹ у встановленому законодавством порядку². Така умова дозволяє максимально захистити майнові інтереси нотаріуса.

Після сплати страхового внеску договір страхування вступає в дію. Страховий внесок визначається на підставі страхових тарифів і залежить від встановленого договором ліміту відповідальності. Окрім цього, розмір внеску може залежати:

а) від наявності відомостей про задоволені у встановленому законодавством порядку претензії у зв'язку з виконанням нотаріусом професійних дій³;

б) від виду виконуваних нотаріальних дій (зокрема, при вчиненні нотаріусом виконавчих написів страхова компанія може застосувати коефіцієнт підвищення⁴);

с) від професійних навиків нотаріуса, його стажу (так, наприклад, для нотаріусів зі стажем роботи понад 10 років може

¹ Див.: Терская Е.В. Рекомендации методического совета нотариальной палаты Красноярского края по отдельным вопросам применения гражданского законодательства, принятые 5 июня 1997 года // Нотариус. – 1999. – № 1. – С.85.

² Див.: Закон України "Про нотаріат" від 02.09.1993 р. – Ст.29 // Відомості Верховної Ради. – 1993. – № 39. – Ст.383.

³ Див.: Сербиновский Б.Ю., Гарькуша В.Н. Страховое дело. – С.252.

⁴ Див.: Страхование от А до Я. – С.504.

запроваджуватись тариф удвічі менший за той, що застосовується при страхуванні професійної відповідальності нотаріусів зі стажем до 3-х років¹).

Ліміт відповідальності страховика відповідно до Закону України “Про нотаріат” повинен становити не менше стократної мінімальної зарплати². Однак цілком очевидно, що на даний час така сума навряд чи зможе покрити витрати, яких зазнає нотаріус внаслідок допущення ним помилок при наданні професійних послуг, у зв’язку з чим, на наш погляд, вона повинна бути збільшена.

Отримання претензії чи позову, спричиняє до виникнення у нотаріуса-страхувальника ряду таких обов’язків:

- негайного повідомлення страховика про отримання претензії;
- надання страховикові всієї доступної йому інформації та документації, використовуючи яку можна точно визначити причини, хід і наслідки страхового випадку, характер та розміри збитків;
- невизнання без згоди страховика вимог майнового характеру, які пред’являються йому у зв’язку зі страховим випадком.

Не очікуючи згоди страхувальника (виходячи з умов договору страхування), страховик має право від його імені вступати в переговори з потерпілими особами і домовлятися з ними про розмір відшкодування, вживати заходи для з’ясування обставин і причин страхового випадку³; страховик, до того ж може вести справи в судах, господарських судах та інших компетентних органах від імені та за дорученням нотаріуса.

Згідно з законодавством, приватний нотаріус зобов’язаний відшкодувати шкоду, заподіяну особі внаслідок своїх неза-

¹ Див.: Правила страхування професійної відповідальності НАСК “ОРАНТА” від 25 листопада 1996 року. – Додаток №1.

² Див.: Закон України “Про нотаріат”. – Ст.28.

³ Див.: Страховое дело в вопросах и ответах / Под ред. М.И.Басакова. – С.343.

конних дій чи недбалості, в повному обсязі¹ (відшкодування шкоди в повному розмірі означає відшкодування реальних збитків та втраченої вигоди²). Страхуванням професійної відповідальності покриваються, як правило, лише реальні (прямі) збитки. Тому втрачена вигода відшкодовується самим страхувальником.

Розмір страхового відшкодування визначається шляхом додавання суми заподіяних збитків і витрат, здійснених пред'явником претензії, а також витрат, здійснених нотаріусом з письмової згоди страховика (але в будь-якому разі він не повинен перевищувати ліміту відповідальності страховика). Договором страхування професійної відповідальності нотаріусів може встановлюватись також франшиза³, яка переважно є безумовною⁴.

Підставою для виплати страхового відшкодування в більшості випадків виступає рішення суду з конкретної справи⁵. Під час розслідування справи клієнт чи третя особа, якій було завдано шкоди, повинна довести, що безпосередньою причиною понесених збитків була помилка з боку нотаріуса і що збитків не сталось би, якщо нотаріус вчинив інші дії⁶.

Якщо внаслідок настання страхового випадку шкода була заподіяна кільком особам і розмір відшкодування перевищує загальний ліміт відповідальності, передбачений в договорі страхування, страхова виплата здійснюється кожному потерпілому пропорційно відношенню суми заподіяної шкоди до загального ліміту відповідальності страховика⁷.

¹ Див.: Закон України “Про нотаріат”. – Ст.27.

² Див.: **Черепанов Г.И.** Гражданско-правовая ответственность нотариусов // Нотариус. – 1999. – № 1. – С.86.

³ Основы страховой деятельности. / Отв. ред. **Т.А. Федорова.** – С.573-574.

⁴ Див.: **Смирнов Э.** Профессиональная ответственность оценщиков // Страховое ревью. – 1997. – № 2. – С.21.

⁵ Докладніше див.: **Шелехов К.В., Бігдаш В.Д.** Страхування: Навч. посібник. – К., 1998. – С.229.

⁶ Див.: **Морозов А.** Страхование профессиональной ответственности юристов. – С.50.

⁷ Див.: **Сербиновский Б.Ю., Гарькуша В.Н.** Страховое дело. – С.251.

Строки виплати страхового відшкодування зазначаються в договорі страхування; у ньому ж передбачаються і санкції за порушення страховиком обов'язку вчасно виплатити страхове відшкодування. Іноді виплата страхового відшкодування може бути відстрочена, наприклад, у зв'язку із тривалим розглядом справи в суді. В такому разі страховик відповідальності за затримку виплати не несе.

Страховик має право відмовити у виплаті страхового відшкодування при: виявленні фактів обману (подання страховикові неправдивих відомостей); передачі права надання професійних послуг особам, які не мали на це законних підстав; наявності складу кримінального злочину; умисних дій, допущених страхувальником. Зумовлено це тим, що страхування професійної відповідальності діє як механізм захисту майнових інтересів страхувальника лише при заподіянні шкоди внаслідок недбалості чи помилки останнього при *сумлінному і компетентному* (курсив наш – В.Н.) виконанні професійних обов'язків¹.

Окрім випадків звільнення страховика від обов'язку виплатити страхове відшкодування, в договорі або у правилах страхування професійної відповідальності передбачаються винятки з переліку страхових випадків. Так, страховим випадком не визнається заподіяння шкоди третім особам внаслідок: 1) дій (бездіяльності) страхувальника, пов'язаних із порушенням професійної тайни; 2) дій (бездіяльності) страхувальника, які не пов'язані зі здійсненням нотаріальної діяльності; 3) дій (бездіяльності) страхувальника, що завдали моральної шкоди третім особам²; 4) дій страхувальника у стані алкогольного, наркотичного чи токсичного сп'яніння або їх наслідків³.

¹ Див.: Страховое дело. Учебник. / Под ред. Рейтмана Л.И. – М., 1992. – С.304.

² Див.: Сушко В.А. Страхование. Словарь-справочник. – М., 1999. – С.145-146.

³ Див. наприклад: Проект Федерального Закона Российской Федерации «Об обязательном страховании профессиональной ответственности нотариусов», Президент Российской Федерации Б.Н.Ельцин // Нотариус. – 1997. – № 1. – С.24.

Дія договору страхування професійної відповідальності нотаріусів закінчується у визначений строк або після виплати страхового відшкодування в повному обсязі. У випадку втрати страхового інтересу, договір страхування підлягає достроковому припиненню. На наш погляд, інтерес вважається втраченим при припиненні повноважень нотаріуса, наприклад, за рішенням суду. При втраті страхового інтересу страхувальник зобов'язаний надати страховій компанії письмове повідомлення про це і документи, які підтверджують причини втрати страхового інтересу¹. Після вирішення всіх питань страхувальникові повертається та частина страхової премії, яка відповідає строкові, що залишився до закінчення дії договору.

Страхування професійної відповідальності лікарів.

Договори страхування відповідальності можуть бути укладені з лікарями та іншими медичними працівниками, які здійснюють свою діяльність на підставі дипломів та інших необхідних документів, що дають право займатися медичною практикою. Згідно зі статтею 4 Закону України “Про підприємництво”, ведення медичної практики без ліцензії заборонено.

Слід зазначити, що чинне законодавство встановлює підстави виникнення майнової відповідальності за спричинення шкоди пацієнтам лише для лікарів, які займаються приватною медичною практикою. В інших випадках – обов'язок відшкодувати шкоду виникає у юридичної особи - медичної установи, в якій пацієнтові надавалася медична допомога²: при цьому адміністрація медичної установи має право вимагати від лікаря компенсації витрат, які виникли у зв'язку із задоволенням позову потерпілого пацієнта. Розмір такої “вторинної”³ компенсації встановлюється відповідно до вимог трудового законодавства⁴ і тру-

¹ Див.: *Страховое дело в вопросах и ответах* / Под ред. **М.И.Басакова**. – С.343.

² Див.: *Страхование от А до Я*. – С.506.

³ Див.: **Сербиновский Б.Ю., Гарькуша В.Н.** *Страховое дело*. – С.253.

⁴ Див.: *Кодекс законів про працю України* від 10.12.1971 р. зі змінами. – Ст.132 // *Відомості Верховної Ради*. – 1971. – Додаток до №50. – Ст.375.

дового контракту між лікарем та адміністрацією медичної установи.

Укладення договору відбувається на підставі заяви страхувальника, в якій повинні бути вказані відомості:

- про лікаря, відповідальність якого страхується (вік, коли і який навчальний заклад закінчив, наявність вченого ступеня);
- про професійну діяльність (дата початку професійної медичної діяльності, коли і де працював за спеціальністю);
- чи є договори страхування з іншими страховиками;
- чи мали місце раніше претензії до страхувальника, які стосувались його медичної практики¹.

У договорі страхування, як правило, встановлюється ліміт виплат на страховий випадок і ліміт виплат на весь строк дії договору. Визначення суми страхового відшкодування здійснюється за згодою потерпілих осіб на підставі документів компетентних органів (медико-соціальної експертної комісії, органів соціального забезпечення, суду та ін.), а також – враховуючи довідки, рахунки та інші документи, що підтверджують витрати.

Страховим випадком при страхуванні професійної відповідальності лікарів визнається набрання чинності рішення суду, яке встановлює майнову відповідальність лікаря і тягне за собою виникнення зобов'язання із страхової виплати. Зокрема, відповідальність лікаря може виникати у зв'язку із: помилками при визначенні діагнозу захворювання, невірно проведеним курсом лікування, помилками при виписуванні рецептів тощо².

У суму страхового відшкодування входить: неотриманий заробіток, внаслідок пошкодження здоров'я чи втрати працездатності; додаткові витрати, необхідні для відновлення здоров'я; частина доходу, за рахунок якого утримувались непрацездатні родичі; витрати на поховання тощо.

Страховим випадком не визнається майнова відповідальність, яка виникла: під час і внаслідок здійснення лікарем профе-

¹ Див.: Страховое дело в вопросах и ответах / Под ред. **М.И.Басакова**. – С.339.

² Див.: Основы страховой деятельности. / Отв. ред. **Т.А. Федорова**. – С.576.

сійної медичної діяльності, не передбаченої виданою йому ліцензією, або під час відсутності у нього ліцензії на право займатися медичною діяльністю; в результаті розголошення чи використання відомостей, отриманих лікарем у ході медичної діяльності; внаслідок невиконання або неналежного виконання лікарем своїх професійних обов'язків до вступу в силу договору страхування; в результаті умисних дій лікаря; а також – відповідальність, пов'язана з компенсацією моральної шкоди, заподіяної пацієнтові¹.

За бажанням страхувальника, після здійснення страхової виплати (яка за розміром менша, аніж розмір ліміту відповідальності страховика, вказаного в договорі страхування), він має право внести додаткову страхову премію, щоб збільшити розмір ліміту, що залишився².

Припинення договору відбувається на загальних підставах або з моменту втрати лікарем ліцензії на право займатися медичною практикою.

3.4. Страхування відповідальності товаровиробників (продавців, виконавців) за шкоду, завдану третім особам, внаслідок використання неякісних товарів (робіт, послуг)

Поняття цивільно-правова відповідальність виробника товару (англ. product liability) зародилося в англо-американському праві, де воно позначає сукупність усіх дій, в результаті яких мало місце створення бракованого продукту, що спричинив якийсь збиток після його поставки в момент, коли сам виробник уже не має над продуктом безпосереднього контролю³. Тому не випадково, що страхування відповідальності товаровиробників (продавців, виконавців) за шкоду, завдану третім особам, внаслідок використання неякісних товарів (робіт, послуг) (надалі – страхування відповідальності за якість продукції) виникло в

¹ Див.: Скамай Л.Г. Страхование: Учебное пособие. – М., 2001. – С.106.

² Див.: Страхование от А до Я. – С.508.

³ Див.: Основы страховой деятельности. / Отв. ред. Т.А. Федорова. – С.563.

США та Англії ще наприкінці XIX ст. У 1985 році Європейський Союз (далі – ЄС) прийняв Директиву про уніфікацію правових та адміністративних норм у зв'язку з відповідальністю виробників за якість продукції. Цей документ передбачає створення рівних умов конкуренції та забезпечення свободи торгівлі на основі уніфікації правових норм країн ЄС щодо виробників та споживачів товарів і послуг. Окрім цього, Директива передбачає обов'язкову наявність страхового полісу відповідальності за якість продукції як найважливішої умови допуску продукції країн, що не входять до ЄС, на єдиний європейський ринок¹. На страховому ринку України страхування цивільної відповідальності за якість продукції є явищем новим. Сприятливі умови для становлення цього виду страхування склалися лише на початку 90-х років із введенням в дію 12 травня 1991 року Закону України “Про захист прав споживачів”. Проте прямої вказівки на страхування відповідальності за якість продукції жоден із діючих в Україні нормативно-правових актів не містить і до сьогодні. Цілком можливо, що це зумовлено складністю даного виду страхування², яка пояснюється цілим рядом причин.

1. Труднощами у виявленні шляхів розповсюдження товару, що ускладнює його вилучення з обороту у випадку виявлення недоліків, що створюють небезпеку для життя та здоров'я споживачів.

2. Постійними змінами попиту споживачів та цін на товари через конкуренцію з іноземними виробниками або зміною моди, що ускладнює розрахунок страхової ставки.

3. Неможливістю виявлення всіх небезпечних властивостей товару чи матеріалів для його виготовлення при сучасному рівні розвитку науки й техніки.

¹ Див.: Сидоров Н., Бесфамільная Л., Цыганов А. Подготовка специалистов в области страхования ответственности за качество // Страхование ревью. – 2001. – № 7. – С.32-33.

² Див.: Шинкаренко И.Э. Страхование ответственности. – М., 1999. – С.229.

4. Складністю у визначенні вини виробника, який постає лише запчастини, комплектуючі або продукція якого піддається подальшій обробці іншими виробниками тощо.

Не зважаючи на свою складність, страхування відповідальності товаровиробника є необхідним, оскільки спрямоване на захист інтересів споживачів, виробників, держави¹. Споживачі отримують додаткові гарантії реалізації своїх законних прав, оскільки поряд із зобов'язаннями виробників (виконавців робіт, продавців) існують і зобов'язання страхових компаній. Зацікавленість підприємців у такому виді страхування обумовлюється розширенням практики застосування до них заходів судової відповідальності за порушення прав споживачів, що спонукає їх шукати відповідні способи захисту своїх майнових інтересів. Договором страхування відповідальності за якість продукції може бути забезпечений захист майнових інтересів не лише безпосередніх виробників продукції, але й виконавців робіт (послуг), продавців. Кожен із них може бути притягнутий до цивільної відповідальності за заподіяння шкоди споживачу, якщо не доведе відсутність своєї вини². Відповідно до цього, страхувальником є юридична особа, яка діє на законних засадах (або дієздатний громадянин, що є підприємцем відповідно до законодавства України), господарська діяльність яких пов'язана з виробництвом, імпортом, експортом, поширенням (реалізацією) товару (продукції), або коли ця особа зазначена як виробник продукції на ярликах, етикетках, торгових марках або в іншому спеціальному маркуванні³.

Згідно з цивільним законодавством продавець (виробник) може бути притягнутий до відповідальності на наступних підставах:

¹ Див.: *Страховое дело в вопросах и ответах. Учебное пособие. Составитель М.И.Басаков.* – Ростов-на-Дону, 1999. – С.328-329.

² Докладніше див.: *Страхование: принципы и практика / Составитель Дэвид Бланд.* – М., 1998. – С.100.

³ Див.: *Загальні правила страхування відповідальності перед третіми особами № 50.* Затверджено президентом ВАТ УСК "Гарант-авто" 17.08.2000 р. – Зауваження 4 до п.2.2.4.

- 1) за надання споживачеві неналежної інформації про товар (роботи, послуги);
- 2) за спричинення шкоди через недоліки товару (робіт, послуг);
- 3) за заподіяння моральної шкоди¹.

Вважаємо за необхідне проаналізувати зміст наведених підстав.

1. Перелік необхідної інформації, яка повинна бути доведена до споживача, міститься в ст.18 Закону України “Про захист прав споживачів”. У відповідності із цією статтею, споживач має право розірвати договір та вимагати відшкодування збитків в повному обсязі, якщо в результаті отримання неналежної інформації він: а) придбав товар, що не має необхідних якостей; б) якщо споживач не може у зв’язку з цим використати товар за призначенням; в) якщо була заподіяна шкода здоров’ю, майну споживача чи природним об’єктам, які належать йому на праві власності чи інших законних підставах.

2. Правом вимагати відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок недоліків товарів (робіт, послуг) наділена будь-яка потерпіла особа незалежно від того, знаходилася вона в договірних відносинах з продавцем (виробником) чи ні². Таке право зберігається протягом встановленого терміну служби, а якщо такий не встановлено – протягом 10-ти років з часу виготовлення товару. Крім того, виробник несе відповідальність за шкоду, заподіяну здоров’ю або майну споживача незалежно від рівня своїх наукових і технічних знань³.

Наведені умови змушують виробників (виконавців, продавців) вдаватися до різноманітних способів захисту від позовів потерпілих осіб. Окремі підприємства з цією метою створюють резервні фонди. Але створення таких фондів є економічно не виправданим, оскільки заморожується значна кількість коштів, які можна було б залучити, наприклад, для вдосконалення виробничих технологій тощо. Страхування відповідальності за якість

¹ Див.: Закон України “Про захист прав споживачів”. – Ст.24.

² Див.: Цивільний кодекс України 2001 року. – Ст.1228.

³ Див.: Закон України “Про захист прав споживачів”. – Ст.15, п.9.

продукції в даному разі є значно ефективнішим механізмом захисту від претензій споживачів. Страхова компанія гарантує не лише виплату страхового відшкодування в разі заподіяння шкоди споживачам продукцією виробника, але й відшкодовує витрати останнього, пов'язані з вилученням неякісної продукції з обороту. Згідно з умовами договору страхування, страховик може взяти на себе також обов'язок із врегулювання спорів у судах (господарських судах).

3. Ризик заподіяння споживачам моральної шкоди, як правило, на страхування не приймається, якщо інше не передбачено умовами договору страхування відповідальності¹. Таке правило діє не лише серед вітчизняних страхових компаній, але й зарубіжних². Страховиком дуже складно наперед оцінити ступінь подібного ризику, враховуючи те, що розмір компенсації моральної шкоди встановлюється судом окремо для кожного випадку.

Таким чином, при страхуванні відповідальності виробників, продавців і виконавців за якість товарів, робіт (послуг) об'єктом страхування можна визнати майнові інтереси підприємця (страхувальника), пов'язані з його обов'язком у відповідності з законодавством України (в першу чергу – Законом “Про захист прав споживачів” та іншими відповідними законодавчими актами України) відшкодувати шкоду, завдану здоров'ю чи майну вигодонабувачів (споживачів та інших осіб, що зазнали шкоди) через недоліки виготовленого та реалізованого страхувальником товару, наданих послуг, а також – надання страхувальником недостовірної чи недостатньої інформації про товари, роботи, послуги.

Договір страхування відповідальності за якість продукції укладається на підставі письмової заяви страхувальника за формою, встановленою страховиком. Разом із заявою, страхувальник повинен надати страховикові: дані про номенклатуру про-

¹ Див.: Загальні правила страхування відповідальності перед третіми особами № 50. Затверджено президентом ВАТ УСК “Гарант-авто” 17.08.2000 р. – Зауваження 4 до п.5.3.

² Див.: Страхование в промышленности (опыт страхового рынка ФРГ). – М., 1993. – С.46.

дукції (яка виробляється чи продається), відповідальність за якість якої страхується; перелік основних споживчих властивостей продукції; нормативні документи, які містять вимоги до якості продукції; відомості про сертифікацію продукції; технічну супровідну документацію (технічний паспорт, інструкцію з експлуатації та ін.); довідку про заплановані обсяги та строки поставки продукції в період дії договору страхування; відомості про гарантійні зобов'язання, термін служби чи придатності тощо. Ця інформація необхідна страховикові для оцінки страхового ризику і обрання відповідного страхового тарифу¹.

Страхова премія, порядок і строки її сплати визначаються умовами договору страхування і страховими тарифами, які розробляються страховиками. Розмір страхового тарифу залежить від характеру продукції, обсягу страхової відповідальності (розміру страхової суми), строку дії договору, системи контролю за якістю продукції², а також – ринку, на якому реалізується товар³.

Лімітів відповідальності страховика за договором може встановлюватись кілька: сукупний ліміт відповідальності для всіх страхових випадків; загальні ліміти відповідальності за заподіяння шкоди здоров'ю та майну споживача (третіх осіб⁴); окремі ліміти відповідальності для кожного окремого страхового випадку. Зрозуміло, що загальна сума сублімітів не повинна перевищувати сукупного ліміту відповідальності. Розмір страхового відшкодування, в свою чергу, також не повинен бути більшим за сукупний ліміт та розмір прямих збитків, завданих споживачу.

Строк дії договору страхування відповідальності за якість продукції переважно відповідає її гарантійному строку. За додаткову плату страховик може взяти на себе відповідальність страхувальника за якість виготовленої продукції (послуг) і після закінчення гарантійного терміну.

¹ Див.: *Страхование от А до Я*. – С.494.

² Див.: *Страхование ответственности: Текст лекций*. Сост. **Н.М.Фомичева**. – С.22.

³ Див.: **Сербиновский Б.Ю., Гарькуша В.Н.** *Страховое дело*. – С.259.

⁴ Див.: Закон України **“Про захист прав споживачів”**. – Ст.17, п.2.

У відповідності з укладеним договором, страховик бере на себе ризик відповідальності: по-перше, за випадкові пошкодження, завдані здоров'ю (включаючи смерть) будь-якої особи, а по-друге, – за випадкове знищення чи пошкодження майна, які трапились у період дії страхування і у визначених договором просторових межах¹. Відшкодуванню підлягають лише прями та ненавмисні збитки, які виникли у зв'язку з недоліками продукції виробника (продавця). При цьому продукція повинна перебувати поза контролем страхувальника (у тому числі – поза приміщеннями, що належать або ореннуються страхувальником). Окремі види товарів (продукції) можуть бути виключені з переліку, забезпеченого страховим покриттям. До них належать товари, на ефективність функціонування яких не завжди можна покластися (наприклад, вогнегасники, засоби сигналізації проти зловмисників тощо)². Крім того, страхове покриття надається лише за збитки, спричинені неякісними, дефектними товарами. Шкода, якої завдано самим товарам, не компенсується страховиком³.

Одразу після отримання претензії чи позову, страхувальник у визначений строк повинен повідомити про це страховика. Споживачі за власним вибором можуть подавати позови до суду за місцем свого проживання або за місцезнаходженням відповідача; за місцем заподіяння шкоди або ж за місцем виконання договору⁴.

Страховий випадок вважається таким що відбувся, якщо:

- 1) претензії споживача визнані обґрунтованими страхувальником і страховиком у добровільному порядку;
- 2) порушення були виявлені державними органами, і був виданий відповідний припис;

¹ Див.: Правила добровільного страхування відповідальності товаровиробника. Затверджено рішенням правління НАСК “ОРАНТА” від 28.04.98 № 17. – пп.1.2, 1.4.

² Див.: Пleshков А.П., Орлова И.В. Очерки зарубежного страхования. – С.82.

³ Див.: Страхування: Підручник. / Наук. ред. С.С.Осадець. – К., 1998. – С.350.

⁴ Див.: Закон України “Про захист прав споживачів”. – Ст.24, абз.3.

3) подія визнана страховою згідно з рішенням суду (господарського суду).

В окремих випадках страховик звільняється від обов'язку з виплати страхового відшкодування. Зокрема, це можливо, якщо збитки, які виникли у споживачів (третіх осіб) в результаті використання чи споживання неякісної продукції, пов'язані:

- з будь-якими військовими заходами та їх наслідками;
- з ядерним вибухом, радіацією;
- з недотриманням страхувальником умов правил страхування або договору страхування відповідальності;
- з умисними діями чи грубою необережністю страхувальника або його працівників;
- з недоліками продукції, які були відомі страхувальнику до її реалізації;
- з поданням страхувальником свідомо неправдивих відомостей, необхідних для оцінки страхового ризику тощо¹.

Не підлягають відшкодуванню також будь-які штрафи і пеня за договорами реалізації товарів, виконаних робіт або наданих послуг².

За бажанням страхувальника страховик може додатково розширити страхове покриття за можливий непрямий збиток. Воно надається або у формі відповідальності за фінансовий збиток, або – відповідальності за витрати стосовно повернення продукції.

Фінансовий збиток при страхуванні відповідальності за якість продукції можна визначити наступним чином: це збиток, заподіяний споживачу в результаті нездатності товарної продукції виконувати передбачені функції, не завдаючи шкоди здоров'ю або майну споживача.

У даний час страховики приймають на страхування відповідальність за фінансовий збиток, як правило, на основі “заявлених позовів”. При цьому сукупний ліміт відшкодування вста-

¹ Див.: Страховое дело в вопросах и ответах. Составитель **М.И.Басак**ов. – С.334.

² Див.: Правила добровільного страхування відповідальності товаровиробника НАСК “ОРАНТА”. – п.4.10.

новлюється на більш низькому рівні, ніж у стандартному договорі страхування відповідальності за якість продукції. Страхувальник повинен зберігати майновий інтерес у кожному подібному ризику шляхом прийняття на себе певної долі відповідальності, наприклад, 10% від вартості всіх позовів (безумовна франшиза)¹.

Страхування відповідальності виробника за витрати на повернення продукції серед страховиків вважається ще менш привабливим, ніж страхування відповідальності за фінансовий збиток. Страховий захист у даному разі поширюється виключно на такі витрати: а) на інформування клієнтів, дистриб'юторів, дилерів або споживачів про виявлені дефекти продукції; б) на виявлення поставленої продукції; в) на вилучення продукції для усунення недоліків (наприклад, транспортні витрати можуть бути значно більшими, аніж при початковій поставці продукції); г) на знищення продукції за умови, що даний захід є єдино можливим². При цьому обов'язковою умовою виплати страхового відшкодування є доведення факту, що дефект продукції виник не в результаті дій споживача.

Отже, страхування цивільної відповідальності за якість продукції є новим видом договору страхування цивільної відповідальності, який досить швидко набирає сили на вітчизняному страховому ринку. Об'єктом страхування в даному разі виступають майнові інтереси товаровиробника, виконавця робіт (послуг) чи продавця, пов'язані з обов'язком відшкодувати шкоду, заподіяну здоров'ю та майну споживача в результаті споживання неякісної (дефектної) продукції або отримання недостовірної чи неповної інформації про товари, роботи, послуги. Перспективи розвитку страхування відповідальності за якість продукції залежать від багатьох факторів, основними серед яких залишаються: розвиток ринкових відносин в Україні та досконалість їх цивільно-правового регулювання.

¹ Див.: Плешков А.П., Орлова И.В. Очерки зарубежного страхования. – С.88.

² Див.: Шинкаренко И.Э. Страхование ответственности. – М., 1999. – С.255.

3.5. Страхування відповідальності підприємств – володільців джерел підвищеної екологічної небезпеки

Страхування цивільної відповідальності підприємств – володільців джерел підвищеної екологічної небезпеки ґрунтується на встановленому законодавством України праві потерпілої особи отримати відшкодування шкоди в повному обсязі¹, а також – обов'язку володільця джерела підвищеної небезпеки відшкодувати цю шкоду навіть за відсутності вини². При цьому дуже важливо чітко визначити поняття джерела підвищеної небезпеки. Цивільний кодекс України 2001 року до підприємств – джерел підвищеної небезпеки – зараховує підприємства, діяльність яких пов'язана з використанням транспортних засобів, механізмів, обладнання, використанням, зберіганням хімічних, радіоактивних, вибухо- і вогненебезпечних та інших речовин тощо, що створюють підвищену небезпеку як для підприємства, так і оточення³. Вважаємо, що визначення цього поняття шляхом простого переліку видів діяльності, які є небезпечними для навколишнього середовища, є недостатнім. Більш точно й повно це поняття розкривається в постанові Пленуму Верховного Суду України “Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди” № 6 від 27.03.1992 р., де вказано, що джерелом підвищеної небезпеки є діяльність, здійснення якої створює підвищену ймовірність заподіяння шкоди через неможливість повного контролю за нею людини, а також – діяльність з використання, транспортування, зберігання предметів, речовин і інших об'єктів виробничого, господарського чи іншого призначення, які мають такі ж властивості.

З прийняттям у 2001 році Закону України “Про об'єкти підвищеної небезпеки”, законодавцем було введено нове поняття об'єкт підвищеної небезпеки, під яким розуміють об'єкт, на якому використовуються, виготовляються, переробляються, зберігаються або транспортуються одна або декілька небезпеч-

¹ Див.: Цивільний кодекс України. – Ст.440.

² Див.: Там само. – Ст.450.

³ Див.: Цивільний кодекс України 2001 р. – Ст.1206.

них речовин чи категорій речовин у кількості, що дорівнює або перевищує нормативно встановлені порогові маси, а також – інші об’єкти, що, відповідно до закону, є реальною загрозою виникнення надзвичайної ситуації техногенного та природного характеру¹.

Специфіка цивільної відповідальності підприємств – володільців джерел (об’єктів) підвищеної небезпеки полягає в тому, що вони завжди несуть відповідальність за спричинену такими джерелами шкоду, крім випадків, коли рішенням суду встановлено, що шкода була заподіяна в результаті умислу потерпілої особи або внаслідок впливу обставин непереборної сили, дію яких неможливо було ні передбачити, ні попередити. Саме тому, в силу необхідності відшкодувати шкоду в повному обсязі (окрім випадків, передбачених законодавством²), у володільця джерела підвищеної небезпеки виникає майновий інтерес, який може виступати об’єктом страхування відповідальності³. У зв’язку із внесеними 18 січня 2001 року доповненнями до Закону України “Про страхування”, даний майновий інтерес отримав законодавче підтвердження. Згідно з п.14 ст.7, в Україні введено обов’язкове страхування цивільної відповідальності суб’єктів господарювання за шкоду, яка може бути заподіяна аваріями на об’єктах підвищеної небезпеки.

Таким чином, об’єктом страхування цивільної відповідальності підприємств – володільців джерел (об’єктів) підвищеної небезпеки виступають майнові інтереси, пов’язані з обов’язком володільця такого джерела в силу цивільного законодавства ві-

¹ Див.: Закон України “Про об’єкти підвищеної небезпеки” від 18.01.2001 р. – Ст.1 // Урядовий кур’єр. – 2001. – № 10. – С.5-8

² Див.: Закон України “Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку” від 8.02.95. – Ст.77 // Відомості Верховної Ради. – 1995. – № 12; Закон України “Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення” від 13.12.2001. – Ст.6 // Урядовий кур’єр. – 2002. – № 9; Віденська конвенція про цивільну відповідальність за ядерну шкоду від 21.05.63 р. – Ст.V, VII.

³ Див.: Страхование (конспект лекцій). – М., 2000. – С.98.

дшкодувати шкоду, заподіяну третім особам¹ (навколишньому середовищу).

Основним різновидом страхування цивільної відповідальності підприємств – володільців джерел підвищеної небезпеки є так зване *екологічне страхування володільців джерел підвищеної небезпеки*². Під екологічним страхуванням мається на увазі страхування “екологічної відповідальності”³ підприємств – джерел підвищеної екологічної небезпеки за заподіяння шкоди третім особам (фізичним, юридичним, органам влади) у зв’язку з аварійним і раптовим забрудненням навколишнього середовища⁴. Метою екологічного страхування є компенсація збитків, завданих навколишньому середовищу, а також – економічне стимулювання попередження аварій, в результаті яких виникають такі збитки⁵.

Процес укладення договору страхування відповідальності за забруднення навколишнього середовища є складним і довготривалим.

Перш за все, страхувальники заповнюють спеціальні бланки із запитаннями з приводу екологічної ситуації на підприємстві. Зауважимо, що більшість страховиків не обмежуються наданою їм страхувальником інформацією. З метою більш повної оцінки страхового ризику вони проводять інспекції на підприємстві. У результаті перевірок страховик має право зажадати від страхувальника вжити певних превентивних заходів для змен-

¹ Див.: Шахов В.В. Страхование: Учебник для вузов. – М., 1997. – С.181; Шелехов К.В., Бігдаш В.Д. Страхування: Навч. посібник. – К., 1998. – С.228.

² Див.: Сербиновский Б.Ю., Гарькуша В.Н. Страхование дело. – С.245.

³ Чопорняк А.Б., Бесяцкий А.В., Сегаль М.Д. Правовые проблемы экологического страхования // Экологическое право и рынок. Сборник статей. – М., 1994. – С.179.

⁴ Див.: Серов Г.П. Об актуальных вопросах совершенствования законодательства в сфере экологического страхования // Государство и право. – 1997. – № 12. – С.50.

⁵ Див.: Гофман К.Г., Моткин Г.А. Об имущественной ответственности предприятий за загрязнение окружающей среды и создании в СССР системы экологического страхования // Экономика и математические методы. Том 27. Вып. 6. – М., 1991. – С.1008.

шення ризику заподіяння екологічної шкоди.

Як свідчить досвід зарубіжних страхових компаній, оцінка страхового ризику, як правило, проводиться в три етапи:

1) оцінка ризику, пов'язаного з небезпечними речовинами і процесами (здійснюється оцінка різних аспектів, наприклад, таких як зберігання різних продуктів і мобільність субстанцій);

2) оцінка екологічного ризику (оцінюється стан навколишніх територій та екосистем з метою встановлення можливого розміру збитків і величини компенсацій та капіталовкладень, необхідних для повернення територій у попередній стан);

3) дослідження діяльності підприємства. Проводиться оцінка превентивних технологій, які застосовуються на підприємстві. Перевіряється наявність минулих екологічних інцидентів, обумовлених підприємством. Для цього нерідко проводяться експертизи із залученням спеціалістів¹.

Подібна процедура оцінки страхового ризику цілком могла би бути запозичена і вітчизняними страховими компаніями.

Наступним кроком у цьому питанні є визначення в договорі переліку страхових випадків, у разі настання яких у страховика виникає обов'язок виплатити страхове відшкодування. У результаті проведеного аналізу наукової літератури і страхової практики, ми прийшли до висновку, що поняття страхового випадку при здійсненні екологічного страхування почасти має неоднозначне тлумачення: найчастіше в якості страхового випадку розглядається факт виникнення у страхувальника обов'язку відшкодувати шкоду, заподіяну потерпілій особі в результаті негативного впливу на навколишнє природне середовище, який був зумовлений раптовими, непередбачуваними, ідентифікованими і ненавмисними подіями (аварійними подіями) при здійсненні підприємством або організацією – володільцем джерела підвищеної небезпеки, передбаченої в договорі страхування дія-

¹ Див.: **Мукина Л.** Экологическая ответственность в странах Европы // Страховое ревю. – 1999. – № 2. – С.10-11; Страхование ответственности: Текст лекций. Составитель **Н.М.Фомичева.** – СПб., 1998. – С.25.

льності, яка є небезпечною для оточення¹. Однак коли страховий випадок визначають і як “обумовлене раптовою, ненавмисною подією (...аварією, катастрофою) заподіяння шкоди здоров’ю громадян, майну фізичних та юридичних осіб і навколишньому природному середовищу внаслідок його забруднення”².

Відповідно до того, яке визначення страхового випадку обирає страховик, у договорі страхування відповідальності за екологічне забруднення застосовується одна з двох найбільш розповсюджених умов надання страхового покриття: умова про покриття на підставі настання події або умова про покриття на основі заявленої претензії. Отже, за наявності умови про покриття на основі настання події страховим випадком вважається заподіяння шкоди здоров’ю чи майну третіх осіб (та навколишньому природному середовищу), в результаті якого настає відповідальність страхувальника. Умова про покриття на основі заявленої претензії означає, що страховим випадком визнається пред’явлення страхувальникові першої вимоги (позову, претензії) про відшкодування шкоди, заподіяної третій особі (навколишньому середовищу).

Ми цілком погоджуємося з думкою Д.Вілюма і Д.Даніліна, які вважають, що застосування страховиками умови про покриття на основі настання події є небезпечним і нерозумним. На підтвердження своєї позиції вони наводять наступні аргументи. По-перше, в ситуації, коли страховик використовував у договорі страхування умову про покриття на основі настання події, відповідальність страхувальника (встановлена через п’ять, десять або більше років) “відродить до нового життя” даний договір. По-друге, ситуація може ускладнитися ще більше, якщо конкретний момент заподіяння шкоди третім особам не вдається визначити (у такому разі страховика можуть примусити відповіда-

¹ Див.: Сербиновский Б.Ю., Гарькуша В.Н. Страховое дело. – С.246-247.

² Степичева Л. О некоторых проблемах развития страхового экологического рынка // Страховое ревью. – 2000. – № 4. – С.5; Чопорняк А.Б., Бесяцкий А.В., Сегаль М.Д. Правовые проблемы экологического страхования. – С.182.

ти за всіма полісами, які діяли в період заподіяння шкоди¹). Якщо ж у договір страхування буде внесена умова про покриття на основі заявленої вимоги, то “відповідальність” за екологічну шкоду лягає саме на ту страхову компанію, поліс якої діяв у момент подання претензії або винесення рішення суду, господарського чи третейського суду. Це суттєво спрощує ситуацію для страховиків, оскільки, приймаючи ризик на страхування, вони виходять з даних, які не встигли застаріти на момент врегулювання можливого збитку. Крім того, виключається можливість додавання лімітів за страховими полісами кількох років.

Для того, щоб умова про заявлені претензії могла ефективно діяти, в договорі страхування відповідальності за екологічне забруднення необхідно визначити ретроактивну дату, яка часто співпадає з моментом вступу договору страхування в дію.

Страховики достатньо чітко окреслюють і рамки подій, які не підлягають страхуванню. Переважно страховим відшкодуванням не покриваються збитки: 1) які виникли до початку періоду страхування; 2) які виникли внаслідок придбання страхувальником уже забруднених земельних ділянок; 3) які викликані будь-яким впливом азбесту і речовин, що містять азбест, діоксинів та подібних хімічних речовин²; 4) генетичні збитки; 5) які виникли в результаті військових дій, бунтів тощо; 6) відповідальність за які покривається договором страхування відповідальності за якість продукції; 7) які виникли з вини страхувальника, якщо він свідомо ухилявся від виконання законів, приписів, судових постанов, спрямованих на захист навколишнього середовища; 8) які виникли з вини страхувальника, а також – з вини його представників унаслідок використання засобів автотранспорту, водного і повітряного транспорту (як правило, ця відповідальність покривається на основі інших страхових полісів).

Не підлягає страховому покриттю й шкода, заподіяна поступовим забрудненням навколишнього природного середовища

¹ Див.: **Вилюма Д., Данилин Д.** Некоторые вопросы страхования ответственности за загрязнение окружающей природной среды в Российской Федерации // *Страховое право.* – 2000. – № 2. – С.38.

² Див.: **Вилюма Д., Данилин Д.** Вказ. стаття. – С.41.

або успадкована з минулих років (старі сховища небезпечних токсичних, радіоактивних відходів тощо)¹. Перш за все, це обумовлено складністю визначення джерела походження викиду забруднюючих речовин, а також часу заподіяння шкоди². Крім того, як свідчить досвід великих європейських страхових компаній, кількість позовів, які висуваються з приводу поступового забруднення, на 200% більше, аніж позовів із приводу аварійного (раптового) забруднення³. Саме тому в більшості країн Європи діє наступне правило: якщо підприємство бажає застрахувати свою відповідальність за поступове забруднення ним навколишнього середовища, воно повинно укласти окремий договір екологічного страхування, який є значно дорожчим за перший⁴. Зауважимо, що більш раціональним способом розв'язання проблеми компенсації шкоди, пов'язаної з поступовим забрудненням або функціонуванням сховищ небезпечних речовин, є створення за рахунок володільців екологічно небезпечних об'єктів спеціальних фондів. Прикладом даного роду фондів може бути створений у 1980 році в США, згідно зі спеціальним законом, так званий Суперфонд⁵, який ефективно функціонує і сьогодні.

Визначення розміру страхової премії в договорі страхування відповідальності за екологічне забруднення залежить від багатьох факторів, основним серед яких є величина страхового тарифу. Тарифи розробляються кожною страховою компанією

¹ Див.: **Степичева Л.** О некоторых проблемах развития страхового экологического рынка // *Страховое ревю.* – 2000. – № 4. – С.4-5.

² Див.: **Костицький В.** Екологічне страхування // *Право України.* - 1998. - № 11. - С.70.

³ Докладніше див.: **Мукина Л.** Экологическая ответственность в странах Европы // *Страховое ревю.* – 1999. – № 3. – С.5.

⁴ Див.: **Мукина Л.** Экологическая ответственность в странах Европы // *Страховое ревю.* – 1999. – № 2. – С.7-8; **Клоченко Л.** Правовые основы и модели страхования ответственности за загрязнение окружающей среды. Законодательство и опыт Германии (II) // *Страховое дело.* – 1996. – Октябрь. – С.14.

⁵ Докладніше див.: **Клоченко Л.** Правовые основы и модели страхования ответственности за загрязнение окружающей среды. Законодательство и опыт США (I) // *Страховое дело.* – 1996. – Декабрь. – С.44-51.

індивідуально і диференціюються залежно від: ступеня екологічного ризику; особливостей господарської діяльності підприємства-страхувальника; технічного стану виробничих фондів; захисних і очисних споруд підприємства тощо¹. Значна увага приділяється також обсягу виробництва (обороту) підприємства. Неврахування такого фактору може призвести до ситуації, коли і невелике підприємство, і гігантський завод придбають страхове покриття з лімітом відповідальності на однакову суму. Крім того, на розмір премії впливає перелік страхових випадків, строк дії майбутнього договору², розмір страхової суми (ліміту відповідальності страховика) і франшизи³.

Специфіка страхування відповідальності підприємств за екологічне забруднення полягає ще й у тому, що більшість страхових компаній просто не в змозі надати страхове покриття в розмірі, необхідному потенційним заподіювачам екологічної шкоди. Так, наприклад, максимальна сума страхового відшкодування за договором страхування відповідальності у випадку ненавмисного забруднення, яка прийнята Лондонським страховим ринком, складає від 85 до 170 млн. дол.⁴, а максимальний обсяг страхової відповідальності в Європі – близько 20 млн. дол.⁵. Подібна проблема вирішується страховими компаніями, як правило, або через механізм перестраховання, або шляхом об'єднання у страхові пули. Історично пули зі страхування екологічних ризиків почали виникати на початку 80-х років ХХ

¹ Див.: **Гапонюк М.А., Малько В.І.** Передумови та перспективи розвитку екологічного страхування в Україні // *Фінанси України*. – 1997. – № 7. – С.97.

² Див.: *Страховое дело в вопросах и ответах. Учебное пособие.* Составитель **М.И.Басаков**. – Ростов-на-Дону, 1999. – С.325.

³ Див.: *Правила добровільного страхування відповідальності юридичних осіб*. – п.6. / Затверджено рішенням правління НАСК “ОРАНТА” від 10.02.1995 р. №3.

⁴ Див.: *Основы страховой деятельности*. / Отв. ред. **Т.А. Федорова**. – С.571.

⁵ Див.: **Плешков А.П., Орлова И.В.** *Очерки зарубежного страхования*. – С.115-116.

століття. Слід зауважити, що створення страхових пулів особливо важливе для тих країн, у яких переважають невеликі страхові компанії. Зокрема це стосується і України.

Страхування відповідальності підприємств атомної промисловості (страхування цивільної відповідальності оператора ядерної установки за ядерну шкоду, яка може бути заподіяна внаслідок ядерного інциденту).

У 50-ті роки ХХ ст. в результаті бурхливого розвитку атомної енергетики з'явилася потреба у страхуванні об'єктів даної галузі. Однак страхові компанії відразу ж зіткнулися з цілим рядом серйозних проблем, які заважали розвиткові нового виду страхування. Основними серед них були:

1) відсутність попереднього досвіду, на основі якого можна було б визначити ступінь страхового ризику;

2) прийняття страховиком величезної відповідальності за радіоактивне забруднення великих територій і збитків значної кількості людей;

3) відсутність достатніх грошових коштів на покриття збитків у перші роки розвитку атомної енергетики.

У зв'язку з катастрофічною природою ядерних ризиків, у багатьох країнах були створені спеціальні ядерні страхові пули. Основною перевагою таких страхових пулів є можливість надання значного за розміром страхового покриття, що є непосильним для кожної окремо взятої страхової компанії. Так, наприклад, у Великобританії максимальний розмір виплат, що його може забезпечити страховий пул, складає близько 140 млн. ф. ст.¹.

В Україні поштовхом до розвитку страхування відповідальності за ядерну шкоду стала аварія на Чорнобильській АЕС у 1986 році, яка зумовила нагальну потребу в створенні надійного механізму регулювання охорони навколишнього середовища та забезпечення захисту населення від радіаційного впливу. У зв'язку з цим, у 1995 році був прийнятий Закон України "Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку". Статтею 77

¹ Див.: Шинкаренко И.Э. Страхование ответственности. – М., 1999. – С.308.

Закону було встановлено обов'язок кожного оператора ядерної установки забезпечити страхування або інше фінансове забезпечення відшкодування за ядерну шкоду у розмірі та на умовах, визначених Кабінетом Міністрів України.

З приєднанням України в 1997 році до Віденської конвенції про цивільну відповідальність за ядерну шкоду, вимоги до радіаційної безпеки, а також вимоги щодо фінансового забезпечення відповідальності оператора ядерної установки, стали ще більш жорсткими. Так, відповідно до Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з приєднанням України до Віденської конвенції про цивільну відповідальність за ядерну шкоду”, в Україні було запроваджено обов'язкове страхування цивільної відповідальності оператора ядерної установки за ядерну шкоду, яка може бути заподіяна внаслідок ядерного інциденту¹. Більш детальне законодавче врегулювання даний вид страхування отримав у грудні 2001 року, коли був прийнятий Закон України “Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення”.

Згідно з вказаними Законами України та міжнародними документами, страхувальником у договорі страхування відповідальності за ядерну шкоду визнається оператор ядерної установки або перевізник ядерного матеріалу, якщо на це є згода оператора². *Оператор* – це призначена державою юридична особа, яка здійснює діяльність, пов'язану з вибором майданчика, проектуванням, будівництвом, введенням в експлуатацію, експлуатацією, зняттям з експлуатації ядерної установки або вибором майданчика, проектуванням, будівництвом, експлуатацією, закриттям сховища для захоронення радіоактивних відходів, забезпечує ядерну та радіаційну безпеку і несе абсолютну³ відповідальність за ядерну шкоду. Загалом цивільно-правова відповідальність за ядерну шкоду ґрунтується на трьох основних прин-

¹ Див.: Закон України “Про страхування” – Ст.7 п.12.

² Докладніше див.: Віденська конвенція про цивільну відповідальність за ядерну шкоду від 21.05.1963 р. – Ст.2, п.2.

³ Див.: Закон України “Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку” від 8.02.1995 р. – Ст.72.

ципах¹: 1) абсолютний характер відповідальності; 2) обмеження відповідальності сумою і часом; 3) участь держави.

Загроза абсолютної відповідальності служить основною перепорою на шляху залучення приватних фірм у сфери промислового використання ядерної енергетики, і саме через це законодавець був змушений обмежити відповідальність операторів ядерних установок певним лімітом. Обмеження відповідальності оператора – це спосіб захисту від позовів про відшкодування збитків, які перевищують фінансові можливості підприємства атомної промисловості, а також – фінансові можливості їх страховиків. Згідно зі статтею 6 Закону України “Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення”, відповідальність оператора за ядерну шкоду обмежується сумою, еквівалентною 150 мільйонам SDR за кожний ядерний інцидент. Крім цього, Законом встановлені обмеження відповідальності оператора: 1) за заподіяння смерті – у сумі, що дорівнює 2.000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за кожного потерпілого; 2) за шкоду, заподіяну здоров’ю – у сумі, що дорівнює 5.000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; 3) за шкоду, заподіяну майну – у сумі, що дорівнює 5.000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, але не більше розміру фактично заподіяної шкоди.

У випадку, коли ядерна шкода була заподіяна ядерним судном (тобто судном, обладнаним ядерною установкою), відповідальність оператора такого судна обмежується сумою, еквівалентною 99,75 мільйонам SDR². З цієї суми 69 млн. 825 тис. SDR призначені виключно для оплати вимог щодо відшкодування шкоди, заподіяної особі, а інша частина суми в розмірі 29 млн. 925 тис. SDR призначена для оплати вимог щодо відшкодування шкоди, заподіяної майну (Кодекс торговельного мореплавства України. – Ст.318). Судові витрати та відсотки, встановлені судом, згідно з Законом України “Про цивільну відповіда-

¹ Див.: **Афанасьєва Л.А.** Ядерное страхование в капиталистических странах: сравнительно-правовое исследование. – М., 1989. – С. 63.

² Див.: Кодекс торговельного мореплавства України від 09.12.94 р. – Ст.9.

льність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення” (ст.ст. 6, 8), не обмежуються лімітами і підлягають виплаті в повному обсязі додатково до будь-якої суми відшкодування.

Якщо збитки потерпілих від ядерного інциденту осіб перевищують вказані ліміти, їх компенсацію повинна забезпечити держава, на території якої розташована ядерна установка або у власності якої знаходиться ядерне судно¹. Крім того, держава має право регресної вимоги до того оператора, який не забезпечив відшкодування ядерної шкоди у розмірі, встановленому законодавством².

Страхуванням цивільної відповідальності оператора ядерної установки (судна) можуть займатися лише ті страховики, які отримали в Міністерстві фінансів України ліцензію. Крім того, враховуючи вимоги Віденської конвенції, всі страховики, які отримали ліцензію на страхування відповідальності операторів ядерних установок за ядерну шкоду, що може бути заподіяна внаслідок ядерного інциденту, зобов'язані увійти до ядерного страхового пулу³. Обов'язок розробити та затвердити до літа 2002 року особливі умови ліцензування діяльності зі страхування цивільної відповідальності за ядерну шкоду, а також Положення про ядерний страховий пул України покладено на Кабінет Міністрів України⁴.

Вигодонабувачами за розглядуваним видом страхування відповідальності можуть виступати: 1) будь-які фізичні особи, здоров'ю чи майну яких була заподіяна ядерна шкода; 2) будь-які юридичні особи, майну чи майновим правам яких була заподіяна шкода ядерним інцидентом.

Підставою для відшкодування ядерної шкоди може бути договір про відшкодування ядерної шкоди або рішення суду. Договір про відшкодування ядерної шкоди, який укладається

¹ Див.: **Костицький В.** Екологічне страхування. – С.71.

² Див.: Закон України “**Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку**” – Ст.77 п.3.

³ Див.: Закон України “**Про страхування**”. – Ст.13.

⁴ Див.: Закон України “**Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення**”. – Розділ V ч.5.

між оператором ядерної установки, потерпілою особою та страховиком, повинен бути нотаріально засвідчений (якщо однією із сторін договору є фізична особа) та зареєстрований у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. У разі недосягнення згоди між сторонами, спір вирішується у судовому порядку. При цьому потерпілій особі необхідно довести наявність прямого причинного зв'язку між ядерним інцидентом та ядерною шкодою. Як правило, процедура доведення причинного зв'язку складається з двох етапів. Перший – доказ того, що дана шкода за своїм характером є ядерною. Другий – доказ того, що ядерна шкода була заподіяна в результаті ядерного інциденту, який мав місце на ядерній установці. Остаточні всі спірні питання вирішуються після проведення судової експертизи¹.

Відповідальність операторів ядерних установок, а отже – і “відповідальність” страховика за договором, обмежується не лише лімітом, встановленим державою, але й строком, протягом якого повинен бути поданий позов щодо відшкодування збитків, заподіяних ядерним інцидентом. Зокрема статтею 76 Закону України “Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку” передбачено, що право на подання позову про відшкодування ядерної шкоди, заподіяної майну або навколишньому природному середовищу, діє протягом десяти років з дня заподіяння шкоди. Якщо ж ядерна шкода була заподіяна в результаті аварії на ядерному судні, то застосовується трирічний строк позовної давності². Право на подання позову про відшкодування ядерної шкоди, пов'язаної з ушкодженням здоров'я чи заподіянням смерті особі взагалі не обмежується строком давності, проте у будь-якому випадку позов може бути поданий як до заподіювача ядерної шкоди, так і безпосередньо до страховика або іншої особи, яка надала фінансове забезпечення оператору ядерного судна.

В окремих випадках, передбачених законодавством, абсолютна відповідальність оператора ядерної установки виключа-

¹ Див.: Закон України “Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення”. – Ст.5.

² Див.: Кодекс торговельного мореплавства України від 09.12.94 р. – Ст.390.

ється. При цьому вважаємо за необхідне підкреслити, що підставою для звільнення оператора від абсолютної відповідальності за спричинену шкоду можуть бути умисел чи груба необережність потерпілої особи¹ і таких два різновиди непереборної сили: 1) важкі стихійні лиха виключного характеру; 2) важкі соціальні та міжнародні конфлікти; війна, збройні повстання, інтервенція, військові дії. У зв'язку з цим, підставою звільнення оператора ядерної установки від відповідальності за ядерну шкоду будуть визнаватися обставини, які неможливо передбачити і попередити не лише оператором, але й державою, на території якої розташована ядерна установка.

3.6. Страхування відповідальності при здійсненні космічної діяльності

Роль страхування в сучасній космічній діяльності важко переоцінити. Спеціалісти стверджують, що ряд космічних проєктів узагалі не було б реалізовано, якби світовий страховий ринок не взяв на себе ризик їх невдачі. Страховий ризик у даному разі полягає в можливості загибелі космічного апарату, а також можливості заподіяння в результаті космічної аварії шкоди третім особам або навколишньому природному середовищу. Порівняно з іншими видами страхування, страхування космічних ризиків є відносно новим видом страхування². В Україні його розвиткові сприяли наступні фактори.

1. Вихід ряду підприємств ракетно-космічної галузі на зовнішній ринок, укладення комерційних контрактів, які передбачають вирішення питань економічного захисту проєктів.

¹ Див.: Віденська конвенція про цивільну відповідальність за ядерну шкоду від 21.05.63 р. – Ст.4, п.2; Закон України “Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку”. – Ст.73; Кодекс торговельного мореплавства України. – Ст.316.

² Див.: **Александрова Т.Г., Мещерякова О.В.** Коммерческое страхование. – М., 1996. – С.135.

2. Поступове зростання можливостей національного страхового ринку, визначення сфер впливу страхових компаній і, як наслідок, загострення конкуренції між ними.

3. Прийняття Верховною Радою України в 1996 році Закону “Про космічну діяльність”, статтю 24 якого продекларовано запровадження в Україні обов’язкового страхування при здійсненні космічної діяльності. Види такого обов’язкового страхування були визначені Законом України “Про страхування” у новій редакції від 4 жовтня 2001 р.: 1) страхування цивільної відповідальності суб’єктів космічної діяльності; 2) страхування відповідальності щодо ризиків, пов’язаних з підготовкою космічної техніки на космодромі, запуском та експлуатацією її у космічному просторі¹.

Разом із тим слід визнати, що досі існує ряд факторів, які стримують динаміку розвитку космічного страхування: по-перше, до них слід віднести різноманітність космічних ризиків і проблем, пов’язаних з їх страхуванням, оскільки ці проблеми не мають стандартних і простих рішень. По-друге, обмеження страхового поля (більшість видів космічного страхування, які успішно реалізуються на Заході, в США, не знаходять свого вираження в страхових послугах національних страхових компаній) призводить до зростання ставки страхових премій, що, у свою чергу, зменшує попит на космічне страхування. По-третє, в українських страхових компаніях практично відсутні висококваліфіковані спеціалісти з трьох галузей діяльності: страхування, космічної техніки та юриспруденції (в першу чергу – у сфері міжнародного права)².

Космічне страхування – це комплексний вид страхування. Його об’єктами виступають майнові інтереси суб’єктів космічної діяльності, пов’язані з випадковими збитками, які можуть бути завдані ракетно-космічній техніці, майну та здоров’ю учасників, а також – з необхідністю відшкодування шкоди, заподіяної третім особам у результаті цієї діяльності.

¹ Див.: Закон України “Про страхування” – Ст.7 п.23, 25.

² Див.: Цысь А., Цариков А. Современное развитие космического страхования в России // Страховое дело. – 1997. – Июнь. – С.39.

Правову базу регулювання питань міжнародної цивільної відповідальності становлять багатосторонні та двосторонні міжнародні угоди, учасницею яких є Україна. Основними багатосторонніми міжнародними угодами, що регулюють міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну третім особам унаслідок невдалої реалізації спільних космічних проектів і програм, є Конвенція про Міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічними об'єктами (1972 року)¹ і Договір про принципи діяльності держав по дослідженню та використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла (1967 року). У національному законодавстві України на даний час практично відсутнє правове закріплення питань цивільної відповідальності за шкоду, заподіяну у сфері здійснення космічної діяльності.

У відповідності зі статтею 7 вищеназваного Договору, кожна держава-учасниця, яка запускає об'єкт у відкритий космос, а також – з території чи споруди якої був запущений космічний об'єкт, несе відповідальність згідно з міжнародним правом за збиток, який цей об'єкт може заподіяти іншій країні, що підписала договір². Основне правило договору полягає в тому, що держави-учасниці несуть сувору відповідальність за всі дії та недоліки їх урядових органів, а також – фізичних і юридичних осіб за шкоду, заподіяну третім особам на землі і в межах земної атмосфери. Якщо ж справа пов'язана зі шкодою, заподіяною у відкритому космосі іншим космічним об'єктам, то держави-учасниці Договору несуть відповідальність лише за ті збитки, які викликані ненавмисними та необережними діями³. У будь-якому

¹ Див.: Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічними об'єктами від 29.03.72 р. Ратифікована Президією Верховної Ради СРСР 28.09.73 р. // Збірник законів Української РСР. 1938-1973 рр. Том 1. – К., 1974.

² Див.: Договір про принципи діяльності держав з дослідження та використання космічного простору, включаючи Місяць і інші небесні тіла від 27.01.1967 р. // Действующее международное право. Т. 3. – М., 1997. – С.625-630.

³ Див.: **Плешков А.П., Орлова И.В.** Очерки зарубежного страхования. – С.133.

разі, “відповідальність” страховика не обмежена, однак виплата страхового відшкодування залежить від прямих наслідків космічної аварії та розміру страхового ліміту.

Коли запуск космічного об’єкта здійснюють дві або більше держав, то (відповідно до ст.V Конвенції про міжнародну відповідальність) вони несуть солідарну відповідальність за будь-яку шкоду, заподіяну цим об’єктом. Останнє означає, що позов про повне відшкодування збитків може бути поданий до будь-якої з цих держав, яка – у свою чергу – після виплати відшкодування отримує право регресної вимоги до інших держав-учасниць запуску.

Ефективне врегулювання позовів значною мірою залежить від того, чи ідентифікований космічний об’єкт, який заподіяв шкоду. Щоб забезпечити ідентифікацію, Реєстраційна конвенція ООН (Конвенція про реєстрацію об’єктів, які запускаються в космічний простір) від 14.01.1975 р. зобов’язала кожен державу реєструвати об’єкти, які вона запускає у відкритий космос.

Страхування цивільної відповідальності при здійсненні космічної діяльності (яке з одного боку спрямоване на захист майнових інтересів власників космічних об’єктів, а з іншого – забезпечує належне відшкодування особам, що зазнали збитків у результаті аварії космічного об’єкта) передбачає можливість страхування ризиків на різних етапах “життєвого” циклу ракетно-космічної техніки. Так, на стадіях проектування, виробництва, підготовки до запуску страхуванню підлягає потенційна можливість заподіяння збитків одними підрядчиками іншим, тобто – цивільна відповідальність одних учасників космічного проекту перед іншими. На стадії запуску, виходу апарата на орбіту й повернення назад в атмосферу ризик заподіяння шкоди третім особам та навколишньому середовищу є значно більшим¹. Так, наприклад, на стадії запуску ризик загибелі об’єкта, а отже, – і ризик заподіяння шкоди, залежить від надійності космічного апарата. У зв’язку з цим, не можна применшувати ймовірність настання страхових випадків. З моменту виходу на не-

¹ Див.: **Медведчиков Д.** Страхование рисков космических проектов // *Страховое дело.* – 1999. – № 5. – С.39.

обхідну орбіту, космічний апарат піддається загрозі зіткнення з метеоритами та іншими космічними апаратами, що, в свою чергу, може спричинити до його падіння на Землю. І хоча спеціалісти стверджують, що ймовірність подібних ризиків є невеликою, повністю виключити можливість падіння космічних об'єктів на Землю не можна. Потреба в страхуванні відповідальності за заподіяння шкоди третім особам та навколишньому природному середовищу зростає ще й у тому разі, коли космічний об'єкт обладнаний ядерною установкою. Слід зазначити, що багато країн на даний час уже не використовують ядерні реактори. Крім того, в ООН функціонує наукова група, яка вивчає можливість заборони використання ядерних реакторів у космосі¹.

Страховальником за договором страхування цивільної відповідальності може бути фізична чи юридична особа – власник космічного об'єкта або держава в особі уповноважених державних органів, підприємств, організацій. У зв'язку з тим, що космічний проект реалізується, як правило, за участю великої кількості суміжних підприємств – в договорі страхування відповідальності необхідно чітко визначити межі відповідальності кожного з учасників проекту². Саме тому страховий поліс, переважно, включає в число відповідальних за шкоду, заподіяну третім особам, усіх причетних до запуску осіб. Особливо це стосується виробників, сторони, яка здійснювала запуск, і всіх організаційних структур, які надають послуги протягом запуску та експлуатації космічного об'єкта.

Страховиком може виступати юридична особа, створена у встановленому законодавством порядку³, яка отримала в Міністерстві фінансів України ліцензію на здійснення страхування відповідальності. Відзначимо, що досвід західних страхових компаній переконує в необхідності створення значних за розміром страхових та резервних фондів, що для більшості націона-

¹ Див.: Плешков А.П., Орлова И.В. Вказ. праця. – С.135.

² Див.: Медведчиков Д. Вказ. стаття. – С.39.

³ Див.: Закон України “Про страхування”, Закон України “Про підприємництво”, Закон України “Про підприємства в Україні”, Закон України “Про господарські товариства”.

льних страховиків є поки що неможливим. Тому ризик заподіяння шкоди космічним об'єктом не може повністю взяти на себе не лише окрема українська страхова компанія, але й навіть національний страховий ринок загалом.

Вирішити подібну проблему можливо, як нам видається, зробивши ряд кроків:

- 1) створити пули зі страхування космічних ризиків;
- 2) використовувати механізм перестрахування як на національному, так і на міжнародному страхових ринках.

Перестрахування дозволяє накопичити досить значні ресурси для гарантії покриття можливої шкоди при здійсненні космічної діяльності. Оскільки йдеться про космічні ризики, які передбачають покриття настільки великих сум, що вони не можуть бути включені до обов'язкового договору, не порушивши при цьому його рівноваги, то для вирішення цієї проблеми досить часто використовують факультативне перестрахування. Суть його полягає в тому, що страховик укладає договори космічного страхування, передаючи кожний індивідуально взятий в перестрахування на факультативній основі. Здійснюючи оцінку окремих індивідуалізованих космічних ризиків, перший перестраховик, витративши більше (порівняно з іншими) часу і людських ресурсів, розпочавши першим оцінку і тарифікацію космічного ризику, може організувати щось подібне до пулу – утворення, навколо якого об'єднуються інші страховики¹.

Що ж стосується світового страхового ринку, то слід підкреслити, що він може запропонувати страхові ліміти, які за своїм розміром значно перевищують ліміти окремих страхових компаній. Так, наприклад, власникові космічного апарата пропонуються договори страхування відповідальності на суму близько 500 млн. дол. з метою захисту всіх учасників запуску апарата від претензій третіх осіб². Розмір страхових внесків, як правило, також є значно меншим. При цьому основними факторами, які впливають на розмір страхового внеску, є: час ство-

¹ Див.: **Семеняка В.** Правове забезпечення страхування при здійсненні космічної діяльності // *Право України.* – 1998. – № 7. – С.98.

² Див.: **Медведчиков Д.** Вказ. стаття. – С.40.

рення та тривалість періоду експлуатації як ракети космічного призначення в цілому, так і її складових частин; надійність ракети та її складових частин; ступінь (обсяг) попереднього наземного експериментального і льотного відпрацювання ракети і її складових частин, систем та агрегатів, а також – результати випробувань¹.

Істотною умовою розглядуваного договору страхування відповідальності є перелік страхових випадків. Як показало вивчення досвіду розвинутих країн, страхування цивільної відповідальності перед третіми особами за шкоду, заподіяну їм під час експлуатації космічної техніки, пов'язане з виникненням обов'язку відшкодувати шкоду у таких випадках: падіння ракети космічного призначення поза межами зони відчуження внаслідок об'єктивних факторів або виникнення аварійної ситуації; екологічної катастрофи в результаті аварії ракети космічного призначення з токсичними компонентами палива².

Страховики спеціально обмежують страхове покриття територіальними рамками. Більшість із них не покривають збитків третіх осіб та шкоду, завдану навколишньому природному середовищу саме в зоні відчуження. У зв'язку з цим, повчальною з наукової та практичної точок зору є страхова практика російської страхової групи “Мегарус”. У 1995 році вона ввела новий страховий продукт у сфері космічного страхування, який передбачає страхування цивільної відповідальності перед третіми особами не лише за межами штатних зон падіння (у відповідності з Конвенцією про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічними об'єктами від 29.03.1972 р.), але й у самих полях падіння частин ракет при аварійних пусках³. Відзначимо, що це “ноу-хау” успішно пройшло перевірку на практиці.

Термін дії договору страхування цивільної відповідальності власників космічного апарата, як правило, дорівнює строкові експлуатації цього апарата. Так, наприклад, середній строк слу-

¹ Див.: Страхование от А до Я. – С.400.

² Див.: Семеняка В. Вказ. стаття. – С.97.

³ Докладніше див.: Цысь А. Космическое страхование в 1999 году // Страхование дело. – 2000. – Июнь. – С.27.

жби супутника складає близько 8 років¹. Страхування вступає в силу з моменту прибуття космічного апарату на технічний комплекс і припиняється після закінчення строку дії договору страхування або при повній втраті ракети-носія чи космічного апарата.

Страхування цивільної відповідальності суб'єктів космічної діяльності ще не отримало в Україні достатнього розвитку: по-перше, страховики не мають достатнього досвіду страхування такої відповідальності. По-друге, значну складність для вітчизняних страховиків становить недостатність необхідних статистичних даних. Кількість запущених космічних апаратів, а тим більше – кількість їх катастроф, є порівняно малою величиною для встановлення певної статистичної закономірності. Тому не дивно, що страховики в договорах значно звужують межі страхового покриття, оскільки будь-яка аварія на космічному об'єкті може призвести до величезних збитків².

Ситуація для страхувальників в Україні теж не є досить сприятливою в зв'язку зі збільшенням ставок на світовому страховому ринку внаслідок аварійних запусків і припинення функціонування космічних апаратів на орбіті. Обсяг страхового ринку більше не зростає, в той час як страховики, які спеціалізуються в даній сфері страхування, зазнають великих збитків. Разом з тим, поступова стабілізація ринкової економіки в Україні, а отже, – і зростання потужностей страхових компаній, використання досвіду міжнародного страхового ринку з врахуванням національної специфіки та інші позитивні моменти дозволяють сподіватися на подальший розвиток страхування відповідальності суб'єктів космічної діяльності.

3.7. Висновки до розділу

Складність та багатогранність страхування відповідальності зумовлює існування цілої низки різновидів договору страхування цивільної відповідальності. Враховуючи норми чинного законодавства України, які покликані регулювати страхові пра-

¹ Див.: Плешков А.П., Орлова И.В. Вказ. праця. – С.130.

² Див.: Малишева Н., Семеняка В. Вказ. стаття. – С.124.

вовідносини, а також – практику страхових компаній, можна стверджувати, що в Україні існують наступні види договору страхування цивільної відповідальності: 1) страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів; 2) страхування відповідальності перевізника (авіаперевізника і експлуатанта повітряного судна, морського перевізника та автоперевізника); 3) страхування відповідальності при наданні професійних послуг; 4) страхування відповідальності товаровиробників (продавців, виконавців) за шкоду, завдану третім особам, внаслідок використання неякісних товарів (робіт, послуг); 5) страхування відповідальності підприємств-володільців джерел підвищеної екологічної небезпеки; 6) страхування відповідальності при здійсненні космічної діяльності.

Одним із найбільш розповсюджених як в Україні, так і в цілому світі є договір страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів. Згідно з Законом України “Про страхування” та Постановою Кабінету Міністрів України № 1175 від 28 вересня 1996 року, особи (фізичні та юридичні), які володіють транспортними засобами на праві власності або оренди, за довіреністю чи на інших законних підставах, зобов’язані укласти договір страхування своєї цивільної відповідальності за шкоду, що може бути заподіяна під час експлуатації цих транспортних засобів. Обов’язковість проведення даного виду страхування відповідальності в Україні була зумовлена приєднанням її до всесвітньовідомої системи страхування відповідальності автовласників “Зелена карта”. На даний час становище України у цій системі визначається як перехідне членство. Повноправним членом вона стане лише з моменту виконання всіх вимог системи.

Страхувальником за договором страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів можуть виступати як фізичні, так і юридичні особи. При цьому, якщо договір укладається з юридичною особою, то його дія поширюється на всіх осіб, які керують визначеним транспортним засобом на підставі трудових відносин з його власником.

Ліцензія видається лише тим страховикам, у яких є не менше двох років практичного досвіду з майнового та особистого

страхування і страхування будь-якого виду відповідальності на наземному транспорті. Після отримання ліцензії, страховик повинен обов'язково вступити до складу Моторного (транспортного) страхового бюро – юридичної особи, яка є неприбутковою організацією і діє на основі свого статуту. Основною метою створення бюро було: 1) забезпечення платоспроможності страховиків, які отримали право здійснювати обов'язкове страхування відповідальності власників транспортних засобів і їх здатності виконувати свої зобов'язання перед страхувальниками; 2) відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю третіх осіб у разі, коли транспортний засіб, який спричинив скоєння дорожньо-транспортної пригоди, не встановлений або коли власник транспортного засобу не застрахував свою цивільну відповідальність, або ж був винний у скоєнні дорожньо-транспортної пригоди і загинув тощо.

Аналіз нормативно-правових актів та правил страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів дозволив прийти до висновку, що страховим випадком є дорожньо-транспортна пригода, яка сталася на дорозі (вулично-дорожній мережі) з участю хоча б одного механічного транспортного засобу, що рухався, і призвела до загибелі або травмування людей, чи пошкодження одного або кількох транспортних засобів, вантажу, доріг, дорожніх та інших споруд або майна.

Тісно пов'язаним із страхуванням цивільної відповідальності власників транспортних засобів є страхування цивільної відповідальності перевізника, яке вважається одним із найбільш ризикових видів страхування. Об'єктом договору страхування відповідальності можуть бути майнові інтереси перевізника, пов'язані з: 1) відповідальністю за втрату, псування чи пошкодження вантажу за договором перевезення; 2) відповідальністю за шкоду, заподіяну пасажиром та їх багажу під час перевезень; 3) обов'язком відшкодувати шкоду, заподіяну здоров'ю чи майну фізичних осіб, або майну юридичних осіб; 4) відповідальністю за забруднення навколишнього середовища. За бажанням страхувальника в договір може бути включений ризик настання відповідальності перевізника за шкоду, заподіяну ван-

тажу в результаті затримки в доставці. Отже, страхуванням може бути забезпечений захист майнових інтересів перевізника, пов'язаних з ризиком настання як деліктної, так і договірної відповідальності. На жаль, чинне українське законодавство не розрізняє страхування деліктної та договірної відповідальності, а отже, – і не регламентує випадки, в яких дозволяється застрахувувати відповідальність за певною цивільно-правовою угодою.

Страхування відповідальності при наданні професійних послуг (страхування професійної відповідальності) з'явилося на вітчизняному страховому ринку в зв'язку із наявністю цілого ряду причин. Основною серед них є відсутність дієвого механізму компенсації шкоди потерпілим особам, заподіяної їх здоров'ю чи майну особами, які займаються професійною діяльністю. До таких осіб відносять: юристів, лікарів, аудиторів, ріелтерів, брокерів, експертів, охоронців, архітекторів тощо. У даному разі швидко й повне відшкодування збитків страхування професійної відповідальності дозволяє зберегти ділову репутацію професіоналів та сформувати їх позитивний імідж серед клієнтів.

Об'єктом страхування відповідальності при наданні професійних послуг виступають майнові інтереси, пов'язані з обов'язком професіонала відшкодувати прямі матеріальні збитки, завдані третім особам у результаті наданих ним професійних послуг. Перш за все, професіонал несе відповідальність перед своїми клієнтами та пацієнтами. Шкода, заподіяна особам, з якими професіонал не перебував у договірних стосунках, відшкодовується ним на загальних підставах і не покривається за договором страхування.

У відповідності з укладеним договором страхування відповідальності за якість продукції, страховик бере на себе ризик відповідальності, по-перше, за ненавмисні пошкодження, завдані здоров'ю (включаючи смерть особи), а, по-друге, – за випадкове знищення чи пошкодження майна, що трапилось у період страхування і у визначених договором просторових межах. Відшкодуванню підлягають лише прямі та ненавмисні збитки, які виникли у зв'язку з недоліками продукції. При цьому продукція повинна перебувати поза контролем страхувальника, у тому

числі, – поза приміщеннями, що належать або орендуються страхувальником. Страхове покриття поширюється лише на відшкодування збитків, спричинених неякісними, дефектними товарами. Шкода, якої завдано самим товарам, не компенсується страховиком. За бажанням страхувальника, страховик може додатково розширити страхове покриття за можливий непрямий збиток. У такому разі страхове покриття поширюється на відповідальність за фінансовий збиток і на відповідальність за витрати стосовно повернення продукції.

До групи капіталомістких видів страхування відповідальності належать: страхування цивільної відповідальності оператора ядерної установки за шкоду, якої може бути завдано внаслідок ядерного інциденту та страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно пожежами та аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки, включаючи пожежовибухонебезпечні об'єкти та об'єкти, господарська діяльність на яких може призвести до аварій екологічного та санітарно-епідеміологічного характеру. У зв'язку з катастрофічною сутністю ядерних ризиків, у багатьох країнах створюються спеціальні страхові пули. Основною позитивною рисою таких страхових пулів є можливість надання значного за розміром страхового покриття, що не під силу жодній окремо взятій страховій компанії.

Відповідно до міжнародних угод про ядерну безпеку, до яких приєдналася Україна, оператор ядерної установки несе абсолютну відповідальність за шкоду, завдану ядерним інцидентом (безвинну відповідальність). У зв'язку з цим, законодавець був змушений обмежити відповідальність операторів ядерних установок певними лімітами. Обмеження відповідальності оператора – це спосіб захисту від позовів про відшкодування збитків, які перевищують фінансові можливості підприємства атомної промисловості, а також – фінансові можливості їх страховиків. Тому, якщо збитки потерпілих від ядерного інциденту осіб перевищують визначені ліміти, їх компенсацію повинна забезпечити держава, на території якої розташована ядерна установка або у власності якої перебуває ядерне судно.

В окремих випадках, передбачених законодавством, абсолютна відповідальність оператора ядерної установки виключається. При цьому підставою для звільнення оператора від абсолютної відповідальності за спричинену шкоду можуть бути: умисел чи груба необережність потерпілої особи; і лише два різновиди непереборної сили: 1) важкі стихійні лиха виключного характеру (які неможливо передбачити і попередити не лише операторові, але й державі, на території якої розташована ядерна установка); 2) важкі соціальні та міжнародні конфлікти; війна, збройні повстання, вторгнення тощо.

Малодослідженим і достатньо актуальним на сьогодні в Україні є страхування цивільної відповідальності при здійсненні космічної діяльності. Законодавче закріплення цього виду страхування відбулося із прийняттям у 2001 році Закону України “Про страхування” у новій редакції, яким було визначено два його підвиди: 1) страхування цивільної відповідальності суб’єктів космічної діяльності; 2) страхування відповідальності щодо ризиків, пов’язаних із підготовкою до запуску космічної техніки на космодромі, запуском та експлуатацією її у космічному просторі.

Страхування цивільної відповідальності при здійсненні космічної діяльності (яке з одного боку спрямоване на захист майнових інтересів власників космічних об’єктів, а з іншого – забезпечує належне відшкодування особам, що зазнали збитків у результаті аварії космічного об’єкта) передбачає можливість страхування ризиків на різних етапах “життєвого” циклу ракетно-космічної техніки. Так, на стадіях проектування, виробництва, підготовки до запуску страхуванню підлягає потенційна можливість заподіяння збитків одними підрядчиками іншим, тобто – цивільна відповідальність одних учасників космічного проекту перед іншими. На стадії запуску, виходу апарата на орбіту й повернення назад в атмосферу значно більшим є ризик заподіяння шкоди третім особам та навколишньому середовищу. Потреба в страхуванні відповідальності за заподіяння шкоди зростає ще й у тому разі, коли космічний об’єкт обладнаний ядерною установкою.

Однак розвиток вказаних видів страхування уповільнюється недостатністю необхідних для страховиків статистичних

даних. Кількість запущених космічних апаратів, а тим більше – кількість їх катастроф, є досить незначною величиною для встановлення певної статистичної закономірності. Шляхи вирішення цієї проблеми – створення пулів зі страхування космічних ризиків або широке запровадження механізму перестраховання як на національному, так і на міжнародному страхових ринках.

Таким чином, страхування цивільної відповідальності – це перспективний і малодосліджений на сьогодні вид страхування. Протягом століть основна ідея страхування залишалася незмінною і полягала в нейтралізації наслідків двоякого походження: стихійних руйнівних сил природи та не передбачуваних випадків, які впливають на саму людину чи результати її діяльності. Однак тепер, коли результати згубної людської діяльності порівнюються за масштабами можливих негативних наслідків із стихійними силами природи, центр ваги в сфері страхування поступово переміщується в площину захисту від технологічних катастроф, аварій та інших наслідків потенційно небезпечних видів діяльності. Підвищена потреба в страховому захисті майнових інтересів, пов'язаних з обов'язком відшкодувати шкоду, заподіяну третім особам, зумовлюється складною економічною ситуацією більшості підприємств, а також загальною нестабільністю фінансової системи в Україні.

ВИСНОВКИ

1. Законом України “Про страхування” визначено єдино можливе трактування об’єкта страхування. Згідно зі ст.4, в якості об’єкта страхування можуть виступати майнові інтереси, що не суперечать чинному законодавству. Відповідно до цього, об’єктом страхування цивільної відповідальності виступають майнові інтереси страхувальника, пов’язані з ризиком настання його цивільної відповідальності за шкоду, яка може бути заподіяна здоров’ю чи майну фізичної особи – або майну юридичної особи. Даним визначенням підкреслюється можливість страхування ризику настання лише цивільної відповідальності. Усі інші види юридичної відповідальності не можуть покриватися страхуванням.

2. Правова сумісність страхування та цивільно-правової відповідальності була зумовлена специфікою останньої. Цивільно-правова відповідальність має відновлювальний (компенсаційний) характер, спрямований, у першу чергу, на відшкодування збитків потерпілих осіб; а каральна функція реалізується через покладення на правопорушника санкцій, пов’язаних з додатковими обтяженнями (негативними наслідками). Бажання уникнути майнових втрат або суттєво зменшити їх розмір стимулює осіб, діяльність яких пов’язана з потенційною здатністю заподіяння майнової шкоди, звертатися до страхових компаній. Потреба в страховому захисті може бути зумовлена як суб’єктивними, так і об’єктивними обставинами. До перших відносять низький професійний рівень чи бездіяльність страхувальника (лікаря, адвоката, нотаріуса та ін.). До других – підвищену небезпеку промислових підприємств, транспортних засобів тощо. Через укладення договору страхування цивільної відповідальності обов’язок із відшкодування збитків умовно перекладається на страховика, який у разі настання страхового випадку (спричинення страхувальником шкоди третім особам) займається врегулюванням майнових спорів із потерпілими особами і відшкодовує їм збитки в межах страхового ліміту. Більше того, наявність полісу зі страхування відповідальності в бага-

тьох випадках скорочує чисельність судових справ щодо відшкодування майнових збитків, оскільки страховик, страхувальник та потерпілі особи самостійно, без втручання судових чи інших державних органів, можуть домовитись про розмір страхового відшкодування.

3. Страхування цивільної відповідальності є самостійним видом страхування, так як має власний об'єкт. На відміну від майнового страхування (де страхуванню підлягають конкретні майнові інтереси фізичних і юридичних осіб, пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням майном); і особистого страхування (коли страхуються майнові інтереси на випадок настання певних подій, пов'язаних з життям застрахованих осіб), безпосередньою метою страхування відповідальності є захист майнових інтересів потенційних заподіювачів шкоди. Якщо ж договір страхування відповідальності розглядати з позиції соціальних пріоритетів, то він є своєрідною гарантією отримання потерпілими особами належного відшкодування збитків, завданих страхувальником.

4. Договір страхування відповідальності – це угода між страховиком і страхувальником, за якою страховик бере на себе зобов'язання в разі настання страхового випадку відшкодувати третім особам в межах ліміту відповідальності збитки, ненавмисно завдані страхувальником, а страхувальник зобов'язується своєчасно вносити страхові платежі та виконувати інші умови договору.

5. Істотними умовами такого договору страхування є: об'єкт, предмет, страховий ризик (страхові випадки), ліміт відповідальності страховика (страхова сума), розмір страхового внеску та строк дії договору. Кожна з цих умов, окрім загальних рис, має свої особливості, які визначають специфіку договору страхування відповідальності. Так, страхові внески (окрім загальної платіжної функції) сигналізують також про вступ договору страхування цивільної відповідальності в дію. Ст.18 Закону України “Про страхування” встановлює, що договір страхування набуває чинності з моменту сплати першого страхового платежу, якщо інше не передбачено умовами страхування. Диспо-

зитивність даної норми не заперечує можливості укладення консенсуального договору страхування. Вважаємо, що така умова може виявитись суперечливою при практичному запровадженні в ситуаціях, коли страховий випадок настане одразу після укладення договору страхування відповідальності ще до сплати першого страхового внеску, особливо враховуючи ту обставину, що вітчизняне законодавство жодних вказівок щодо обов'язку страховика провести виплати в даному разі не містить. Вирішити цю проблему можна у два способи. По-перше, у договорі страхування передбачити умову про те, що страхове відшкодування все-таки виплачується, але страховик має право при визначенні розміру страхового відшкодування вирахувати несплачену суму страхової премії. По-друге, встановлювати в договорі умову, згідно з якою страхове відшкодування не виплачується у зв'язку з тим, що в ньому сторони передбачили розповсюдження страхового захисту лише на ті страхові випадки, які відбулись після вступу договору в дію. Закріплення такої умови найчастіше відбувається шляхом оформлення страхової коверноти, яка є тимчасовим документом і підлягає обов'язковому обміну на страховий поліс. Ковернота видається страховим брокером на підтвердження розміщення запропонованого страхувальником ризику і не має юридичної сили для страховиків.

б. На відміну від майнового страхування, під час здійснення якого страхова сума в основному визначається страховою (дійсною) вартістю майна або її частиною, при страхуванні відповідальності сторони встановлюють гранично допустиму суму відшкодування – ліміт відповідальності страховика за договором (адже визначити наперед розмір шкоди, яка може бути заподіяна третім особам, дуже важко). І треті особи, і розмір збитків стають відомими лише після настання страхового випадку. Тому при укладенні договору страхування цивільної відповідальності в якості страхової суми береться середня ймовірна величина збитків, заподіяних, наприклад, джерелом підвищеної небезпеки за певний період на певній території. У межах ліміту відшкодовуються лише ті збитки, які відповідають наступним вимогам: 1) вони повинні бути заподіяні третім особам, а не са-

тому страхувальнику; 2) причиною збитків мають бути ненавмисні дії страхувальника; 3) відповідальність страхувальника за шкоду, завдану третім особам, повинна бути визначена законодавством.

7. У тому разі, коли збитки третіх осіб не покриваються лімітом відповідальності страховика, страхувальник зобов'язаний самостійно компенсувати різницю за рахунок власних коштів. Така вказівка міститься в статті 1213 нового Цивільного кодексу України 2001 року. Даний обов'язок страхувальника не можна розглядати як субсидіарну відповідальність, оскільки після укладення договору страхування відповідальності страхувальник продовжує нести цивільну відповідальність за власні протиправні дії. На страховика цивільна відповідальність не перекладається – він лише виконує свої обов'язки за договором страхування, тобто виплачує страхове відшкодування.

8. Сторонами договору страхування цивільної відповідальності виступають страховик і страхувальник. Особа, яка бажає займатися страхуванням відповідальності, повинна відповідати наступним вимогам: 1) мати статус юридичної особи (у формі акціонерного, повного, командитного товариства або товариства з додатковою відповідальністю (з мінімальною кількістю учасників не менше трьох осіб); 2) метою і предметом діяльності повинно бути страхування, перестраховання і фінансова діяльність, пов'язана з формуванням, розміщенням страхових резервів та їх управлінням; 3) мати ліцензію на здійснення страхування відповідальності; 4) розмір статутного фонду повинен становити не менше 1 млн. євро.

9. Для більш повної реалізації своїх можливостей страховики, за договором між собою, можуть створювати об'єднання в формі спілок, асоціацій. Метою таких об'єднань є координація діяльності, представництво та захист спільних майнових інтересів, здійснення спільних програм. Члени асоціацій (спілок, страхових пулів) зберігають свою самостійність і права юридичних осіб. Діють асоціації та спілки на підставі установчого договору та статуту і набувають прав юридичної особи після їх державної

реєстрації. Згідно з Законом України “Про страхування” їм заборонено займатися страховою діяльністю.

10. Окрім сторін, учасником договору страхування відповідальності є третя особа – якій у разі настання страхового випадку – виплачується страхове відшкодування (потерпіла особа, вигодонабувач) і яку наперед визначити неможливо. На відміну від особистого та майнового страхування, сторони договору страхування відповідальності не можуть самовільно замінити вигодонабувача. Навіть якщо в договорі вказаний інший вигодонабувач або він там взагалі не вказаний – це не буде братися до уваги при виплаті страхового відшкодування. При страхуванні договірної відповідальності вигодонабувачем завжди виступає контрагент за певною цивільно-правовою угодою.

11. Відповідно до страхового законодавства України, а також – практики вітчизняних страхових компаній, найбільш поширеними в Україні є наступні види договору страхування цивільної відповідальності: 1) страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів; 2) страхування відповідальності перевізника (авіаперевізника і експлуатанта повітряного судна, морського перевізника та автоперевізника); 3) страхування відповідальності при наданні професійних послуг; 4) страхування відповідальності товаровиробників (продавців, виконавців) за шкоду, завдану третім особам, внаслідок використання неякісних товарів (робіт, послуг); 5) страхування відповідальності підприємств-володільців джерел підвищеної екологічної небезпеки; 6) страхування відповідальності при здійсненні космічної діяльності.

12. За договором страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів страховим випадком вважається дорожньо-транспортна пригода, що сталася на дорозі (вулично-дорожній мережі) за участю механічного транспортного засобу страхувальника, який рухався, і призвела до загибелі або травмування людей чи пошкодження одного або кількох транспортних засобів, вантажу, доріг, дорожніх та інших споруд або майна.

13. Одним із найбільш ризикових видів страхування відповідальності вважається страхування цивільної відповідально-

сті перевізника. Об'єктом страхування можуть виступати майнові інтереси перевізника, пов'язані з: 1) відповідальністю за втрату, псування чи пошкодження вантажу за договором перевезення; 2) відповідальністю за шкоду, заподіяну пасажиром та їх багажу під час перевезень; 3) обов'язком відшкодувати шкоду, заподіяну здоров'ю чи майну фізичних осіб, або майну юридичних осіб (тобто страхування цивільної відповідальності перевізника як власника джерела підвищеної небезпеки); 4) відповідальністю за забруднення навколишнього середовища. За бажанням страхувальника, до договору страхування може бути включений ризик настання відповідальності перевізника за шкоду, заподіяну вантажу в результаті затримки в доставці. Таким чином, страхуванням може бути забезпечений захист майнових інтересів перевізника, пов'язаних з ризиком настання не лише деліктної, але й договірної відповідальності.

14. Об'єктом страхування відповідальності при наданні професійних послуг виступають майнові інтереси, пов'язані з обов'язком професіонала відшкодувати прямі матеріальні збитки, завдані третім особам у результаті наданих ним професійних послуг. Під страховим випадком розуміємо виникнення обов'язку професіонала відшкодувати шкоду, заподіяну при вчиненні ним професійних дій, які суперечать чинному законодавству України, якщо такий обов'язок визначений рішенням суду, що вступило в силу.

15. За договором страхування відповідальності товаровиробників (продавців, виконавців) за шкоду, завдану третім особам внаслідок використання неякісних товарів (робіт, послуг), страховик бере на себе ризик відповідальності, по-перше, за випадкові пошкодження, спричинені здоров'ю, включаючи смерть особи, а по-друге, – за випадкове знищення чи пошкодження майна, які мали місце у період страхування і у визначених договором просторових межах. Відшкодуванню підлягають лише прямі збитки, які виникли у зв'язку з недоліками продукції. При цьому продукція повинна перебувати поза контролем страхувальника, у тому числі – поза приміщеннями, які він займає. Шкода, завдана самим товарам, страховиком не компенсується. Не

підлягають відшкодуванню також будь-які штрафи і пеня за договорами реалізації товарів, виконаних робіт або наданих послуг. За бажанням страхувальника, страховик може додатково розширити страхове покриття за можливий непрямий збиток. При цьому страхове покриття поширюється на відповідальність за фінансовий збиток і на відповідальність за витрати стосовно повернення продукції.

16. Приєднання України в 1997 році до Віденської конвенції про цивільну відповідальність за ядерну шкоду зумовило необхідність фінансового забезпечення цивільної відповідальності національного оператора ядерної установки. Виходячи з цього у грудні 2001 року був прийнятий Закон України “Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення”. Норми Конвенції та чинного законодавства встановлюють абсолютну відповідальність оператора ядерної установки, загроза якої служить основною перепорою на шляху залучення приватних фірм у сферу промислового використання ядерної енергетики. Тому законодавець був змушений по-перше, ввести обов’язкове страхування цивільної відповідальності оператора ядерної установки за шкоду, яка може бути заподіяна внаслідок ядерного інциденту, а по-друге, – обмежити відповідальність операторів ядерних установок певними лімітами. Обмеження відповідальності оператора – це міра захисту від позовів про відшкодування збитків, які перевищують фінансові можливості підприємства атомної промисловості, а також самі фінансові можливості їх страховиків. Через те компенсацію збитків потерпілих від ядерного інциденту осіб понад встановлені ліміти повинна забезпечити держава, на території якої розташована ядерна установка або у власності якої перебуває ядерне судно. Крім того, держава має право регресної вимоги до того оператора, який не забезпечив відшкодування ядерної шкоди у розмірі, встановленому законодавством.

В окремих випадках, передбачених законодавством, абсолютна відповідальність оператора ядерної установки виключається. Підставою для звільнення оператора від відповідальності за спричинену шкоду можуть бути умисел чи груба необережність потерпілої особи і лише два різновиди непереборної сили: 1) важ-

кі стихійні лиха виключного характеру; 2) важкі соціальні та міжнародні конфлікти; війна, збройні повстання, інтервенція.

17. Законодавче врегулювання питань, пов'язаних зі страхуванням цивільної відповідальності в сфері здійснення космічної діяльності, по суті, лише розпочалося. Страхування космічних ризиків допускається на всіх етапах “життєвого” циклу ракетно-космічної техніки. Особливо це стосується стадії запуску, виходу апарату на орбіту й повернення назад в атмосферу, коли ризик заподіяння шкоди третім особам та навколишньому середовищу є досить значним. Потреба в страхуванні відповідальності за заподіяння шкоди третім особам та навколишньому природному середовищу зростає, коли космічний об'єкт обладнаний ядерною установкою.

18. Основною проблемою цивільної відповідальності перед третьою стороною є те, що космічний проект реалізується за участю великої кількості суміжних підприємств і необхідно визначити межі відповідальності кожного з учасників проекту. Тому страховий поліс до числа відповідальних за шкоду, заподіяну третім особам, включає всіх причетних до запуску осіб (особливо ж це стосується виробників; сторони, що здійснювала запуск, і всіх організаційних структур, які надають послуги протягом запуску та експлуатації космічного об'єкта).

БІБЛІОГРАФІЯ*Література*

1. Абелев М., Махова И. Страхование проектной документации для строительства и страхование ответственности проектировщиков // Страхование ревью. – 2000. – Сентябрь. – С.5-8.
2. Агеев Ш.Р., Васильев Н.М., Катырин С.Н. Страхование: теория, практика и зарубежный опыт. – М.: «Экспертное бюро-М», 1998. – 376 с.
3. Александров А.А. Страхование. – М.: Издательство ПРИОР, 1998. – 192 с.
4. Александрова Т.Г., Мещерякова О.В. Коммерческое страхование (справочник). – М.: Институт новой экономики, 1996. – 254 с.
5. Аленичев В.В. Страхование законодательство России. В 2-х томах. Том 1. Зарождение, становление и развитие страхового дела. X – XX вв.: Монография / Под ред. Исаева И.А., Шахова В.В. – М.: ЮКИС, 1999. – 624 с.
6. Аленичев В.В. Страхование законодательство России. Историко-правовое исследование. В 2-х томах. Том II.: Полное собрание правовых актов по страховому делу. Хронологический указатель / Под ред. проф. Исаева И.А. – М.: ЮКИС, 1998. – 584 с.
7. Андреева Е. Проблемы отраслевой классификации страхования в России // Страхование дело. – 2000. – № 5. – С.15-17.
8. Антонова И. Регулирование страховой деятельности на европейском рынке. Новое европейское страховое законодательство // Страхование право. – 1999. – № 1-2. – С.25-33.
9. Архипов А. О предварительных итогах и проблемах страхования автогражданской ответственности // Страхование дело. – 2000. – № 10. – С.49.
10. Афанасьева Л.А. Ядерное страхование в капиталистических странах: сравнительно-правовое исследование. – М.: Наука, 1989. – 112 с.
11. Бабенко В. Канали розподілу страхових послуг у промислово розвинутих країнах // Економіка України. –1997. –№ 7. –С.82-86.
12. Базилевич В.Д. Антимонопольні заходи держави і створення конкурентного середовища на страховому ринку України // Фінанси України. - 1998. - № 8. - С.5-11.
13. Базилевич В.Д. Розвиток страхового ринку – стратегічний фактор капіталовкладення // Економіка України. –1998. – № 3. –С.13-20.
14. Базилевич В.Д. Страховий ринок України. – К.: Товариство “Знання”, КОО, 1998. – 374 с.

15. Базилевич В.Д., Базилевич К.С. Страхова справа. – К.: Товариство “Знання”, КОО, 1997. – 216 с.
16. Базылев Б.Т. Юридическая ответственность как охранительное правоотношение // Советское государство и право. – 1980. – № 8. – С.122-125.
17. Балабанов И.Т., Балабанов А.И. Страхование. – СПб.: Питер, 2001. – 256 с.
18. Безусов С. Частный нотариус – не должностное лицо // Нотариус. – 1999. - № 1. – С.83-84.
19. Белякова А.М. Гражданско-правовая ответственность за причинение вреда. Теория и практика. – М.: Издательство Московского университета, 1986. – 155 с.
20. Бех О.В. Заключение по вопросу определения страхового события в договоре страхования профессиональной деятельности нотариуса // Нотариус. – 1999. - № 1. – С.78-81.
21. Біленчук Д.П., Біленчук П.Д., Залетов О.М., Клименко Н.І. Страхове право України. Підручник для вищих навчальних закладів. За ред. проф. П.Д.Біленчука і О.Ф.Філонюка. – К.: Атіка, 1999. – 368 с.
22. Білоусов Є.М. Договір страхування господарських ризиків. – Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Харків, 1997. – 11 с.
23. Большой юридический словарь / Под ред. А.Я.Сухарева, В.Д.Зорькина, В.Е.Крутских. - М.: ИНФРА-М, 1999. - 790с.
24. Брагинский М.И. Договор страхования. –М.:Статут, 2000. –174с.
25. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право: Общие положения. – М.: Издательство «Статут», 1997. – 682 с.
26. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая: Общие положения: Изд. 2-е, испр. – М.: «Статут», 1999. – 848 с.
27. Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность. – М.: “Юрид. лит.”, 1976. – 216 с.
28. Братчиков С. Страхование профессиональной ответственности в области информационных технологий // Страховое ревю. – 2001. – № 11. – С.47.
29. Бурроу К. Основы страховой статистики. (Перевод с немецкого). – М.: Издательский центр “Анкил”, 1996. – 267 с.
30. Вайер Маркус. Проект закона «Об обязательном страховании гражданской ответственности владельцев механических средств»: юридические проблемы и перспективы // Страховое дело. – 1999. - № 10. – С.53-56.
31. Варламов Д. Принцип «наивысшего доверия» в страховом праве Англии // Страховое дело. – 2001. – № 8. – С.37-40.
32. Варламов Д. Страховой интерес: новое толкование, данное арбитражным судом // Страховое ревю. – 2001. – № 6. – С.41-46.

33. Варул П. Методические проблемы исследования гражданско-правовой ответственности. – Таллин: “Ээсти раамат”, 1986. – 152с.
34. Василик О.Д., Пікус Р.В. Проблеми страхування в Україні // Фінанси України. – 1999. – № 5. – С.130-134.
35. Васильев Г.В., Шигильчева С.А. История страхового дела в России. Учебное пособие. – М.: “Пресс-сервис”, 1997. – 252 с.
36. Васин В. Страхование автомобиля // Закон (приложение к газете «Известия»). – 2001. – № 10. – С.91-94.
37. Вахнин И. Виды условий договора с учётом нормативно-правового регулирования // Хозяйство и право. – 1998. – № 10. – С.104-108.
38. Введение в шведское право. / Отв. ред. проф. Крылов Б.С. – М.: “Юридическая литература”, 1986. – 341 с.
39. Веденеев Е. Страховой случай по договору имущественного страхования (вопросы доказывания) // Хозяйство и право. – 1998. – № 8. – С.38-46.
40. Веретенев А.А., Кузьминов Н.Н. Таможня и страхование. Справочник. – М.: «Анкил», 1999. – 208 с.
41. Веселков А. Страховщики выбирают виртуальное пространство // Страховое ревю. – 1999. - № 11. – С.22-24.
42. Вилюма Д., Данилин Д. Некоторые вопросы страхования ответственности за загрязнение окружающей природной среды в Российской Федерации // Страховое право. – 2000. – №2. – С.37-42.
43. Вишневский А. Гражданско-правовая ответственность за загрязнение моря нефтью // Юридический вестник. – 2000. – № 3. – С.101-106.
44. Відшкодування матеріальної і моральної шкоди та компенсаційні виплати: нормативні акти, роз’яснення, коментарі / Відп. редактор П.І. Шевчук. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 928 с.
45. Власов О. «Ценности» страхования // Страховое ревю. – 2000. – Апрель. – С.26-27.
46. Внукова Н.М. Практикум із страхування. Випуск 1. – Київ: Лібра, 1998. – 40 с.
47. Воблый К.Г. Основы экономики страхования. – М.: “Анкил”, 1995. – 228 с.
48. Волков И. Страхование ответственности регистраторов: практика заключения договора страхования и урегулирования претензий // Страховое ревю. – 1998. – № 5. – С.26-28.
49. Гаврилов В. Вопросы обязательного экологического страхования // Страховое дело. – 2001. – № 7. – С.30-43.
50. Галагуза Н.Ф. Страхование гражданской ответственности владельцев транспортных средств // Юридический мир. – 1997. – Март. – С.15-18.

51. Галагуза Н.Ф., Ларичев В.Д. Преступления в страховании: предотвращение, выявление, расследование (отечественный и зарубежный опыт). – М.: Анкил, 2000. – 256 с.
52. Гапонюк М.А., Малько В.І. Передумови та перспективи розвитку екологічного страхування в Україні // *Фінанси України*. – 1997. – № 7. – С.90-99.
53. Гвозденко А.А. Основы страхования. Учебник. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 304 с.
54. Глущенко В.В. Управление рисками. Страхование. – г.Железнодорожный, Моск. обл.: ТОО НПЦ «Крылья», 1999. – 336 с.
55. Гомелля В.Б., Туленты Д.С. Страховой маркетинг (Актуальные вопросы методологии, теории и практики). – М.: «Анкил», 1999. – 128 с.
56. Горбач Л.М. Страхова справа: Навч. посібник. – Луцьк: Ред.-вид. відд. “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2001. – 181 с.
57. Гордієнко А. Цивільно-правова відповідальність, її види // *Економіка, фінанси, право*. – 1999. – № 8. – С.31-33.
58. Государственное страхование в СССР. 1991: Юбилейный статистический сборник. – М.: Финансы и статистика, 1991. – 96 с.
59. Государственное страхование в СССР: Учебник / Под ред. Л.А.Мотылева. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 1985. – 320 с.
60. Государственное страхование в СССР: Учебник / Под ред. Л.И.Рейтмана. – М.: Финансы и статистика, 1989. – 336 с.
61. Гофман К.Г., Моткин Г.А. Об имущественной ответственности предприятий за загрязнение окружающей среды и создании в СССР системы экологического страхования // *Экономика и математические методы*. Том 27. Вып. 6. – М., 1991. – С.1005-1012.
62. Грабик А. Закон Республики Беларусь «О страховании»: вопросы и загадки // *Страховое дело*. – 1995. – №11. – С.58.
63. Гражданский кодекс Российской Федерации. В схемах. – М.: Издательская группа «Городец – Формула права», 1999. – 102 с.
64. Гражданский кодекс Украины (научно-практический комментарий). – Х.: ООО «Одиссей», 1999. – 848 с.
65. Гражданское и торговое право капиталистических государств. / Под ред. проф. Р.Л.Нарышкиной и Ю.И.Свядосца. – М.: “Международные отношения”, 1993. – 560 с.
66. Гражданское и торговое право капиталистических стран / Под ред. проф. В.П.Мозолина и к.ю.н. М.И.Кулагина. – М.: “Высшая школа”, 1980. – 387 с.
67. Гражданское и торговое право капиталистических стран. Часть II. / Под ред. Р.Л.Нарышкиной. – М.: “Международные отношения”, 1984. – 304 с.
68. Гражданское право России. Часть вторая. Обязательственное

- право: Курс лекцій. Отв. ред. О.Н.Садиков. – М.: Изд-во БЕК, 1997. – 704 с.
69. Гражданское право. В 2-х томах. Том 1. Учебник / Под ред. Е.А.Суханова. – М.: Издательство БЕК, 1993. – 524 с.
 70. Гражданское право. В 2 томах. Том II. Полутом 2: Учебник / Отв. ред. Е.А.Суханов. – М.: Издательство БЕК, 2000. – 544 с.
 71. Гражданское право. Учебник. Часть первая. Издание второе, перераб. и доп. / Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К.Толстого. – М.: «ТЕИС», 1996. – 600 с.
 72. Гражданское право. Учебник. Часть вторая. / Под ред. проф. А.П. Сергеева и Ю.К.Толстого. – М.: «Проспект», 1997. – 653 с.
 73. Гринев В., Усиков А. Страховой рынок: лидеры, ведущие и ведомые // Страховое ревю. – 1998. – № 7. – С.3-7.
 74. Гришин Г. Принципы страхования // Страховое ревю. – 1999. – апрель. – С.4-7.
 75. Даугуль В. Поняття та особливості екологічного страхування в Україні // Право України. – 1999. – № 4. – С.51-54.
 76. Деликтная ответственность за причинение вреда пациентам по праву США. (Научно-аналитический обзор) // РЖ «Государство и право». Серия 4. – 1995. – № 1. – С.61-70.
 77. Дементьев В. Анализ современного рынка автострахования в России // Страховое дело. – 1999. – № 9. – С.23-28.
 78. Демченко Р. Найявність вини як обов'язкова умова відповідальності страховика за відмову виплатити страхове відшкодування // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 1. – С.59-61.
 79. Денисова И.П., Романова Т.Ф. Страхование: научно-практическое пособие. – Ростов-на-Дону: Ростовская государственная экономическая академия, 1996. – 174 с.
 80. Договір у цивільному і трудовому праві. Довідник. Ч. 1. – К.: Видавничий Дім “Юридична книга”, 2000. – 280 с.
 81. Договор страхования ответственности при оказании профессиональных услуг // Страховое дело. – 2001. – № 9. – С.75-89.
 82. Договорное право стран-членов СЭВ и СФРЮ. Общие положения. – М.: Секретариат Совета экономической взаимопомощи, 1986. – 612 с.
 83. Договір страхування по русському праву. Изслідование кандидата правь С.Е.Ліона. – М.: Товарищество “Печатня С.П.Яковлева”, 1892. – 85 с.
 84. Додонов В.Н., Каминская Е.В., Румянцев О.Г. Словарь гражданского права / Под общей ред. д.ю.н. В.В.Залесского. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 304 с.
 85. Дохерти М. Страхование ответственности за отдаленный вред // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная

- литература. РЖ «Государство и право» Серия 4. – 1998. – № 1. – С.160-161.
86. Дриго С.Ю. Положения о договорных отношениях: обсуждение продолжается // Юрист. – 1999. – № 7. – С.7-8.
 87. Дышкант Т. Что мешает буму страхования договорной ответственности // Страхование ревью. – 1999. – № 1. – С.6-9.
 88. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.1. / Редкол.: С.В.Мочерний та ін. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2000. – 864 с.
 89. Ерш А.Н. Некоторые проблемы договора страхования в белорусском законодательстве // Государство и право. – 1999. – № 10. – С.76-82.
 90. Ефимов С.Л. Энциклопедический словарь. Экономика и страхование. – М.: Церих-ПЭЛ, 1996. – 528 с.
 91. Єфіменко К.О. Розвиток законодавчої і нормативної бази страхування та облік його операцій // Фінанси України. – 1998. – № 4. – С.62-69.
 92. Жилкина М. Обязательное страхование: зарубежная практика // Страхование ревью. – 2000. – Март. – С.35-36.
 93. Жилкина М. Самая древняя форма регулирования // Страхование ревью. – 1999. – № 11. – С.14-19.
 94. Жилкіна Н.С. Порівняльна характеристика сучасного страхового ринку Франції та України // Фінанси України. – 1997. – № 10. – С.102-103.
 95. Журавлев В.Ф., Лазарева Л.И. Обязательства по страхованию: Уч. пособие. – М.: Ин-т защиты предпринимателя, 1996. – 77 с.
 96. Журавлев Ю.М. Словарь-справочник терминов по страхованию и перестрахованию. – М.: «Анkil», 1997. – 181 с.
 97. Журавлев Ю.М., Секерж И.Г. Страхование и перестрахование (теория и практика). – М.: “Анkil”, 1993. – 185 с.
 98. Журавська В. Про обов'язкове страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів // Порадниця. – 2000. – № 33 (183), 17 серпня. – С.8.
 99. Заика Ю.А. Гражданское право Украины (в вопросах и ответах): Учеб. пособие. – К.: МАУП, 2000. – 200 с.
 100. Заикин Ю. Страхование профессиональной ответственности аудиторов и юристов // Предпринимательство, хозяйство и право. – 2000. – № 11. – С.46-48.
 101. Закон об обязательном страховании гражданско-правовой ответственности собственников сухопутных транспортных средств от 13 марта 1997 г. (Латвия) // Страхование ревью. – 1998. – № 3. – С.35-46.
 102. Закон Республики Казахстан от 18 декабря 2000 г. № 126-ІІ “О страховой деятельности” // Страхование дело. – 2001. – № 1. – С.38-53.

103. Закон Республики Молдова о страховании // *Страховое дело.* – 1993. – № 11. – С.28-40.
104. Закон України “Про страхування”: думки професіоналів (Г.Тугай) // *Фінанси України.* – 1996. – № 10. – С.101-108.
105. Закон ФРГ “О договоре страхования” (неофициальный обзор содержания) // *Страховое право.* – 2000. – № 1. – С.79-111.
106. Законодавство України про страхування // *Бюлетень законодавства і юридичної практики України.* – 1997. – №4. – 368 с.
107. Законодавство України про страхування: Збірник нормативних актів / За ред. П.Д.Біленчука, О.Ф.Філонюка, І.В.Яковенка. – К.: Атіка, 1999. – 464 с.
108. Залетов О. Специфіка страхового ринку України // *Галицькі контракти (Додаток).* – 2001. – № 31. – С.15-18.
109. Заруба О.Д. Страхова справа: Підручник. – К.: Товариство “Знання”, КОО, 1998. – 321 с.
110. Захожай В.Б. Страховий ринок України // *Фінанси України.* – 1998. – № 8. – С.157-159.
111. Зацепина С.А. Гражданско-правовая ответственность нотариуса за нарушение правил нотариального производства // *Нотариус.* – 2000. – № 1. – С.56-67.
112. Значение, задачи и практика страхования. (Перевод с немец. С.Левиной) // *Страховое дело.* – 1993. – № 12. – С.47-62.
113. Зобов'язальне право: теорія і практика. Навч. посібн. для студентів юрид. вузів і фак. ун-тів / За ред. О.В.Дзери. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 912 с.
114. Зубарев В. Кэптивные компании, или перекладываем из одного кармана в другой // *Галицькі контракти (Додаток).* – 2001. – № 31. – С.32-33.
115. Зубарев В. Огляд страхового ринку України // *Галицькі контракти (Додаток).* – 2001. – № 31. – С.3-4.
116. Зубец А. Основные причины отказа от страхования // *Страховое ревью.* – 2000. – Апрель. – С.11-13.
117. Зуева А. Так вот оно какое, наше страхование // *Бизнес.* – 1996. – № 51-52. – С.24-25.
118. Зульфугарзаде Т.Э. Нотариат. Практическое пособие. На правах рукописи. - М.: Российский Новый университет, 1999.
119. Иванова Е. Правовое регулирование страхования внедоговорной ответственности: общие вопросы // *Страховое право.* – 2000. – №2. – С.3-36.
120. Извеков Д. О страховании ответственности предприятий за причинение вреда при эксплуатации опасных производственных объектов // *Страховое дело.* – 1999. – № 5. – С.35-37.
121. Ильюк Е. Страховой пул: организационно-правовые аспекты // *Страховое дело.* – 2000. – № 11. – С.33-35.

122. Иогансен Н. Боязнь вакуума // Известия. – 2001. – 15 сентября. – С. 5.
123. Кадагидзе Д. Страхование законодательство стран Европейского Союза в области страхования гражданской ответственности владельцев автотранспортных средств // Страхование право. – 2000. – № 2. – С.43-53.
124. Казанцев В. Ответственность владельца автомобиля // Закон (приложение к газете «Известия»). – 2001. – № 10. – С.87-91.
125. Касминов И.И. Конфликты, возникшие в результате ДТП, должны разрешаться цивилизованно // Юридический мир. – 1997. – Март. – С.18-20.
126. Кашанин А. Новое о квалификации гражданско-правового договора // Хозяйство и право. – 2001. – № 9. – С.69-76.
127. Кашенко О.Л., Борисова В.А. Соціально-економічні основи страхування: Навчальний посібник. – Суми: Видавництво “Університетська книга”, 1999. – 252 с.
128. Квачев Ю. Строительно-монтажные риски: твори, выдумывай, пробуй // Страхование дело. – 1997. – Август. – С.26-27.
129. Кирик Н. Оценка ущерба при страховании автогражданской ответственности // Страхование дело. – 2000. – № 10. – С.44.
130. Кінашук Л. Історико-правовий аналіз передумов виникнення страхування // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – №12. – С.60-62.
131. Клапків М. Загальні умови страхування як необхідний елемент правового регулювання страхових відносин // Право України. – 1995. – № 12. – С.40-45.
132. Клапків М.С. З історії зародження національного страхового ринку // Фінанси України. – 1998. – № 1. – С.81-94.
133. Ключенко Л. Правовые основы и модели страхования ответственности за загрязнение окружающей среды // Страхование дело. – 1996. – Сентябрь. – С.48-53.
134. Ключенко Л. Правовые основы и модели страхования ответственности за загрязнение окружающей среды. Законодательство и опыт Германии (II) // Страхование дело. – 1996. – Октябрь. – С.14-17.
135. Ключенко Л. Правовые основы и модели страхования ответственности за загрязнение окружающей среды. Законодательство и опыт Германии (II) // Страхование дело. – 1996. – Ноябрь. – С.20-25.
136. Ключенко Л. Правовые основы и модели страхования ответственности за загрязнение окружающей среды. Законодательство и опыт США (I) // Страхование дело. – 1996. – Декабрь. – С.44-51.
137. Ключенко Л. Предпринимательская деятельность и страхование гражданской ответственности // Бизнес и страхование. – 1996. – № 3. – С.44-49.

138. Ключенко Л.Н., Юлдашев Р.Т. Руководство по организации страховой компании. – М.: Анкил, 1997. – 110 с.
139. Коваль А. Поправки к проекту федерального Закона «Об обязательном страховании гражданской ответственности владельцев транспортных средств» // Страховое ревью. – 2001. – № 7. – С.22-32.
140. Козинов А. Страхование противоправных интересов // Страховое ревью. – 1999. – № 2. – С.20-22.
141. Козлов А. Некоторые аспекты страхования профессиональной ответственности // Страховое ревью. – 2001. – № 8. – С.32-34.
142. Коломин Е. Комментарий к Закону Республики Молдова о страховании // Страховое дело. - 1993. - № 11. - С.41-42.
143. Коломин Е.В. Теоретические вопросы развития страхования // Финансы СССР. – 1991. – № 9. – С.24-30.
144. Комаров В.В., Баранкова В.В. Нотариат и нотариальный процесс: Учебник. – Харьков: Консум, 1999. – 240 с.
145. Комарова Н.В. Страховой бизнес в России: краткий исторический очерк. // Вестник СПб. Государственного ун-та. Сер. 5. Экономика. – 1994. – 250 с.
146. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части второй (постатейный). Изд. 3-е, испр. и доп. / Руководитель авт. кол-ва и отв. ред. проф. О.Н.Садилов. – М.: Юридическая фирма КОНТРАКТ; ИНФРА-М, 1998. – 799 с.
147. Коноков Д., Гержа Е. Страхование гражданской ответственности владельцев автотранспортных средств // Страховое дело. – 1997. – Сентябрь. – №9. – С.22-28.
148. Коноков Д.Г., Гержа Е.Н. Страхование гражданской ответственности владельцев автотранспортных средств в России и за рубежом // Законодательство и экономика. – 1998. – № 4 (170). – С.16-22.
149. Корбетт А. Возмещение вреда, причиненного неудачным лечением в Австралии // РЖ «Государство и право». Серия 4. – 1998. – № 2. – С.141-144.
150. Корнилова Н.В. К вопросу о правовом регулировании страховой деятельности в России // Правоведение. – 1999. – № 4. – С.53-60.
151. Король Д. Опыт взаимодействия регистратора со страховой компанией // Страховое ревью. – 1998. – № 5. – С.25-26.
152. Коротких Н. Договор страхования предпринимательского риска // Страховое ревью. – 2001. – № 9. – С.27-34.
153. Косінов С. Співвідношення заходів і мір відповідальності у цивільному праві України // Право України. – 1998. – № 12. – С.95-96.
154. Костицкий В. Екологічне страхування // Право України. – 1998. – № 11. – С.68-73.
155. Кох Петер. Полезный опыт (Введение в частное страховое право)

- // Страховое ревью. – 1999. – № 1. – С.26-36.
156. Красавчиков О.А. Юридические факты в советском гражданском праве. – М., 1958. – 213 с.
157. Краснов М.А. Юридическая ответственность – целостное правовое явление // Советское государство и право. – 1984. – № 3. – С.73-77.
158. Крутик А.Б., Никитина Т.В. Организация страхового дела: Учеб. пособие. – СПб.: Издательский Дом «Бизнес-пресса», 1999. – 304 с.
159. Крутик А.Б., Никитина Т.В. Страхование: Учебное пособие. – СПб.: Издательство Михайлова В.А., 2001. – 256 с.
160. Крылов А.А., Перова Т.Т. Российская система социального страхования: особенности функционирования и негативные явления. Лекция. – М.: МЮИ МВД России, 1998. – 22 с.
161. Кто даст гарантии автомобилисту? // Галицькі контракти (Додаток). – 2001. – № 31. – С.24-25.
162. Кузнецова Н.П., Чернова Г.В. Европейское страховое законодательство: оценка платежеспособности страховых компаний по рисковому видам страхования. – СПб.: Институт страхования, 1999. – 54 с.
163. Куксинский Д. Проблемы, возникающие в договорах страхования гражданской ответственности владельцев транспортных средств в РФ // Страховое дело. – 2000. – № 10. – С.41-43.
164. Кулятова Ю. Ответственность за опасную деятельность // Страховое ревью. – 1996. – Октябрь. – С.36-39.
165. Курган С. Если водитель, застраховавший свою гражданскую ответственность, попадёт в аварию, страховая компания может заплатить потерпевшему до 34 тысяч гривен // Факты. – 2000. – Вторник, 25 июля. – С.5.
166. Курган С. С 1 октября все водители должны иметь при себе договор обязательного страхования гражданской ответственности владельца транспортного средства // Факты. – 2000. – Вторник, 5 сентября. – С.5.
167. Ландкоф С.Н. Основы гражданского права. Друге видання. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво, 1978. – 198 с.
168. Леднева Е. Регулирование споров по договору страхования в государствах Европейского Союза // Страховое право. – 1998. – № 1. – С.73-77.
169. Лейст О.Э. Санкции и ответственность по советскому праву (теоретические проблемы). – М.: Изд-во МГУ, 1981. – 240 с.
170. Лук'янець Д. Про класифікаційні ознаки юридичної відповідальності // Право України. – 1999. – № 7. – С.121.
171. Луць В.В. Контракти у підприємницькій діяльності: Навч. посібник. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 560 с.
172. Луць В.В. Окремі види договірних зобов'язань: Текст лекцій. –

- Львів: Ред.-вид. відд. Львів. ун-ту, 1992. – 100 с.
173. Малєин Н.С. Движение без опасности (Гражданская ответственность владельца автомобиля). – М.: Знание, 1983. – 64 с.
174. Малєин Н.С. Правонарушение: понятие, причины, ответственность. – М.: «Юрид. лит.», 1985. – 192 с.
175. Малишева Н., Семеняка В. Правові питання страхування спільних космічних проєктів і програм // Право України. – 1999. – № 6. – С.121-125.
176. Мартянова Т.С. Страхование жизни и здоровья граждан по договорам. – Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М.: МГУ, 1976. – 17 с.
177. Матвеев Г.К. Основания гражданской ответственности. – М.: «Юридическая литература», 1970. – 312 с.
178. Медведчиков Д. Страхование рисков космических проектов // Страховое дело. – 1999. – № 5. – С.38-44.
179. Мейер Д.И. Русское гражданское право. Часть 2. / Под ред. А.И.Вицына. – М.: «Статут», 1997. – 456 с.
180. Митрохин В. Внимание! Страховое мошенничество // Страховое ревю. – 1996. – Январь. – С.38-41.
181. Митрохин В.К. Внимание! Страховое мошенничество. – М.: ТОО «Люксарт», 1995. – 92 с.
182. Михеев В. Суброгация в страховом праве России // Страховое дело. – 2000. – № 11. – С.41-45.
183. Мних М. Поняття, зміст і основні вимоги до страхових договорів // Економіка, фінанси, право. – 1999. – № 9. – С.18-19.
184. Мних М. Права та обов'язки суб'єктів страхового зобов'язання // Економіка, фінанси, право. – 1999. – № 10. – С.17-20.
185. Мних М. Процедура підготовки та укладання договору // Економіка, фінанси, право. – 1999. – № 11. – С.17-18.
186. Морозов А. Страхование профессиональной ответственности юристов // Российская юстиция. – 1998. – № 11. – С.49-50.
187. Морозов Д.С. Проектное финансирование: управление рисками и страхование / Под ред. В.Ю. Катасонова. – М.: “Анkil”, 1999. – 120 с.
188. Мотылев Л.А. и др. Справочник страхового агента. – М.: Финансы и статистика, 1986. – 122 с.
189. Мукина Л. Экологическая ответственность в странах Европы // Страховое ревю. – 1999. – № 2. – С.6-12.
190. Мукина Л. Экологическая ответственность в странах Европы // Страховое ревю. – 1999. – № 3. – С.5-11.
191. Навроцький С., Гривківська О., Брязгун Н., Дудка К. Страхування професійної відповідальності // Бухгалтерський облік і аудит. – 1999. – № 2. – С.16-20.

192. Николаев А.Ю. Каким хотелось бы видеть закон // Юридический мир. – 1997. – Март. – С.22-24.
193. О страховании: Сборник нормативных документов. – М.: ЮРАЙТ, 1997. – 164 с.
194. Общества взаимного страхования. – М.: «Анкил», 1993. – 56 с.
195. Огієнко В.І. Страхування: вчора, сьогодні і завжди // Вісник НБУ. – 1996. – № 6. – С.70-73.
196. Ойгензихт В.А. Проблема риска в гражданском праве. (Часть общая). – Душанбе: «Ирфон», 1972. – 224 с.
197. Орлов П.А. Місце і значення ринкової інфраструктури у страхуванні // Фінанси України. – 1999. – № 4. – С.113-116.
198. Орлова А. Сравнительная характеристика гражданского законодательства стран-членов Европейского союза: юридическая сила договора страхования иного, чем страхование жизни (по материалам Европейского комитета по страхованию по состоянию на 1990 год) // Страхование право. – 1998. – № 1. – С.78-82.
199. Основные институты гражданского права зарубежных стран. Сравнительно-правовое исследование. Руководитель авт. кол. В.В.Залесский. – М.: Издательство «НОРМА», 1999. – 648 с.
200. Основы договорных отношений в экономическом пространстве СНГ. Энциклопедия международных контрактных отношений. / Под ред. М.Б.Биржакова. – М.- СПб.: ФИЛИНЪ-ОЛБИС, 1997. – 768 с.
201. Основы страховой деятельности: Учебник. / Отв. ред. проф. Т.А. Федорова. – М.: Издательство БЕК, 1999. – 776 с.
202. От каких несчастных случаев не страхует полис гражданской ответственности владельцев транспортных средств // Факты. – Суббота. – 14 октября, 2000 г. – № 190. – С. 7.
203. Пархоменко Н.М. Договір у системі права України. – Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К.: Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 1998. – 16 с.
204. Патрик Ле Рой, Саша Краэ. Под ред. Х.Ройгерсберга, Э.Фэнриха, А.Райха, В.Шнабеля. Сравнительный анализ правового регулирования европейских стран о возмещении вреда, причиненного жизни и здоровью // Страхование дело. – 2001. – № 9. – С.59-74.
205. Пацурія Н.Б. Правове регулювання страхової діяльності в Україні (організаційно-правовий аспект). – Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К.: Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, 2001. – 16 с.
206. Пацурія Н.Б. Правовий режим майна страховиків // Предпринимательство, хозяйство и право. – 2000. – № 4. – С.27-29.
207. Пацурія Н.Б. Правові підстави державного регулювання і державного нагляду за страховою діяльністю в Україні // Предпринимательство, хозяйство и право. – 2000. – № 9. – С.27-30.

208. Пацурія Н.Б. Система законодавства України про страхову діяльність // Предпринимательство, хозяйство и право. – 2000. – № 3. – С.20-23.
209. Пацурія Н.Б. Страхові організації (компанії) як суб'єкти господарського права // Предпринимательство, хозяйство и право. – 2000. – № 1. – С.12-17.
210. Пацурія Н.Б. Суб'єкти страхової діяльності: нормативне регулювання, місце і функції на страховому ринку України // Вісник Вищого Арбітражного суду України. – 1999. – №1. – С.148-156.
211. Підприємницьке право України: Підручник / За ред. Р.Б.Шишки. – Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, “Еспада”, 2000. – 480 с.
212. Плешков А. Экономическое содержание и назначение страхования гражданской ответственности авиа-перевозчика // Страхование дело. – 1999. – № 4. – С.19-34.
213. Плешков А.П., Орлова И.В. Некоторые особенности зарубежной практики страхования гражданской ответственности перевозчиков // Финансы. – 1999. – № 9. – С.42-45.
214. Плешков А.П., Орлова И.В. Очерки зарубежного страхования. – М.: «Анкил», 1997. – 200 с.
215. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. – М.: Статут (в серии «Классика российской цивилистики»), 1998. – 353 с.
216. Попондопуло В.Ф. Обязательство и ответственность в гражданском праве // Вестник Ленинградского ун-та. Вып. 3. Экон., филос., право. – 1980. – № 17. – С.88-93.
217. Постатейный комментарий к части второй Гражданского кодекса Российской Федерации. Издание 3-е, дополненное и переработанное / Гуев А.Н. – М.: «ИНФРА-М», 1999. – 832 с.
218. Постникова С. Опасные действия // Страхование ревю. – 1997. – № 1. – С.44-46.
219. Потяркин Д.Е. Интерес в страховании // Государство и право. – 1998. – № 4. – С.89-93.
220. Правові основи підприємницької діяльності. / Під ред. Шакуна В.І., Мельника П.В., Поповича В.М. – К.: “Правові джерела”, 1997. – 780 с.
221. Проект Федерального Закона Российской Федерации “Об обязательном страховании профессиональной ответственности нотариусов”, Президент Российской Федерации Б.Н.Ельцин // Нотариус. – 1997. – № 1. – С.23-25.
222. Пылов К.И. Комментарий к Закону Российской Федерации «О страховании» (с приложением нормативных актов). – М., 1995. – 100 с.

223. Пылов К.И. Страхование правоотношение по советскому гражданскому праву и проблемы его совершенствования. – Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М.: МГУ, 1987. – 18 с.
224. Райхер В.К. Общественно-исторические типы страхования. – Москва-Ленинград: Изд-во Акад. наук СССР, 1947. – 282 с.
225. Рахмилович В.А. Новые виды страхования в Гражданском кодексе // Юридический мир. – 1997. – № 12. – С.19-24.
226. Ржанов А. Доходы страховщиков растут быстрее расходов. Впервые за несколько лет // Известия. – 2000. – 27 июня. – С.7.
227. Рогачевский А. Обязательное страхование гражданской ответственности автомобилистов в странах ОЭСР // Страхование ревю. – 1995. – Январь. – С.36-37.
228. Романовский Г.Б., Романовская О.В. Актуальные проблемы правового закрепления ответственности нотариуса // Нотариус. – 2000. – № 1. – С.69-74.
229. Ротова Т.А., Руденко Л.С. Страхування: Навч. посібник. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. – 400 с.
230. Рудик В.К. Историчний аспект розвитку страхування // Економіка АПК. – 1997. – С.47-49.
231. Рудницкий В.В. Экономика и организация страхового дела. – СПб.: Издательство СПб. УЭФ, 1993. – 135 с.
232. Саватъе Р. Теория обязательств. Юридический и экономический очерк. /Пер. с франц. Р.О.Халфиной. – М.: Издательство «Прогресс», 1972. – 441 с.
233. Савинов Д.П. Типичные ошибки при заключении и исполнении договора страхования // Юрист. – 2000. – № 8. – С.38-41.
234. Савицкая А.Н. Функции гражданско-правовой ответственности. // Вестник Львовского университета. Серия юридическая. Вып.17. Повышение эффективности правового регулирования. – 1978. – С.38-44.
235. Самощенко И.С., Фарукшин М.Х. Ответственность по советскому законодательству. – М.: «Юридическая литература», 1971. – 240 с.
236. Сахар І. Обов'язкове авіаційне страхування в Україні. Яким йому бути? // Україна business. – 1997. – № 27. – С.3.
237. Сведения о количестве страховых организаций и показателях страховой деятельности за 1997 год // Страхование ревю. – 1998. – № 3. – С.14-17.
238. Семяняк В. Правове забезпечення страхування при здійсненні космічної діяльності // Право України. – 1998. – № 7. – С.95-99.
239. Сенюков А.В. Экспертная деятельность по оценке ущерба, возникшего в результате ДТП, должна сертифицироваться // Юридический мир. – 1997. – Март. – С.21-22.

240. Сербиновский Б.Ю., Гарькуша В.Н. Страхование дело: Учебное пособие для вузов. Серия «Учебники, учебные пособия». – Ростов-на-Дону: «Феникс», 2000. – 384 с.
241. Серебровский В.И. Значение и понятие страхования // Страхование право. – 1998. – № 1. – С.24-40.
242. Серебровский В.И. Избранные труды. – М.: «Статут», 1997. – 567с.
243. Серебровский В.И. Очерки советского страхового права. – М.: Государственное издательство, 1926. – 235 с.
244. Серов Г.П. Об актуальных вопросах совершенствования законодательства в сфере экологического страхования // Государство и право. – 1997. – № 12. – С.50-54.
245. Сидоров Н., Бесфамильная Л., Цыганов А. Подготовка специалистов в области страхования ответственности за качество // Страхование ревью. – 2001. – № 7. – С.32-35.
246. Скамай Л.Г. Страхование: Учебное пособие. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 160 с.
247. Слепнев А. Оптимальная модель закона об обязательном страховании автогражданской ответственности с учетом современной практики страхового дела и экономической ситуации в России // Страхование дело. – 2000. – № 10. – С.35-40.
248. Смирнов Э. Организационные риски // Страхование ревью. – 1997. – № 4. – С.9-11.
249. Смирнов Э. Профессиональная ответственность оценщиков // Страхование ревью. – 1997. – № 2. – С.19-22.
250. Смирнова Н.В. Разорительно ли для автовладельцев введение обязательного страхования автогражданской ответственности // Юридический мир. – 1997. – Март. – С.20.
251. Собакинских А. К вопросу об исковой давности в имущественном страховании // Страхование ревью. – 1998. – № 12. – С.3-5.
252. Собакинских А. Суброгационные требования в транспортном страховании // Страхование ревью. – 1999. – № 7. – С.5-15.
253. Собчак А.А. О некоторых спорных вопросах общей теории правовой ответственности // Правоведение. – 1968. – № 1. – С.49-57.
254. Социальное и личное страхование. (Опыт страхового рынка ФРГ). – М.: Издательский центр «АНКИЛ», 1996. – 128 с.
255. Сплетухова Ю. Основные черты страхования гражданской ответственности // Страхование ревью. – 1996. – Март. – № 3. – С.35-40.
256. Сплетухова Ю. Основные черты страхования гражданской ответственности // Страхование ревью. – 1996. – Апрель. – № 4. – С.8-11.
257. Сплетухова Ю. Основные черты страхования гражданской ответственности // Страхование ревью. – 1996. – Май. – № 5. – С.24-27.
258. Сплетухова Ю. Страхование предпринимательских рисков // Страхование дело. – 1997. – Сентябрь. – С.30-33.

259. Сплетухоу Ю.А., Дюжиков Е.Ф. Ответственность перевозчиков и порядок ее страхования // Финансы. – 1999. – № 2. – С.44-49.
260. Справочник по страховому бизнесу / Под ред. проф. Уткина Э.А. – М.: Издательство ЭКМОС, 1998. – 416 с.
261. Статистична інформація про страховий ринок України // Галицькі контракти (Додаток). – 2001. – № 31. – С.5-14.
262. Степанов Д. Сходные пути развития // Страховое ревю. – 2000. – № 4. – С.41-44.
263. Степанов О. Договір на страхування автомобіля та його види // Право України. – 1999. – № 11. – С.68-70.
264. Степичева Л. О некоторых проблемах развития страхового экологического рынка // Страховое ревю. – 2000. – № 4. – С.3-10.
265. Степичева Л.В. Инструмент эколого-экономического механизма // Страховое ревю. – 1999. – № 12.
266. Страхование (конспект лекций). – М.: Издательство ПРИОР, 2000. – 144 с.
267. Страхование в промышленности (опыт страхового рынка ФРГ). – М.: Издательский Центр “Анkil”, 1993. – 123 с.
268. Страхование от А до Я. Под ред. Л.И.Корчевской, К.В.Турбиной. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 624 с.
269. Страхование ответственности: Текст лекций. Составитель Н.М.Фомичева. – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 1998. – 38 с.
270. Страхование: Краткое пособие для подготовки к экзамену / Отв. ред. проф. Т.А.Федорова. – М.: Издательство БЕК, 2001. – 176 с.
271. Страхование: принципы и практика / Составитель Дэвид Бланд: Пер. с англ. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 416 с.
272. Страховое акционерное общество “Ингосстрах”. 1947-1997. Исторический очерк к 50-летию деятельности. – М.: Издательский дом Русанова, 1997. – 248 с.
273. Страховое возмещение ... из рук судебного исполнителя // Адвокат. – 1998. – № 9 (Сентябрь). – С.37-39.
274. Страховое дело в вопросах и ответах. Учебное пособие для студентов экономических вузов и колледжей. Составитель М.И.Басаков. – Ростов-на-Дону: «Феникс», 1999. – 576 с.
275. Страховое дело. Учебник. / Под ред. проф. Рейтмана Л.И. – М.: Банковский и биржевой научно-консультационный центр, 1992. – 528 с.
276. Страховое право. Теоретический курс авторизованного изложения. – М.: Московский экстерный гуманитарный университет, 1993. – 139 с.
277. Страховой рынок России в 1993 году. – М.: Издательский центр “Анkil”, 1994. – 57 с.
278. Страхування: Підручник / Керівник авт. кол. і наук. ред. С.С.Осадець. – К.: КНЕУ, 1998. – 528 с.

279. Страхування: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / За заг. ред. О.О.Гаманкової. – К.: КНЕУ, 2000. – 120 с.
280. Строгович М.С. Сущность юридической ответственности // Советское государство и право. – 1979. – № 5. – С.72-78.
281. Суворов Д.В. Гражданская ответственность и страхование // Финансы. – 1994. – №10. – С.31-33.
282. Сухов В.А. О деятельности страховых организаций за I полугодие 1995 г. // Страховое дело. – 1995. – № 9. – С.5.
283. Сушко В.А. Страхование. Словарь-справочник. – М.: Книжный мир, 1999. – 408 с.
284. Сэпидин К. Преобразование системы ответственности за небрежное лечение // РЖ «Государство и право» Серия 4. – 1993. – № 1. – С.78-79.
285. Тайнович И. Рассмотрение убытков по страхованию гражданской ответственности владельцев средств транспорта перед третьими лицами // Страховое дело. – 1999. – № 11. – С.11-15.
286. Таркуцяк А.О. Страхування: Навч. посібник. – К.: Вид-во Європ. ун-ту фінансів, інформ. систем, менеджм. і бізнесу, 1999. – 115 с.
287. Тархов В.А. Ответственность по советскому гражданскому праву. – Саратов: Издательство Саратовского университета, 1973. – 321 с.
288. Терская Е.В. Заключение методического совета нотариальной палаты Красноярского края по вопросу об объеме страхового возмещения страховой компании по договору страхования профессиональной ответственности нотариуса // Нотариус. – 1999. – № 1. – С.76-78.
289. Терская Е.В. Рекомендации методического совета нотариальной палаты Красноярского края по отдельным вопросам применения гражданского законодательства, принятые 5 июня 1997 года // Нотариус. – 1999. – № 1. – С.85.
290. Турбина К.Е. Инвестиционный процесс и страхование инвестиций от политических рисков. – М.: Издательский центр «Анкил», 1995. – 80 с.
291. Ульянищев В.Г. Страхование внедоговорной гражданской ответственности в советском и иностранном праве. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М.: Университет дружбы народов им. П.Лумумбы, 1982. – 16 с.
292. Ульянищев В.Г. Страхование право: Учеб. пособие. – М.: Изд-во УДН, 1996. – 76 с.
293. Фединяк Л.С. Перспективи розвитку законодавства України про страхування // Концепція розвитку законодавства України. Матеріали науково-практичної конференції. Травень 1996 р., Київ. – С.277-278.
294. Федорова Т. Развитие автомобильного страхования в странах ЕС

- // Страхование дело. – 2000. – № 10. – С.31-34.
295. Фогельсон Ю. Страховой интерес при страховании имущества // Хозяйство и право. – 1998. – № 9. – С.100-107.
296. Фогельсон Ю.Б. Введение в страховое право. – М.: Издательство БЕК, 1999. – 264 с.
297. Фогельсон Ю.Б. Комментарий к страховому законодательству. – М.: «Юристъ», 1999. – 284 с.
298. Фогельсон Ю.Б. Основные понятия страхового права // Государство и право. – 2001. – № 8. – С.17-29.
299. Францифоров А.Ю., Францифоров Ю.В. Понятие общих условий возникновения обязательств вследствие причинения вреда // Юрист. – 2001. – № 5. – С.10-13.
300. Фурсов Д.А. Подготовка дела к судебному разбирательству. Страхование. Пособие для судей арбитражных судов. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 240 с.
301. Холомошичева Е., Шереметьева Е. Сложный узел развязать совсем непросто: Проблемы формирования страхового рынка Украины // Бизнес. – 1993. – № 46. – С.26.
302. Цивільне право України. Правові основи підприємництва. / Під ред. О.А.Підпригори, В.О.Суміна, О.О.Підпригори. – К.: “Юрінформ”, 1994. – 108 с.
303. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. Книга перша. / Д.В.Боброва, О.В.Дзера, А.С.Довгерт та ін.; За ред. О.В.Дзери, Н.С.Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 864 с.
304. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. Книга друга. / Д.В.Боброва, О.В.Дзера, А.С.Довгерт та ін.; За ред. О.В.Дзери, Н.С.Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 784 с.
305. Цысь А. Космическое страхование в 1999 году // Страхование дело. – 2000. – Июнь. – С.25-28.
306. Цысь А., Цариков А. Современное развитие космического страхования в России // Страхование дело. – 1997. – Июнь. – С.39-41.
307. Черепанов Г.И. Гражданско-правовая ответственность нотариусов // Нотариус. – 1999. – № 1. – С.86-88.
308. Чопорняк А.Б., Бесяцкий А.В., Сегаль М.Д. Правовые проблемы экологического страхования // Экологическое право и рынок. Сборник статей. – М.: РАН. – 1994. – С.169-186.
309. Шангина Л. Этот мир годится только для страхования // Зеркало недели. – 2000. – № 17. – 29 апреля - 5 мая. – С.1,7.
310. Шахов В.В. Страхование: Учебник для вузов. – М.: Страховой полис, ЮНИТИ, 1997. – 311 с.
311. Шевченко О.А. Історія держави і права зарубіжних країн: Хрестоматія для студентів юридичних вузів та факультетів. – К.: Вентурі, 1995. – 176 с.

312. Шевченко Я.Н. Правовое регулирование ответственности несовершеннолетних. – К.: «Наукова думка», 1976. – 192 с.
313. Шевченко Я.Н. Средства защиты в гражданском праве // Советское государство и право. – 1977. – № 7. – С.55-62.
314. Шелехов К.В., Бігдаш В.Д. Страхування: Навч. посібник. – К.: “МАУП”, 1998. – 424 с.
315. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.). – М., 1995. – 305 с.
316. Шиминова М.Я. Государственное страхование в СССР: Правовые вопросы / Отв. ред. Н.С.Мамин: АН СССР, Ин-т государства и права. – М.: Наука, 1987. – 218 с.
317. Шиминова М.Я. Имущественное и личное страхование. – М.: Знание, 1985. – 64 с.
318. Шиминова М.Я. Компенсация вреда гражданам: Гражданско-правовое регулирование. – М.: Наука, 1979. – 184 с.
319. Шиминова М.Я. Основы страхового права России. – М.: Изд. центр “Анkil”, 1993. – 176 с.
320. Шиминова М.Я. Права и обязанности граждан по договору страхования. – М.: Московский рабочий, 1981. – 78 с.
321. Шиминова М.Я., Корчевская Л.И. Страхование – комплексная отрасль права // Страхование право. – 1998. – № 1. – С.4-7.
322. Шинкаренко И.Э. Страхование ответственности: Справочник. – М.: Финансы и статистика, 1999. – 352 с.
323. Шихов А.К. Страхование: Учебное пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 431 с.
324. Экономика страхования и перестрахования. – М.: Анkil, 1996. – 224 с.
325. Юлдашев Р.Т. Введение в продажу страхования, или как научиться продавать надежду. – М.: Анkil, 1999. – 136 с.
326. Юридичний словник-довідник: За ред. Ю.С.Шемшученка. – К.: Феміна, 1996. – 696 с.
327. Янишен В.П. Закон «О страховании»: требования возрастают // Бизнес информ. – 1996. – № 19. – С.34-37.
328. Янишен В.П. Поняття та ознаки страхових правовідносин в Україні. – Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Харків: Харківська юридична академія України ім. Я.Мудрого, 1997. – 18 с.
329. Янишен В.П. Страхование гражданской ответственности владельцев транспортных средств // Бизнес информ. – 1997. – № 21. – С.18-21.
330. Alpa, Guido. L'assurance de responsabilite civile du professionnel en droit italien // Rev. intern. de droit compare. - P., 1993. - A. 45, № 1. - P. 117-127.
331. Cosmovici, P. Unele cazuri de limitare a garantiei de asigurare in asigurările facultative // Studii si cercet. jur. - Buc., 1988. - A. 33, №

Нормативно-правові акти

332. Цивільний кодекс Української РСР (18.07.1963 р.) // Право України. – 1993. – № 11-12. – С.1-66.
333. Цивільний кодекс України від 2001 р. // Українське право. – 1999. – № 1.
334. Кодекс законів про працю України. – Харків: Рубікон, 1997.
335. Повітряний кодекс України. Введений в дію Постановою ВР № 3168-12 від 04.05.93 р. // Відомості Верховної Ради. – 1993. – № 25. – Ст. 274.
336. Кодекс торговельного мореплавства України. Введений в дію Постановою ВР № 277/94-ВР від 09.12.94 р. // Відомості Верховної Ради. – 1995. – № 47. – Ст. 349.
337. Закон України “Про страхування” від 07.03.1996 р. в редакції Закону України від 04.10.2001 р. // Урядовий кур’єр. – 2001. – № 205 від 7 листопада.
338. Закон України “Про підприємництво” від 07.02.1991 р. зі змінами // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 14. – Ст. 168.
339. Закон України “Про підприємства в Україні” від 27.03.1991 р. зі змінами // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 24. – Ст. 272.
340. Закон України “Про господарські товариства” від 19.09.1991 р. зі змінами // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 49. – Ст. 682.
341. Закон України “Про ліцензування певних видів господарської діяльності” від 01.06.2000 р. // Відомості Верховної Ради. – 2000. – № 36. – Ст. 299.
342. Закон України “Про нотаріат” від 02.09.1993 р. зі змінами від 24.03.1998 р. // Відомості Верховної Ради. – 1993. – № 39. – Ст. 383.
343. Закон України “Про дорожній рух” від 30 червня 1993 р. // Відомості Верховної Ради. – 1993. – № 31. – Ст.338.
344. Закон України “Про транспорт” від 10.11.1994 р. зі змінами // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 51. – Ст. 446.
345. Закон України “Про залізничний транспорт” від 04.07.1996 р. // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 40. – Ст. 183.
346. Закон України “Про об’єкти підвищеної небезпеки” від 18.01.2001 р. // Урядовий кур’єр. – 2001. – № 10. – С.5-8.
347. Закон України “Про космічну діяльність” від 15.11.1996 р. // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 1. – Ст. 2.
348. Закон України “Про захист прав споживачів” від 12.05.1991 р. в редакції Закону від 15.12.1993 р. зі змінами // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 1. – Ст. 1.
349. Закон України “Про використання ядерної енергії та радіаційну

- безпеку” від 8.02.1995 р. зі змінами // Відомості Верховної Ради. – 1995. – № 12. – Ст. 81.
350. Закон України “Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення” // Урядовий кур’єр. – 2002. – № 9. – С.7-9.
351. Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв’язку з приєднанням України до Віденської конвенції про цивільну відповідальність за ядерну шкоду” від 3.12.1997 р. // Відомості Верховної Ради. – 1998. – № 11-12.
352. Закон України “Про ратифікацію Конвенції про ядерну безпеку” від 17.12.1997 р. // Відомості Верховної Ради. – 1998. – № 16. – Ст.70.
353. Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища” від 25.06.1991 р. зі змінами // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
354. Закон України “Про поводження з радіоактивними відходами” від 30.06.1995 р. // Відомості Верховної Ради. – 1995. – № 27. – Ст. 199.
355. Закон України “Про угоди про розподіл продукції” від 14.09.1999 р. // Відомості Верховної Ради. – 1999. – № 44. – Ст. 391.
356. Закон України “Про участь України у Митній конвенції про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням книжки МДП” від 15.07.1994 р. // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 33. – Ст. 307.
357. Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань страхування” від 21.10.1997 р. // Відомості Верховної Ради. – 1998. – № 2. – Ст. 5.
358. Закон України “Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні” від 12.07.2001 р. // Урядовий кур’єр. – 2001. – №164.
359. Постанова Кабінету Міністрів України “Про порядок і умови проведення обов’язкового авіаційного страхування” від 13.07.1998 р. // Урядовий кур’єр. – 1998. – № 144-145.
360. Постанова Кабінету Міністрів України “Про порядок утворення та державної реєстрації Авіаційного страхового бюро і Морського страхового бюро” від 27.04.1998 р. № 561 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 17. – Ст.625.
361. Положення Кабінету Міністрів України “Про порядок і умови проведення обов’язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів”. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 28.09.1996 р. № 1175 // Урядовий кур’єр. – 1996. – № 213-214.
362. Постанова Кабінету Міністрів України від 18.08.2000 р. № 1276 “Про внесення змін і доповнень до постанов Кабінету Міністрів

- України від 7.09.1998 р. № 1388 та від 31.12.1993 р. № 1094 // Урядовий кур'єр. – 2000. – № 163.
363. Постанова Кабінету Міністрів України “Про здійснення контролю за наявністю полісів обов’язкового страхування цивільної відповідальності громадян України – власників (водіїв) транспортних засобів під час перетинання ними державного кордону” від 06.07.1998 р. // Урядовий кур'єр. – 1998. – № 134-135.
364. Постанова Кабінету Міністрів України “Про створення Національної акціонерної страхової компанії “Оранта” від 07.09.1993 р. № 709 // Урядовий кур'єр. – 1993. – № 171-172.
365. Постанова Кабінету Міністрів України “Про утворення концерну “ОРАНТА” від 09.10.1998 р. // Урядовий кур'єр. – 1998. – № 203-204.
366. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Програми розвитку вітчизняного страхового ринку на 1998-2000 роки” від 14.09.1998 р. // Законодавство України про страхування: Збірник нормативних актів / За ред. П.Д.Біленчука, О.Ф.Філонюка, І.В.Яковенка. – К., 1999. – С.55-60.
367. Перелік органів ліцензування. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 14 листопада 2000 р. № 1698 // Урядовий кур'єр. – 2000. – № 228.
368. Правила дорожнього руху. Затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 р. № 1306 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 41 (26.10.2001 р.).
369. Положення Кабінету Міністрів України “Про порядок провадження діяльності страховими посередниками”. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 18.12.1996 р. № 1523 // Урядовий кур'єр. – 1997. – № 10.
370. Положення про порядок здійснення операцій з перестраховання. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 24.10.96 р. № 1290 // Законодавство України про страхування: Збірник нормативних актів / За ред. П.Д.Біленчука, О.Ф.Філонюка, І.В.Яковенка. – К., 1999. – С.426-428.
371. Положення про особливі умови діяльності страхових брокерів. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України “Про впровадження діяльності страхових брокерів” від 29.04.1999 р. № 747 // Урядовий кур'єр. – 1999. – № 83-84.
372. Типове положення про організацію діяльності аварійних комісарів. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 5.01.1998 р. № 8 // Збірник урядових нормативних актів України. – 1998. – № 7.
373. Положення про обов’язкове особисте страхування від нещасних випадків на транспорті. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 14.08.1996 р. № 959. // Урядовий кур'єр. –

1996. – № 171-172.
374. Положення про порядок і умови проведення обов'язкового страхування відповідальності повітряного перевізника і виконавця повітряних робіт щодо відшкодування збитків, заподіяних пасажиром, багажу, пошти, вантажу, прийнятим до перевезення, іншим користувачам повітряного транспорту та третім особам. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 13.07.1998 р. // Урядовий кур'єр. – 1998. – № 144-145.
375. Положення про порядок і умови проведення обов'язкового страхування відповідальності експлуатанта повітряного судна за збитки, які можуть бути завдані ним при виконанні авіаційних робіт. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 13.07.1998 р. // Урядовий кур'єр. – 1998. – № 144-145.
376. Положення “Про обов'язкове особисте страхування від нещасних випадків на транспорті”. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 14.08.1996 р. № 959 // Урядовий кур'єр. – 1996. – № 171-172.
377. Положення про Моторне (транспортне) страхове бюро. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 28.09.1996 р. № 1175 // Урядовий кур'єр. – 1996. – № 213-214.
378. Постанова Кабінету Міністрів України Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України від 21.06.2000 р. № 1002 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 25.
379. Правила обліку транспортних пригод. Затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 3.08.93 р. № 595 // Урядовий кур'єр. – 1993. – № 161.
380. Статут автомобільного транспорту Української РСР. Затверджений постановою Ради Міністрів Української РСР від 27.06.69 р. № 401 // Сборник постановлений УССР. – 1969. – № 7. – Ст.88.
381. Статут залізниць України. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 6 квітня 1998 р. № 457 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 14. – 23.04.1998.
382. Указ Президента України “Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади” від 15.12.99 р. № 1573 // Голос України. - 1999. - №236.
383. Положення про страхування ризиків в будівництві. Затверджене Міністерством України у справах будівництва і архітектури 15.06.94 р. // Государственный комитет строительства, архитектуры и жилищной политики Украины. Инструктивные документы и письма, разъясняющие положения порядка определения стоимости строительства, взаиморасчетов за объемы выполненных работ, стоимости проектно-изыскательских работ, экспертизы стоимостных показателей, содержания аппарата заказчика и других экономических вопросов, которые входят в

- сферу діяльності Госстроя України. Випуск № 29, 12 листопада 1997 г. – К.: НПФ “ІНПРОЕКТ”.
384. Положення про сертифікацію суб’єктів, що надають агентські послуги з продажу авіаційних перевезень на території України. Затверджено Наказом Міністерства транспорту України 27.12.99 №629. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 10.02.2000 р. №82/4303. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 7.
385. Положення про централізований страховий резервний фонд страхових гарантій. Затверджено наказом Комітету у справах нагляду за страховою діяльністю від 12.01.1998 р. № 1 // Україна-business. – 1998. – № 3.
386. Постанова Пленуму Верховного Суду України “Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди” № 6 від 27.03.1992 р. Із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України №7 від 08.07.94 р.; №11 від 30.09.94 р.; №15 від 25.05.98 р. // Відшкодування матеріальної і моральної шкоди та компенсаційні виплати: нормативні акти, роз’яснення, коментарі / Відп. ред. П.І.Шевчук. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – С.317-334.
387. Інструкція про порядок реєстрації у Державній авіаційній адміністрації України страховиків (перестраховика), які здійснюють обов’язкове авіаційне страхування від 29.12.1998 р. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 15.01.1999 р. // Офіційний вісник України. – 1993. – № 3.
388. Лист Національного банку України щодо страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів від 22.09.1998 р. // Налоговый, банковский, таможенный консультант. – 1998. – № 42.
389. Положення про особливі умови ліцензування страхових організацій для здійснення страхування фінансової відповідальності перевізника. Затверджено наказом Держмиткому, Укрстрахнагляду, Мінтрансу і Мінфіну від 25.07.1996 р. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 14.08.1996 р. № 449/1474 // Законодавство України про страхування: Збірник нормативних актів. – К., 1999. – С.261-262.
390. Положення про порядок надання повноважень гаранта страховим організаціям при наданні митним органам України фінансових гарантій у вигляді страхування фінансової відповідальності перевізника. Затверджено наказом Держмитслужби України від 17.05.1997 р. №211. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 9.07.1997 р. за №252/2056 // Законодавство України про страхування: Збірник нормативних актів. - К., 1999. - С.143-146.
391. Конвенція про збитки, завдані іноземними повітряними суднами третім особам на поверхні від 07.10.1952 р. Вступила в дію для

- СРСР 20.07.1982 р. // Відомості Верховної Ради СРСР. – 1983. – № 7.
392. Конвенція для уніфікації деяких правил, що стосуються міжнародних повітряних перевезень від 12.10.1929 р. Затверджено Указом Президії ВР СРСР від 09.02.1957 р. // Действующее международное право. Т. 3. – М., 1997. – С. 608.
393. Митна конвенція про перевезення вантажів із застосуванням книжки МДП (Конвенція МДП) від 14.11.1975 р. Ратифікована Законом Верховної Ради України від 15 липня 1994 р. // Собрание Постановлений Правительства СССР (отдел второй). – 1982. – № 11.
394. Віденська конвенція про цивільну відповідальність за ядерну шкоду від 21.05.1963 р. Україна приєдналася згідно із Законом України № 334/96-ВР від 12.07.1996 р. // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 44. – Ст. 222.
395. Конвенція про ядерну безпеку від 20.09.1994 р. Ратифікована Законом України № 736/97-ВР від 17.12.1997 р. // Відомості Верховної Ради. – 1998. – № 16. – Ст. 70.
396. Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічними об'єктами від 29.03.1972 р. Ратифікована Президією Верховної Ради СРСР 28.09.1973 р. Вступила в дію для СРСР 9.10.1973 р. // Збірник законів Української РСР. 1938-1973 рр. Том 1. – К.: Вид-во політичної літератури України, 1974. – 740 с.
397. Договір про принципи діяльності держав з дослідження та використання космічного простору, включаючи Місяць і інші небесні тіла від 27.01.1967 р. Для СРСР Договір вступив в силу 10.10.1967 р. // Действующее международное право. Т. 3. – М.: Московский независимый институт международного права, 1997. – С.625-630.
398. Гражданский кодекс Российской Федерации. Часть вторая. Официальный текст. – М.: ИНФРА-М-НОРМА, 1996. – 288 с.
399. Полный Гражданский кодекс России. 2-е изд. - М.: ИНФРА-М, 1995. - 384 с.

Практичний матеріал

400. Архів Вищого Арбітражного суду України. Цивільна справа №69/9 від 9.09.1994р. // Збірник рішень та арбітражної практики Вищого Арбітражного суду України. – 1995. – № 3-4. – С.242-245.
401. Архів Арбітражного суду м. Києва. Цивільна справа №15/90 від 29.07.1994р. // Збірник рішень та арбітражної практики Вищого Арбітражного суду України. – 1995. – № 2.
402. Архів Арбітражного суду м. Києва. Цивільна справа №15/3 від

- 04.01.1994р. // Збірник рішень та арбітражної практики Вищого Арбітражного суду України. – 1995. – № 2.
403. Архів Арбітражного суду м. Києва. Цивільна справа №8/224 від 05.05.2000р.
404. Статут національної акціонерної страхової компанії “Оранта” (нова редакція). Затверджено на Загальних зборах акціонерів НАСК “Оранта”. Протокол №1 від 24 квітня 1998 р. Переєстровано в Печерській районній державній адміністрації м. Києва № 00034186 від 08.06.1998 р.
405. Поточне діловодство. Правила добровільного страхування відповідальності товаровиробника. Затверджено рішенням правління НАСК “ОРАНТА” від 28.04.1998 р. № 17.
406. Поточне діловодство. Правила добровільного страхування відповідальності юридичних осіб. Затверджено рішенням правління НАСК “ОРАНТА” від 10.02.1995 р. № 3.
407. Поточне діловодство. Правила добровільного страхування відповідальності наземного перевізника, експедитора. Затверджено рішенням правління НАСК “ОРАНТА” від 15.09.2000 р. № 94.
408. Поточне діловодство. Правила страхування професійної відповідальності. Затверджено рішенням правління НАСК “ОРАНТА” від 25.11.1996 р. № 45.
409. Поточне діловодство. Загальні правила страхування відповідальності перед третіми особами №50. Затверджено президентом ВАТ Українська страхова компанія “Гарант-авто” Ю.О.Ляхно 17 серпня 2000 р.
410. Поточне діловодство Моторного (транспортного) страхового бюро України. Справи №26-003/144 та №26-003/145 від 14.05.1998р.
411. Поточне діловодство Моторного (транспортного) страхового бюро України. Справа №23-03/1070 від 13.09.2000 р.
412. Поточне діловодство Моторного (транспортного) страхового бюро України. Справа №26-03/1302 від 20.03.2001 р.
413. Поточне діловодство Київської міської дирекції НАСК “Оранта”. Справа №1395 від 5 червня 2001 р.
414. Поточне діловодство Київської міської дирекції НАСК “Оранта”. Справа №1164 від 11 квітня 2001 р.
415. Поточне діловодство Чернівецької обласної дирекції НАСК “Оранта”. Справа № 0101 від 28.02.2001 р.
416. Поточне діловодство НАСК “Оранта”. Типовий договір добровільного страхування відповідальності перевізника.
417. Поточне діловодство Чернівецької обласної дирекції НАСК “Оранта”. Договір обов’язкового страхування відповідальності повітряного перевізника і виконавця повітряних робіт щодо відшкодування збитків, заподіяних третім особам та пасажиром від 28 грудня 1999 р. № 1.

418. Поточне діловодство Чернівецького міського відділення НАСК “Оранта”. Договір страхування професійної відповідальності приватного нотаріуса С.М.Іванової від 19.07.2001 р. № 14.
419. Поточне діловодство Чернівецького міського відділення НАСК “Оранта”. Типовий договір добровільного страхування відповідальності товаровиробника, продавця.
420. Поточне діловодство Чернівецького міського відділення НАСК “Оранта”. Типовий договір страхування фінансової відповідальності туристичного підприємства.
421. Поточне діловодство “ГарантТрансПоліс” – Київської філії ВАТ УСК “Гарант-АВТО”. Страхувальний поліс №19-315548 від 03.02.1999 р. про страхування цивільної відповідальності власника транспортного засобу З.Л.Гринько.
422. Статут акціонерного товариства закритого типу “Українська Акціонерна Страхова Компанія АСКА”. Затверджено у новій редакції протоколом на зборах Засновників від 21 березня 1995 р. № 6. Перереєстровано виконкомом Ворошиловської районної Ради народних депутатів м. Донецька. Розпорядження від 6 квітня 1995 р. № 88р.
423. Положення про Рівненську філію акціонерного товариства закритого типу “Українська Акціонерна Страхова Компанія АСКА”. Затверджено Протоколом № 7 загальних зборів Засновників ЗАТ “АСКА” 14.04.95 р.
424. Поточне діловодство Рівненської філії ЗАТ “АСКА”. Справа № 193 від 15.07.2001 р.

ДОГОВОР СТРАХОВАНИЯ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Резюме

Монография является первым в Украине комплексным исследованием договора страхования гражданской ответственности. На основании действующего законодательства анализируются особенности гражданско-правовой ответственности как объекта страхования. Доказывается, что в результате заключения договора страхования гражданская ответственность не перестает быть санкцией за допущенную вину и не теряет своего дисциплинирующего и морализирующего характера относительно виновного (страхователя). На страховщика ответственность не перекладывается. Он лишь выполняет свою обязанность по выплате страхового возмещения в случае наступления страхового события.

На основании теоретико-правового анализа специфических черт договора страхования ответственности автор сформулировал его понятие. Договор страхования ответственности рассматривается как сделка между страхователем и страховщиком, за которой страховщик берет на себе обязательство в случае наступления страхового события возместить третьим лицам в пределах лимита ответственности убытки, неумышленно причиненные страхователем, а страхователь обязуется оплачивать в определенные сроки страховые платежи и исполнять иные условия договора. Существенными условиями договора есть объект, предмет, страховой риск (страховые случаи), лимит ответственности страховщика (страховая сумма), размер страхового платежа и срок действия договора. Автор предлагает разграничить понятие объекта и предмета страхования, поскольку законодательство этого не делает. Если объектом страхования ответственности есть имущественные интересы, связанные с риском наступления гражданско-правовой (имущественной) ответственности за неумышленно причиненные третьим лицам убытки, то в качестве предмета рассматривается особенного рода услуга, которую страховщик оказывает страхователю и которая состоит

в принятии на страхование риска в пределах страховой суммы. Услуга в страховании характеризуется как с количественной, так и с качественной стороны, при этом количественная сторона – это страховая сума, а качественная характеристика предмета договора страхования – страховой риск.

Исходя из общей теории права и учения об обязательстве, автор дает детальную характеристику правовому положению участников договора страхования ответственности, особое внимание, при этом, уделяя выяснению возможного участия (как активного, так и пассивного) в страховом обязательстве третьих лиц (потерпевших, выгодоприобретателей) и страховых посредников (страховых агентов и страховых брокеров).

В монографии дана классификация видов договора страхования ответственности, которые наиболее распространены на территории Украины, а именно: 1) страхование гражданской ответственности собственников транспортных средств; 2) страхование ответственности перевозчика (авиаперевозчика и экспедитанта воздушного судна, морского перевозчика та автоперевозчика); 3) страхование ответственности при оказании профессиональных услуг; 4) страхование ответственности товаропроизводителей (продавцов, исполнителей) за ущерб, нанесенный третьим лицам, вследствие использования некачественных товаров (работ, услуг); 5) страхование ответственности предприятий-владельцев источников повышенной экологической опасности; 6) страхование ответственности при осуществлении космической деятельности. Кроме всего, автором были разработаны предложения, направленные на совершенствование законодательства Украины в области регулирования отношений по страхованию гражданской ответственности.

THE LIABILITY INSURANCE CONTRACT**Summary**

The monography is the independent completed scientific work, first in Ukraine complex research of the liability insurance contract. On the basis of the current legislation the features of civil responsibility as object of insurance are analyzed. The legal bonds between the insured accident and composition of tort come to light. On the basis of the legal-theoretic analysis of particular features of the liability insurance contract, its concept is formulated. The essential conditions of contract are object, subject, insured accidents, liability limit of the insurer, size of insurance payment and term of the contract. Also the author gives the detailed characteristic to the parties of the liability insurance contract. The special attention is given to participation in the insurance obligation of the third persons. In the monography the classification of kinds of the liability insurance contract is conducted. Besides, the author researches the gapes and conflicts of the Ukrainian legislation in the field of liability insurance and proposes the ways of proving of current legislation.

CONTENTS

INTRODUCTION	4
CHAPTER I. Responsibility as object of insurance	13
1.1. Conclusions to chapter	48
CHAPTER II. General characteristic of the liability insurance contract	52
2.1. Concept of the liability insurance contract	52
2.2. Parties of the liability insurance contract. Their rights and duties	68
2.3. The legal status of other participants of the liability insurance contract	86
2.4. The order of the conclusion, change and cease of the liability insurance contract	93
2.5. Conclusions to chapter	110
CHAPTER III. Legal regulation of separate kinds of the liability insurance contract	115
3.1. Motor third party liability insurance	115
3.2. Carriers liability insurance	138
3.3. Professional liability insurance	160
3.4. Product liability insurance	173
3.5. Environmental pollution liability insurance	182
3.6. Liability insurance at accomplishment of space activity	195
3.7. Conclusions to chapter	202
CONCLUSIONS	209
BIBLIOGRAPHY	217
RESUME	244
SUMMARY	246

Наукове видання

Никифорак Володимир Михайлович

Договір страхування відповідальності

Монографія

Літературний редактор *Редьква Я.П.*

Комп'ютерна верстка *Куріяц О.М.*

Художнє оформлення *Григорчук О.І.*

Підписано до друку 2002 р. Формат 60 × 84/16.

Папір офсетний. Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 13,6. Обл.-вид. арк. 14,6.

Тираж прим. Зам. п. Ціна договірна.

Друкарня видавництва "Рута" Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

58012, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2